

॥ हरिःॐ ॥

मौनमंदिरनुं
हरिः

पूज्य श्रीमोटा

॥ हरिःॐ ॥

भौनमंदिरनुं हरिद्वार

पूज्य श्रीमोटाये
भौनयेकांतना साधको समक्ष
करेलां प्रवयनो

: संपादक :
रमेश म. लड्डे

हरिःॐ आश्रम प्रकाशन, सुरत

- પ્રકાશક : ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સ્થાપના વર્ષ ૧૯૫૬
કુરુક્ષેત્ર મહાદેવના મંદિરની બાજુમાં,
જહાંગીરપુરા, રાંદેર, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫.
ફોન : (૦૨૬૧) ૨૭૬૫૫૬૪

© હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત, નડિયાદ.

□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત	□ આવૃત્તિ	વર્ષ	પ્રત
પ્રથમ	૧૯૮૩	૧૦૦૦	ચોથી	૧૯૯૭	૨૦૦૦
બીજી	૧૯૮૫	૧૦૦૦	પાંચમી	૨૦૦૩	૧૦૦૦
ત્રીજી	૧૯૯૧	૨૦૦૦	છઠ્ઠી	૨૦૦૮	૨૦૦૦

□ પૃષ્ઠ : ૧૨ + ૧૩૨ = ૧૪૪

□ પડતર કિંમત : રૂ. ૩૦/-

□ વેચાણ કિંમત : રૂ. ૨૦/-

□ પ્રાપ્તિસ્થાન :

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત-૩૯૫ ૦૦૫

હરિ:ૐ આશ્રમ, નડિયાદ-૩૮૭ ૦૦૧

□ મુદ્રણશુદ્ધિ : જયંતીભાઈ જાની ફોન : (૦૭૯) ૨૬૬૧૨૭૨૮

□ ડિઝાઇનર : મયૂર જાની બી/૮, રીપલ એપાર્ટમેન્ટ,

નારાયણનગર, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭.

મો. : ૯૪૨૮૪૦૪૪૪૩

□ ટાઇપસેટિંગ : અર્થ કોમ્પ્યુટર,

૨૦૩, મૌર્ય કોમ્પ્લેક્સ, સી. યુ. શાહ કોલેજ સામે,

ઈન્કમટેક્સ, અમદાવાદ-૧૪, ફોન : (૦૭૯) ૨૭૫૪૩૬૯૯

□ મુદ્રક : સાહિત્ય મુદ્રણાલય પ્રા. લિ.

સિટી મિલ કંપાઉડ, કાંકરિયા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૨૨

ફોન : (૦૭૯) ૨૫૪૬૯૧૦૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સમર્પણાંજલિ

(છટ્ટી આવૃત્તિ)

પૂજ્ય શ્રીમોટાના અક્ષરદેહના વાંચન અને મનન બાદ સંકલિત-
સંપાદિત પુસ્તકોનું સર્જન કરનાર,
પૂજ્ય શ્રીકેશવાનંદજી-શ્રીધૂણીવાળા દાદાજી,
પૂજ્ય શ્રીઉપાસની મહારાજ, પૂજ્ય શ્રીસાંઈબાબા,
પૂજ્ય શ્રીગોદાવરી માતાજી વગેરે સંતો અંગે
પણ પુસ્તકો લખી પ્રકાશિત કરનાર,
અને

‘હરિ:ૐ સત્સંગમંડળ’, અમદાવાદના માનદ મંત્રીપદે
દીર્ઘકાળ સુધી સેવાઓ આપનાર, પૂજ્ય શ્રીમોટા
પ્રેરિત ‘મહાજન શક્તિદળ’ની કામગીરીમાં સક્રિય સેવાઓ
આપી, આર્થિક ટેકામાં નિમિત્ત બની રહેનાર,
તેમ જ

‘હરિવાણી ટ્રસ્ટ’, અમદાવાદના ટ્રસ્ટીપદે રહીને અનેક
સાધુસંતોના સરળ ભાષામાં અભ્યાસપૂર્ણ લખાણ
‘હરિભાવ’માં પ્રકાશિત કરનાર, ઉપરાંત,
સામાજિક ક્ષેત્રે અને સહકારી બેંકિંગ ક્ષેત્રે પોતાનું આગવું
પ્રદાન કરનાર, એવાં બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવનાર,
અમદાવાદનિવાસી

સદ્ગત શ્રીમતી સુશીલાબહેન ઠાકોરભાઈ અમીનને
‘મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર’ની આ છટ્ટી આવૃત્તિનું પ્રકાશન વિનમ્ર ભાવે
સમર્પિત કરતાં અમો કૃતાર્થતાની લાગણી અનુભવીએ છીએ.

તા. ૨૪-૮-૨૦૦૮
જન્માષ્ટમી

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

॥ હરિ:ૐ ॥

આ પુસ્તકના ઉદ્ભવ અંગે

હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરતનાં મૌનમંદિરમાંથી મૌનસાધના બાદ બહાર નીકળતાં સ્વજનો-સાધકો સમક્ષ પૂજ્ય શ્રીમોટા ટૂંકું પ્રવચન કરતાં અને જીવન જીવતાં જીવતાં ભગવાનને ભજવા અંગેની વાતો સરળ ભાષામાં સમજાવતા હતા.

એ પ્રવચનોની નોંધ સ્વ. યૂનીલાલ મોતીરામ તમાકુવાળા તથા સ્વ. છબીલદાસ (ચંપકલાલ) છોટાલાલ ભૂતવાળા પ્રેમભાવથી લખી લેતા હતા. આવી હસ્તલિખિત નોંધો પૂજ્ય શ્રીમોટા જોઈ જતા હતા. એ રીતે એ નોંધો અધિકૃત બની જતી. આવી હસ્તલિખિત નોંધો-નોટબુક સ્વરૂપે મૌનમંદિરોમાં રાખવામાં આવતી. જેથી, મૌનાર્થીઓ તેને વાંચી શકે અને શક્ય તે રીતે તે વિગતોને પોતાના જીવનમાં તેને ઉપયોગી બનાવી શકે.

પાછળથી આવી નોટબુકોને પુસ્તક સ્વરૂપે છપાવવાનું શ્રીહરિ-કૃપાથી શક્ય બન્યું હતું. આ રીતે આવી નોંધો અને નોટબુકમાંથી નીચે મુજબનાં પાંચ પુસ્તકો થયાં હતાં.

(૧) મૌનમંદિરમાં પ્રભુ (૨) મૌનમંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (૩) મૌનએકાંતની કેડીએ (૪) મૌનમંદિરનો મર્મ અને (૫) મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર.

ઉપરોક્ત પુસ્તકોનું સંપાદન સ્વ. રમેશભાઈ ભટ્ટ દ્વારા કરી આપવામાં આવ્યું હતું.

‘મૌનમંદિરનું હરિદ્વાર’ આ પુસ્તકની પાંચમી આવૃત્તિનું હવે પ્રકાશન કરવામાં આવી રહ્યું છે.

તા. ૨૭-૭-૨૦૦૩
રવિવાર

ટ્રસ્ટીમંડળ,
હરિ:ૐ આશ્રમ, સુરત

॥ हरिःॐ ॥

निवेदन

(छद्मी आवृत्ति)

‘मौनमंदिरनुं हरिद्वार’नी पांचमी आवृत्तिनी प्रतो अप्राप्य
छोईने, आ पुस्तकनी छद्मी आवृत्ति प्रगट करतां आनंद थाय छे.
पूज्य श्रीमोटाअे मौनअेकांतना साधकोने करेलां उद्बोधन श्रेयार्थीओने
घषां प्रेरक अने मार्गदर्शक नीवड्यां छे. आ उपरांत, पूज्य श्रीमोटानी
येतनाशक्ति मौनअेकांत ओरडामां जे गूढ कार्य करे छे, अे अंगे पण
तेओश्रीअे स्पष्टता करी छे.

आ पुस्तकनी मुद्रणशुद्धिनुं कार्य पूरा सद्भावथी अने
योकसाईपूर्वक श्री जयंतीभाई ज्ञानीअे करी आप्युं छे. टाईटल
डिजाईननुं कार्य श्री मयूरभाई ज्ञानीअे करी आप्युं छे. आ पुस्तकने
सद्भावथी छापी आपवानुं कार्य साहित्य मुद्रणालयना श्री श्रेयसभाई
विष्णुभाई पंड्याअे करी आप्युं छे. पूज्य श्रीमोटा परत्वेना
भक्तिभावथी प्रेरईने आ सर्वेअे आ प्रकाशनमां आपेला सहकार
बदल, ते सौना अमो भूष भूष आभारी छीअे.

पूज्य श्रीमोटानां अन्य पुस्तकोनी जेम आ पुस्तकनी आ
आवृत्तिने अध्यात्मरसिक गुजराती प्रण आवकारशे अेवी श्रद्धा छे.

ता. २४-८-२००८

जन्माष्टमी

ट्रस्टीमंडण,

हरिःॐ आश्रम, सुरत

॥ हरिःॐ ॥

प्रस्तावना

(प्रथम आवृत्ति)

अज्ञानतिमिरांधस्य ज्ञानांजनशलाकया ।

यक्षुरुन्मीलितं येन, तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

सृष्टिकर्તાના કાર્યની આપણા હૃદયમાં પ્રતીતિ થાય અને એમનું વિભુત્વ અનુભવાય એને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન કહેવાય છે. આપણે સાંસારિક વમળોમાં ધૂમ્યા કરતા હોવાથી અને જીવદશાના કામ-ક્રોધાદિ-રાગદ્વેષના-ચક્રમાં ઊંડા ખૂંપતા જતા હોવાથી નિરંતર પ્રકાશમાન જ્ઞાનરૂપી સૂર્યનું દર્શન પામી શકતા નથી. વળી, આપણે પોતે જ આવા અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં હોવાથી એને ભેદી શકવાને પણ શક્તિમાન નથી. આથી, જેમના હૃદયાકાશમાં પરમાત્મપ્રકાશ ઝળહળી રહ્યો હોય અને નિમિત્તયોગે અન્ય જીવમાં એવા પ્રકાશને પ્રગટાવી શકવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હોય એવા સમર્થ સદ્ગુરુના આત્મજ્ઞાનનું અંજન અંજાય તો પ્રભુની ઝાંખી થવાની શક્યતા છે. આવા સદ્ગુરુના સ્થૂળદેહ કરતાંય એમનો અક્ષરદેહ વધુ ક્રિયાકારી હોય છે, કેમ કે તેઓએ દ્વંદ્વાતીત અને ગુણાતીત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી હોય છે. તથા, તેઓ સહજાવસ્થામાં સ્થિત હોય છે.

જ્ઞાન એટલે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન. હરિકૃપાથી એ જ્ઞાન દ્વારા જીવને જગત અને પરમાત્માના સંબંધોનું રહસ્ય સમજાય અને એ સંબંધને જોડતી ચેતનાશક્તિનો હૃદયમાં અનુભવ કરવાની ઝંખના જાગે. આવા અધ્યાત્મજ્ઞાનનો અનુભવ કરવા માટેનો ક્રિયાત્મક માર્ગ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ એમનાં પુસ્તકોમાં દર્શાવ્યો છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાએ અધ્યાત્મ-માર્ગનું પ્રયોગાત્મક અનુભવદર્શન એ ગ્રંથોમાં કરાવ્યું છે. વળી, તેઓશ્રીએ પોતાના અનુભવજ્ઞાનથી સંસારનાં અનેક પાસાંઓનું

વૈજ્ઞાનિક પૃથક્કરણ કર્યું છે અને અધ્યાત્મમાર્ગનો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ આપણને સમજાવ્યો છે.

વિજ્ઞાન એટલે ભૌતિકશાસ્ત્રનું વિશેષજ્ઞાન. આ પ્રકારનું વિજ્ઞાન શ્રીહરિની અનંત સૃષ્ટિના ભૌતિક જ્ઞાનનું જુદાં જુદાં ભૌતિકશાસ્ત્રો મારફતે દર્શન કરાવે, પણ એ ભૌતિક દર્શનમાંથી જે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થવી જોઈએ, એ માટે ભૌતિકશાસ્ત્ર જ્ઞાનની દૃષ્ટિએ એનાં અનંત પાસાંઓમાંથી બહાર નીકળવા માટે અસમર્થ નીવડે છે. આઈન્સ્ટાઈન જેવા કોક વિરલ વિજ્ઞાની જ કહી શકે : ‘ભૌતિકજ્ઞાનની કેડીએ, એનાં અનંત, સચોટ, ચોક્કસ સંશોધનોમાં ડૂબેલો વિજ્ઞાની, ભૌતિક જ્ઞાનપદ્ધતિથી એ જ્ઞાન પાછળ રહેલી સમર્થ પ્રભુશક્તિનો આપણને ખ્યાલ આપે છે. અને આ ગૂઢ પ્રભુશક્તિ આગળ કોઈ પણ વિજ્ઞાનીનું માથું નમ્યા વિના રહેતું નથી.’

અધ્યાત્મશાસ્ત્રના વાંચનથી જીવનનું ધ્યેય અને એ માર્ગ જવા માટેની અનેક દિશાઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત તો થાય છે, પરંતુ પ્રત્યેક જીવાત્માને એમાંથી કઈ દિશાએ જવું ? કયા પ્રકારની ક્રિયા દ્વારા એ માર્ગ ઉપર ગતિ થઈ શકે ? એ તો એ માર્ગનો ભોમિયો જ દર્શાવી શકે. વળી, એ શ્રેયાર્થીની પ્રકૃતિને સમજતા હોય એવા સમર્થ સદ્ગુરુ હોય તો જ એ શક્ય બની શકે. એવા સદ્ગુરુ પોતાની સ્થૂળ હાજરી દરમિયાન કે પછી એમના સૂક્ષ્મ અક્ષરદેહ મારફતે કે એમના ભાવસ્મરણને પરિણામે જીવાત્માને પ્રેરતા હોય છે. એ માટે જીવાત્માની અભિમુખતા અને જાગૃતિ માટેની તમન્ના પાકી હોય તો જ એ જીવાત્મા પરિણામ પામી શકતો હોય છે. આ દૃષ્ટિકોણ મને એકાએક નિમિત્ત મળતાં પૂજ્ય શ્રીમોટાના અક્ષરદેહથી સાંપડ્યો. એને હું મારું અહોભાગ્ય માનું છું. અને પ્રભુમંદિરના દ્વારની-હરિદ્વારની મને આછી ઝાંખી થઈ છે. આથી, મારી શ્રદ્ધા દૃઢ બની છે.

મને આવા હરિદ્વારની સંપૂર્ણ ઝાંખી થઈ છે એવો દાવો મારાથી કરી શકાય નહિ, પણ પૂજ્ય શ્રીમોટાનો પાર્થિવદેહ પરમ ચૈતન્યમાં વિલીન થયો એ પછી ચારેક વર્ષ હું એમના અક્ષરદેહના સંપર્કમાં મુકાયો અને એ

સંપર્ક મારા હૃદયના ઊંડાણ સુધી પહોંચતો હું અનુભવી રહ્યો છું, એ મારા અનુભવની નાનીસૂની વાત નથી, ‘પૂજ્ય શ્રીમોટા : જીવન અને કાર્ય’, ‘જીવનપગરણ’, ‘જીવનપગથી’, ‘જીવનસંદેશ’, ‘જીવનસંશોધન’, ‘જીવનદર્શન’, ‘જીવનપોકાર’, એ ગદ્યગ્રંથો તથા ‘મનને’, ‘તુજ ચરણે’, ‘હૃદયપોકાર’, ‘શ્રીસદ્ગુરુ’, ‘નિમિત્ત’, ‘પ્રેમ’, અને ‘ભાવ’ એ પદ્યપુસ્તકોએ મને પૂજ્યશ્રીના હૃદયદ્વાર પાસે પહોંચાડ્યો.

પરમ આત્મનિષ્ઠ પુરુષના અક્ષર સ્વરૂપનો કેવો પ્રભાવ હોય છે, એ વ્યક્ત કરીને એમનું કીર્તન કરવા અંગત હકીકતોને નિવેદનમાં રજૂ કરું છું. કશું અન્યથા સમજાય તો એ મારો દોષ છે. આથી, વાચકોની ક્ષમા ચાહું છું. આમ તો ૧૯૭૨થી અધ્યાત્મ વિષયના ગ્રંથો વાંચતો હતો અને એમાં ઊંડો રસ પણ રહેતો હતો. ‘શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા’, ‘શ્રીમદ્ ભાગવત’, ‘પાતાંજલ યોગસૂત્ર’, શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનું ‘વિવેકચૂડામણિ’, ‘આત્મબોધ’ અને જરૂર મુજબ ત્રણ ઉપનિષદોનો પણ વારંવાર ઉપયોગ કરતો હતો. ઉપરાંત, ભગવાન શ્રીરમણ મહર્ષિ, શ્રી અરવિંદ ઘોષ તથા વિવેકાનંદના ગ્રંથોનું વાંચન પણ કરતો હતો. આ પ્રકારના ગ્રંથોના અભ્યાસથી આત્મજ્ઞાન અંગે જાણકારી તો વધી, પણ ક્રિયાત્મક માર્ગ તથા અનુભવમાં આવે એવું પરિણામ જણાતું ન હતું. Transcendental Meditation અને બૌદ્ધ ધર્મની વિપશ્યનાની પદ્ધતિ શીખવાથી સંતોષ થયો ન હતો.

પરંતુ પૂજ્ય શ્રીમોટાએ ૧૯૫૫થી મૌનમંદિરો (ક્રિયાત્મક પ્રયોગશાળાઓ) સ્થાપ્યાં છે, એવું મેં (એ મૌનમંદિરોનો લાભ લેનારાના પરિચયથી) જાણ્યું. આથી, મૌનમંદિરમાં પ્રવેશીને એનો લાભ લેવાનું નક્કી કર્યું. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન ત્રણ વખત એ પ્રયોગ કરવાના પ્રસંગો બન્યા છે. અનેક સાંસારિક ફરજો આવી પડતાં એનો પૂરેપૂરો લાભ લેવામાં વિઘ્ન આવતાં, છતાં આવા તૂટક તૂટક પ્રયોગોથી જીવનદર્શન અને જીવનઝાંખી થયાનો અનુભવ થયો છે એમ મને સ્પષ્ટ લાગે છે.

માત્ર પ્રયોગાત્મક હેતુથી મૌનમંદિરમાં પ્રવેશેલો ત્યારે સાધનક્રિયા અંગેની માહિતીમાં મેં વાંચ્યું કે શ્રેયાર્થીને કોઈ પણ જાતનાં વિધિવિધાન,

મંત્ર, મૂર્તિદર્શન અંગે સૂચન આપવામાં આવતું નથી. હિંદુ, મુસ્લિમ, પારસી, ખ્રિસ્તી, કોઈ પણ ધર્મના કે પંથના જિજ્ઞાસુ પોતાને યોગ્ય લાગે એ મંત્ર કે મૂર્તિ સ્વીકારી શકે છે. આ સૂચન મને ખૂબ આકર્ષક લાગ્યું. મૌનમાં બની શકે એટલો વધુ સમય ભગવાનનાં નામનો જપ કર્યા કરવો, -મોટેથી કે મનમાં, જરૂર લાગે તો મોટેથી ભજનો ગાવાં, પણ એ જિજ્ઞાસુ શ્રેયાર્થીએ પોતાની રીતે ગોઠવી લેવું, પણ વધુમાં વધુ સમય નામસ્મરણમાં ગાળવો અને જો કંટાળો આવે તો આધ્યાત્મિક ગ્રંથોનું વાંચન કરવું. સાંસારિક વિચારો ઓછા આવે એટલા માટે ઓછામાં ઓછા સાત દિવસ અને વધુમાં વધુ એકવીસ દિવસના મૌનએકાંતનું અનુષ્ઠાન પૂજ્ય શ્રીમોટા પ્રસ્થાપિત મૌનમંદિરમાં થાય, તો શ્રેયાર્થી ઘણું જીવનપાથેય મેળવે છે, એમ અનુભવ્યું છે.

મૌનમંદિરમાં પ્રવેશતાં જ વિચારશીલ શ્રેયાર્થીને તો પોતાના મનનું દર્શન થઈ જાય છે. આમ બને એ આધ્યાત્મિક અભિમુખતા માટેની તૈયારી છે. પહેલા પ્રવેશ વેળાએ આપણા મનમાં રહેલી જાતજાતની કલ્પનાઓ, અંધારાનો અને એકાંતનો ભય, શારીરિક અને માનસિક ટેવો, મનના અનેક વિકારો, વલણો, પ્રાણની અનેક જાતની વૃત્તિઓ બુદ્ધિનાં ખેલ-રમત વગેરેનું સ્પષ્ટ દર્શન થવા માંડે છે. વળી, રોજ સવારસાંજ પૂજા, જપ, આરતી, દેવદર્શન, ધ્યાન વગેરે ક્રિયાઓ કરવાથી આધ્યાત્મિક માર્ગે છીએ તેમ જ આધ્યાત્મિક ગ્રંથો વાંચીને એ વિશે ચર્ચા કરવી કે લેખો લખવા એ આધ્યાત્મિકતા છે, એ માન્યતા સંપૂર્ણ ભ્રાંત છે એની સ્પષ્ટ સમજણ ઊગે છે.

આ બધી ભ્રાંતિને ભાંગવા માટે, જીવનના કેવા હેતુને લક્ષમાં રાખીને પ્રભુનું નામસ્મરણ કરવું એ ક્રિયાત્મક પ્રયોગનો અનુભવ થાય છે. ચિત્ત શુદ્ધ કેવી રીતે થાય છે એ સમજાય છે. પ્રભુનો ભાવ શું છે એની ઝાંખી થાય છે. સંસાર એટલે પ્રભુની પાઠશાળા તેમ જ પ્રયોગશાળા. આ બંને પ્રકારની જીવંત દષ્ટિ રાખવાથી સંસારનું ખરું સ્વરૂપ દેખાય છે. અને સંસારના પ્રશ્નોનું સમાધાન થાય છે. આથી, જીવનમાં શાંતિ અનુભવાય છે. જપ, નામસ્મરણ, ધ્યાન, પ્રાર્થના,

ત્રાટક, આત્મનિવેદન આદિ સાધનો વિશે-એનાં અનેક પાસાંઓ વિશે-પૂજ્યશ્રીએ ઘણી ઊંડી સમજ આપી છે. એ આપણે જાણીએ એ એક વાત છે અને એને આચરીએ એ બીજી વાત છે. એ ‘જાણવા’ ‘આચરવાની’ વચ્ચે મોટી તિરાડ છે, પણ એમાંથી પસાર થવા માટે અભ્યાસ, ખંત, શ્રદ્ધા, ધીરજ, હિંમત વગેરે ગુણોને કેળવીને કેવી રીતે એ આચરી શકાય એ પૂજ્યશ્રીએ પ્રેમપૂર્વક સમજાવ્યું છે. એવી જ એમણે ‘ગુણો’ વિશે વિગતે વાત કરી છે, નહિતર આધ્યાત્મિક માર્ગમાં ટકવું મુશ્કેલ છે.

આ બધી ક્રિયા અને આંતરસૂઝ મૌનમંદિરમાં સહજ રીતે થાય છે. એ પૂજ્ય શ્રીમોટાની અતિસૂક્ષ્મ હાજરીનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. મારે મન તો મૌનમંદિર એ હરિદ્વાર છે. પ્રયોગાત્મક રીતે જીવન વિકસાવવાની જિજ્ઞાસા અને ધગશ ઉદ્ભવે તો આગળ જવાય. ‘ધગધગતા જ્વાળામુખી’ જેવી તમન્ના અને જિજ્ઞાસા વિના આ અનુભવ નિરંતર થઈ શકે નહિ એવી મને પ્રતીતિ બેઠી છે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની પ્રેરણાથી આ પુસ્તકના પ્રકાશક તરીકેનું કર્મ સાકાર થઈ શક્યું છે. પૂજ્ય શ્રીમોટાના કર્મયોગની જીવંત મૂર્તિ સમા મુરબ્બી શ્રી નંદુભાઈએ આ કાર્યને પાર પાડવા સમર્થન આપ્યું અને એમણે મારી ભાવનાનો સ્વીકાર કર્યો, એ માટે એમનો સપ્રેમ આભારી છું. આ નિમિત્તે શ્રી રમેશભાઈ ભટ્ટનો પરિચય થયો એનોય આનંદ વ્યક્ત કરું છું.

અંતે પૂજ્ય શ્રીમોટાને શક્તિ અને કૃપા માટે પ્રાર્થના કરીને વિરમું છું.

‘હરિનામને ચિત્તમાં તું મઢી લૈ,
હૃદે શ્રેય ને પ્રેય બે સાધી લેને.
હંમેશાં પ્રભુઆશ્રયે લીન રૈ’ને,
સ્મર્યા વિણ તું ના ઘડી એક ખોજે.’
(‘મનને’-૧૦૩)

શરત છોટુભાઈ દેસાઈ

કેન્દ્રુઆરી-૧૯૮૩

ઈચ્છી ફાર્મ, મુ. પારનેરા-પારડી, જિ. વલસાડ

भौनमंदिरनुं हरिद्वार

पूज्य श्रीमोटा

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧.	મૌનએકાંતનું કાર્ય	૧
૨.	ભગવાનનો ભક્ત	૧૦
૩.	ભગવાનનું નામસ્મરણ	૧૧
૪.	કાયાની કરામત અને મનની મરામત !	૧૭
૫.	હરિ:ૐ આશ્રમનું કાર્ય	૨૩
૬.	શબ્દની શક્તિ	૨૮
૭.	અખંડ આનંદની શોધ	૩૫
૮.	ઋષિમુનિઓની ભેટ	૪૫
૯.	મનવાજીની મદદ	૫૧
૧૦.	અંત:કરણની શુદ્ધિ	૫૯
૧૧.	સંસારમાં સુખ	૬૭
૧૨.	સ્વભાવનું રૂપાંતર	૭૧
૧૩.	અંત સમય આવે ત્યારે	૭૫
૧૪.	‘કર લે શૃંગાર...’	૮૨
૧૫.	ભાવનાનું મહત્ત્વ	૯૦
૧૬.	શબ્દમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૯૭
૧૭.	શાંતિ-પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ	૧૦૨
૧૮.	‘રાખે લાજ અમારી’	૧૦૭

‘હું સર્વત્ર વિદ્યમાન છું.’

- શ્રીમોટા

હરિ:ૐ

૧. મૌનએકાંતનું કાર્ય

ચેતનનું રૂપ

ચેતન વ્યક્ત અને અવ્યક્ત સ્વરૂપે છે. જ્ઞાની તથા યોગીઓમાં તે પક્ષપાતી છે. ચેતનમાં જેનું દિલ પ્રેમભક્તિપૂર્વક લાગી ગયું છે, તેમનામાં તે વહાલ કરીને, પ્રેમ કરીને છતું થાય છે. ચેતન બધાંમાં છે. જેની ભૂમિકા હોય તે પ્રમાણે તે વ્યક્ત થાય છે. વીજળીનો દાખલો મોજૂદ છે. પાંચ વોલ્ટનો ગોળો હોય, તો તે પ્રમાણે અંદર પ્રકાશ આપે છે. ૧૦૦ વોલ્ટનો હોય, તો તે પ્રમાણે. વીજળી પણ એ પ્રમાણેની શક્તિ છે. તેનું મિટર મૂક્યું છે, તેના કરતાં વધારે લોડ લગાડો તો મિટર ફેઈલ જાય. તેનો પ્રવાહ હળવો કરવા ટ્રાન્સફોર્મર મૂકવામાં આવ્યાં છે.

ચેતનનો પ્રવાહ

ચેતનનો પ્રવાહ અવ્યક્તની ભૂમિકા ઉપર સમજી ન શકાય. ચેતન સાકાર થયું કે તરત આપણે તેને સ્વીકારી શકીએ. સાકાર એટલા માટે કે સકળ બ્રહ્માંડની ગણતરીએ તો પૃથ્વી તલભાર નથી. બ્રહ્માંડ પૃથ્વી, નક્ષત્રો, તારામંડળો, સૂર્યો વગેરે મળીને થયું છે. એ દરેક એકબીજાં સાથે સંકળાયેલાં છે. જે સદાય એની પાછળ ફર્યા કરે છે એવું બીજું જૂથ આપણી સાથે સંકળાયેલું હોય. વળી, તે બીજાં સાથે સંકળાયેલું હોય છે. આવું ૧૫-૨૦-૫૦નું જૂથ એકબીજાં સાથે સંકળાયેલું હોય છે. વ્યક્તિઓ જુદી છે એમ છતાં સમાજ સાથે એક યા બીજી રીતે સંકળાયેલી છે. એ નોખી હોવા છતાં સ્વતંત્ર નથી. સ્વતંત્ર લાગતી હોવા છતાં સ્વતંત્ર

નથી. એને સમાજ, કાળ, સ્થિતિ, પરિસ્થિતિ પ્રમાણે વર્તવું પડે છે. એ રીતે સર્વ કાંઈ એકબીજાં સાથે સંકળાયેલું છે. આ હકીકત સામાન્ય બુદ્ધિથી સાચી લાગે તેવી છે.

વ્યક્ત ચેતન

ચેતન પણ અવ્યક્તમાંથી વ્યક્ત થયું તે આપમેળે વ્યક્ત થયું છે. ચેતન સાકાર સ્વરૂપમાં બંધાતું ગયું. જેવા જેવા લોકો તે તે પ્રકારે તેમાં તદાકાર થતું ગયું.

આપણાં શાસ્ત્રોમાં ૧૪ યોનિ કહેવાઈ છે. દેવ, પશુ, જળચર, પ્રેત, મનુષ્ય વગેરે. ચેતન ઝાડમાં ઝાડરૂપે, આકાશમાં આકાશરૂપે -એમ દરેકમાં તે સ્વરૂપ-તદ્રૂપ બનીને ભળી ગયું. એમાં ફેરફાર મળે નહિ. મનુષ્યયોનિમાં તે પ્રકૃતિરૂપ થઈ ગયું. પ્રકૃતિ સાથે શરીરની અંદર પુરુષતત્ત્વ પણ હોય છે. તે પુરુષરૂપે સુષુપ્ત દશામાં પડેલું છે, sub-conscious . તે પ્રકૃતિના આધારે કામ કરી રહ્યું છે. પ્રકૃતિ દ્વંદ્વ અને ગુણની બનેલી છે. ચેતન સતત ગતિશીલ છે. આપણે કર્મમાં રહેવા છતાં નોખા પણ છીએ. એ સ્થિતિ કળી શકીએ છીએ અને આપણે કર્તવ્યપરાયણ રહીએ છીએ. સંસારમાં બળ, સાહસ, સહનશીલતા, શક્તિ, ત્યાગ વગેરે ગુણોની જરૂર છે. આપણે એ કઈ રીતે મેળવી શકીએ ? મનુષ્ય એ કઈ રીતે પામી શકે ? કર્મ સિવાય ગુણ અને શક્તિ મળે નહિ. મનુષ્યની બુદ્ધિ પ્રસંગને કારણે જ સતેજ બને છે. કોયડો, ગૂંચ, મુશ્કેલી આવે ત્યારે જ વિચારવાનું બને છે અને જ્યારે બુદ્ધિને કામમાં લગાડીએ છીએ ત્યારે જ ઉકેલ પ્રાપ્ત થાય છે. એટલે કર્મ એ તો સાધન છે. કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરવાથી ગુણશક્તિ ખીલે છે.

કર્મનું મહત્ત્વ

શરીરના નિર્વાહના કારણે કર્મ છે, પણ જો સ્વાર્થની ભૂમિકાથી કર્મ કરશો, તો તેમાં જ બંધાયેલા રહેશો. એવું કર્મ ભાવનાનું ઘોતક નહિ થાય. એનાથી ગુણશક્તિ ખીલે નહિ. હંમેશાં કર્મ કરો તો એવી રીતે કરો કે ગુણશક્તિ વિશેષ ખીલે. કોઈ દિવસ કર્મથી બંધાઈ જાઓ નહિ, કર્મથી લેપાયમાન થાઓ નહિ તો કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે થાય. ગૂંચ, કોયડા ઉકેલવા બુદ્ધિ સમર્થ બને. બુદ્ધિ પ્રજ્ઞા બને તો આ કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ થશે.

કર્મ કરવાની રીત

મહાત્મા થઈ ગયા હોય તોપણ તેને કર્મ કરવાનાં રહેશે-રહેવાનાં જ. કર્મને અવગણે તે ભક્તિ કરવાને લાયક નથી. જેનામાં કર્મ કરવાની હિંમત, સાહસ, પુરુષાર્થ નથી તે ભક્તિ પણ નહિ કરી શકે. ભક્તિનો મૂળ પાયો પુરુષાર્થમાં છે. પુરુષાર્થ એટલે પરાક્રમ, શૌર્ય, દૃઢતા વગેરે ગુણોનો સમૂહ. માટે, કર્મ એવી રીતે કરો કે જેનાથી લદાઈ ન જવાય, તેના ભારથી બેસી ન જવાય કે તેનો બોજો ન લાગે. જો કર્મ કરવાથી હળવા નહિ બનો તો ગુણશક્તિ નહિ ખીલી શકે અને કર્મ પણ ઉત્તમ નહિ થાય. શાંતિ અને પ્રસન્નતા પણ નહિ મળે.

કર્મ બધાંને માટે જરૂરી સાધન છે, પણ તે એવી રીતે થવું જોઈએ કે શાંતિપ્રસન્નતા તૂટવી જોઈએ નહિ. ઊલટું કર્મ કરતાં તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે જળવાઈ રહે તો ગુણશક્તિ પ્રગટે. જે કર્મ કરીએ તે નિરાસક્ત-નિરામય ભાવે કરીએ જેનાથી સત્ત્વગુણ પ્રગટે અને એ રીતે કર્મ કરવાથી તેના ભારથી લદાઈ ન જઈએ.

માનવદેહનો હેતુ

પહેલાં મનુષ્યને મનુષ્યત્વનું ભાન થવું જોઈએ. મનુષ્ય શરીરનો શો હેતુ હોવો જોઈએ તેનું જ્ઞાનભાન જાગવું જોઈએ. દેવયોનિ ઉત્તમ છે, છતાં મનુષ્યજન્મ ઉત્તમ-દોહલો કહેવાય છે. તો શા માટે તેમ કહેવાયું છે ? કારણ મનુષ્યજન્મથી જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્યયોનિમાં દ્વંદ્વની રચના છે. એટલે સામસામાં જોડકાં સુખદુઃખ, લાભગેરલાભ, અનુકૂળપ્રતિકૂળ, સત્સસત્ વગેરે સામસામી બાજુઓ છે, એવું જ્ઞાન મનુષ્ય-યોનિમાં જ થઈ શકે. આથી, સમજણ પ્રગટે. સીધી સ્થિતિમાં કદી સમજણ પ્રગટે છે ? દેવયોનિમાં એટલું બધું સુખ ભોગવવાનું હોય છે કે ત્યાં સમજણ પ્રગટતી નથી. જ્યાં ઘર્ષણ છે ત્યાં બુદ્ધિ વિચાર કરવા લાગી જાય છે. કોઈ માનવી સાથે સમતાભર્યો બહુ વહેવાર કર્યો હોય અને પછી કોઈ કારણે ઘર્ષણ થાય, તો એની પ્રકૃતિ આપણી ઉપર તરત જ તપી જાય છે. ઘર્ષણ થાય છે ત્યારે એ કેવો છે અને હતો તેના વિચારો આવે છે. માટે, દ્વંદ્વની રચના સમજણ પેદા કરવા માટે છે. આવી રચના ફક્ત મનુષ્યયોનિમાં જ છે. ચેતનની સમજણ પ્રગટે એ માટે કર્મ છે, પણ તે નિરાસક્ત, નિરહંકારી, નિર્મમત્વભાવે થઈ શકે તો જ બને. એ તો કોઈ રામકૃષ્ણ, નામદેવ જેવા સંત લોકો જ તેવી રીતે કર્મ કરી શક્યા છે.

પ્રભુસ્મરણ સાથે કર્મ

સામાન્ય લોકો માટે તેવી રીતે કર્મ કરવું એકદમ શક્ય નથી. માટે, સકળ કર્મ પ્રભુપ્રીત્યર્થે, પ્રભુને સમર્પણ કરીને, એનું સ્મરણ કરતાં કરતાં કરવાં. સકળ ક્રિયા સ્મરણ કરતાં કરતાં પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરો તો એનું અનુસંધાન ચાલ્યા કરે. તેવી રીતે

પ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્મ કરવાથી અનાસક્ત, નિર્મોહી થઈ શકશો. ભગવાનને ધરાવ્યા વિના કશું કરો નહિ. એમ કરવાથી એવી એક પ્રક્રિયા પ્રગટશે. સતત સ્મરણમાં રોકાવાથી જડ રીતે કર્મમાં ભેરવાઈ જવાનું બનતું નથી. એ રીતે ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં કરતાં એને સમર્પણ કરતાં કરતાં કર્મ કરીશું તો રાગદ્વેષથી મુક્તિ મેળવીશું.

કર્મ માટેની તાજગી

શરીરનાં પાંચ કરણો છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્. વળી, જુદા જુદા જીવો સાથે સંબંધ રાખવો પડે. અનેક જાતની પ્રકૃતિ અને અનેક જાતના સ્વભાવવાળા સાથે કામ પડે અને અનેક જાતની અથડામણ જાગે એટલે પ્રસન્નતા તૂટે. શાંતિ જળવાય નહિ. સ્થૂળ રીતે કર્મ કરવા પણ તાજગી જોઈએ. તમારાં કર્મ ભલે કરો પણ તે યોગ્ય રીતે થાય તે માટે તાજગીની સતત જરૂર રહેવાની, એ તો કબૂલ કરી શકાય એવી વાત છે. જુદા જુદા તહેવાર, પર્વ વગેરે દિવસોએ મનુષ્ય શાંતિ મેળવે અને આનંદ કરે. તે દિવસે કર્મથી વિમુખ થાય. કોઈ ઊંઘે અને કોઈ ફરે. કોઈ ભગવાનનું સ્મરણ કરે. એમ જુદી જુદી રીતે તાજગી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે. એમ ને એમ તાજગી મળે નહિ. ફરી કર્મ કરવા માટે તાજગી મળે, તે માટે તહેવાર-પર્વ છે. આપણે આ ભૂલી ગયા. કેટલાક વિશેષ લાયકાતવાળાઓએ મૌનએકાંત સેવ્યાં. એનાથી તાજગી મળે છે. કર્મ ઉત્તમ રીતે કરવા માટે શક્તિ અને કળા પણ ખીલે છે.

પશ્ચિમના દેશના લોકો આ હકીકતને આપણા કરતાં વિશેષ સમજેલા છે. એ લોકોએ (Hill Station) હવા ખાવાનાં સ્થળોની

રચના કરી. આપણે ત્યાં પણ પહેલાં મંદિર પહાડ ઉપર બાંધતા ખરા.

મોટા અમલદારોનાં ગેસ્ટહાઉસ-રેસ્ટહાઉસ જુઓ. શાંતિ લઈ શકે, જુદા રહી શકે એવાં છે. એનો મૂળ હેતુ તો તાજગી મેળવવાનો જ હતો. આ તાજગી મૌનએકાંતથી મેળવી શકો છો, એમ અનુભવીઓએ પ્રયોગ કરી સાબિત કરી બતાવ્યું. તેમણે જોયું કે લોકો કર્મના ભાર, બોજથી લદાયેલા છે. એનાથી મુક્તિ મેળવવા માટે મૌનએકાંતની વધારે જરૂર છે. એનાથી વિશેષ પણ જોયું કે એકલા મૌનએકાંતથી ઘર્ષણો શાંત થાય નહિ. એટલે તેમણે કહ્યું કે સાથે સાધન એવું લો કે જેનાથી મૌનએકાંતની શાંતિ, તટસ્થતા, સમતા પ્રગટે. એ માટે મૌન-એકાંતની સાથે પ્રાર્થના, ભજન વગેરે રાખશો તો તાજગી વિશેષ પ્રમાણમાં ઝળકી ઊઠશે.

અભ્યાસ માટે એકાંત

આપણા મનાદિકરણમાં રહેલાં દ્વંદ્વને દૂર કરવાને માટે અને ચેતન મેળવવાને માટે એકધારો અને અનંતકાળનો એવો અભ્યાસ જોઈએ. કોઈક જ જીવ એવી જવાળામુખી જેવી ધગધગતી ઉત્કટ ભાવનાવાળો હશે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ વર્ષમાં એક મહિનો કે પંદર દિવસ ઉત્તમ પ્રકારનું સાત્ત્વિક સાધન કરશે, તો તે પણ તાજગી મેળવશે અને બળવાન થશે. કોઈ પણ ક્ષેત્ર માટે (રાજકીય પણ) તાજગીની જરૂર છે. મેં આ મૌનએકાંતનું શરૂ કર્યું છે તેથી હું કહેતો નથી, પણ નિષ્ણાતોનો પણ તે માટેનો આવો જ અભિપ્રાય છે.

અમેરિકાની સરકારે એક અમલદારને સ્વીટ્ઝરલેન્ડ મોકલીને લખાવ્યું છે. એમણે લખ્યું છે કે ‘તાજગી માટે એક મહિનો એકાંત જગાએ રહેવું જોઈએ.’ પણ મેં તો તે પહેલાં આ પ્રયોગ કરાવેલા. અમેરિકાની સરકારના અમલદારનો અભિપ્રાય વાંચી મને આનંદ થયો. કર્મથી વિમુખ થઈ આ રીતે મૌનએકાંત સેવો. પ્રયોગ તો કરી જુઓ. વિશેષ તાજગી મળશે. આ તો સ્થૂળ પ્રકારનો પ્રયોગ છે.

બોજો હળવો કેવી રીતે થાય ?

અનુભવીઓએ-શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે એવું સાધન લો કે જેથી બોજો હળવો થાય. શરણાગતિ કરો. ભગવાનને શરણે જાઓ. આપણે બધું બોલીએ છીએ, પણ જીભથી બોલીએ છીએ. આપણામાં પરંપરાના સંસ્કારની છાયા છે એટલે બોલીએ છીએ, પણ આપણને નથી શરણાગતિના યોગ માટેની શ્રદ્ધા કે નથી તેનો અનુભવ. આ તો ગતાનુગતિક બોલીએ છીએ.

મૌનમંદિરમાં સ્વરૂપશોધ

એ માટે તો સતત અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય જોઈએ અને ધગધગતી તમન્ના હોવી જોઈએ. આવી ભૂમિકા કેળવવા માટે આ સાધન છે. દર વર્ષે બેસો તો બેટરી ચાર્જ થઈ શકે. અંદર કેટલાકને સારી ભાવના જાગે છે. બહાર જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિય રોકાયેલાં હોય છે. માટે, ચેતનનો વિચાર કે કલ્પના પણ ઊઠતાં નથી. જ્યારે અહીં એ જાતની ભાવના ખીલે છે. અહીં અંદર એકલો હોય છે એટલે બહાર સમાજના વાતાવરણની બીકથી જે વૃત્તિઓ ઉપર દાબ રહ્યા કર્યો હોય છે, તે વૃત્તિઓ ઊભરાય છે.

ખરેખરો સાધક હોય તો સમજી લે છે કે આનાથી મારે વિમુખ થવાનું છે. અંદર આપણને આપણું સાચું સ્વરૂપ સમજાય છે.

જાતઅનુભવ

અમને તો માણસ કઈ પ્રકૃતિનો છે એની તરત જ સમજ પડી જાય છે. પ્રકૃતિનું નિરીક્ષણ અનેક પ્રકારે થાય છે. સમાજની રચનાત્મક સેવાનું કામ વીસ વર્ષ લગી કર્યું છે. ત્યારે લોકો કહેતા કે ભગત ખૂબ કામ કરે છે. અનેક પ્રકારની પ્રકૃતિ છે. એનું નિરીક્ષણ કરવું અને એમ કરતાં સમતા કેળવવી, એમાં ભગવાનની કળાનાં દર્શન કરવાં એ પણ નાનીસૂની વાત નથી. અમને એમ ને એમ જીવનનું મહત્ત્વ સમજાયેલું નહિ. આ જીવન ઉત્તમ પ્રકારનું છે એ એમ ને એમ સમજાતું નથી. માટે, કર્મ એ તો ચેતનાત્મક છે. આથી, કર્તવ્યપરાયણતા કેમ ચુકાય ?

કર્મ માટે વિવેક જરૂરી

એટલે તો મારી પાસે આવનારને કર્મ છોડવા કહેતો નથી. તેનો પણ વિવેક કરવો જોઈએ. કયા પ્રકારનાં કર્મો કરવાં જોઈએ અને કયા કર્મમાં આપણું વિશેષ હિત રહેલું છે, તે સમજવું જોઈએ. આ મનુષ્યદેહમાં ચેતન વસેલું છે. એ ચેતનને છતું કરવા માટે જ કર્મ છે. એનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ. એ સિવાયની વાત અમે સ્વીકારવાના નથી. લોકોને જે કહેવું હોય તે ભલે કહે. ચેતનને માર્ગે ગયેલો કશાને છોડી શકે નહિ.

જગત મિથ્યા છે એમ કહેવાય છે. ચેતનની દૃષ્ટિએ એ સત્ય છે, પણ જેને ચેતનનો અનુભવ નથી એને જગતનું ખરું દર્શન પણ નથી હોતું. ચેતનને અનુભવનારા અને પ્રકૃતિનાં દ્વંદ્વમાં

ગૂંચવાયેલાનાં દર્શનમાં ફેર છે. ચેતન તો બ્રહ્મમય છે. માટે, તે કર્મપરાયણ ન રહેતો હોય તો એની વાત ખોટી છે.

કર્મ, યજ્ઞ ક્યારે ગણાય ?

કર્મયજ્ઞ, તો મોટામાં મોટો યજ્ઞ કહેવાયો છે. સંસારમાં સ્વાર્થ રહેલો છે. તેમાં પણ નિરહંકારપણે, નિર્મમત્વપણે, પ્રભુપ્રીત્યર્થે કર્મ થયા કરે, તો તે કર્મ યજ્ઞરૂપ છે. મનની દ્વિધાવૃત્તિ ન રહે એ રીતે કર્મ કરવાં જોઈએ. લાખો રૂપિયા ખર્ચીને યજ્ઞ કરશો એ ઉપયોગમાં નહિ આવે. જે ઉપયોગમાં આવે એ જ ખરો યજ્ઞ. ધન એ પણ મોટામાં મોટી શક્તિ છે, ગુણ એ પણ શક્તિ છે. ગુણશક્તિ માટે ભગવાનનું સ્મરણ કરવું એ મોટામાં મોટો યજ્ઞ છે. અમે અહીં એ યજ્ઞ આદરેલો છે. કેટલાય માણસોને અંદર શાંતિ મળે છે, સાચું સૂઝે છે. જીવનમાં સંઘર્ષણ પામેલા હોય અને કર્મમાં જેને ભાવના પ્રગટતી ન હોય તેવાને અહીં ભાવના પ્રગટે છે, એ સોએ સો ટકા સાચી વાત છે. સેવાના ક્ષેત્રમાં રચેલાંપચેલાં બેચાર દિવસ બેસી જુએ. આ એવું જ્ઞાન છે કે જેને અનુભવ્યા સિવાય સમજાય નહિ.

અનોખો પ્રયોગ

આ પ્રકારનો પ્રયોગ હિંદુસ્તાનમાં કોઈ ઠેકાણે ચાલતો નથી. મારા ગુરુમહારાજે મને આ અવનવો પ્રયોગ બતાવ્યો છે. પ્રયોગ કરીને જુઓ. મારા કેટલાક જૂના સાથીઓ કહે છે કે તમે તો લપસી પડ્યા ! હું તેમને પણ સાચી વાત કહું છું કે પ્રયોગ કરવા બેચાર દિવસ બેસી જુઓ તો સમજાશે.

બહાર જે હકીકત કોઈ દિવસ પ્રગટે નહિ તે અહીં સાત દિવસમાં પ્રગટી છે. તે જે રીતે પ્રગટી છે તેવી ક્યારેય પ્રગટી

નથી. આપણે મળેલાં કર્મને પણ ઉત્તમ રીતે કરવાં હોય તોપણ મૌનએકાંતની જરૂર છે, એ ફક્ત પ્રયોગ કરવાથી સમજાશે.

ખરી સમાજસેવા

પરમ દિવસે એક કૉલેજિયન આવેલો. તેણે બેસવા માટે કૉલેજના દિવસ પાડવાની તૈયારી પણ બતાવેલી. મેં તેને કહ્યું, ‘તું કૉલેજિયન છે. કૉલેજના દિવસો પાડે તે નહિ ચાલે. કર્મને અવગણે તે નહિ બની શકે. અમે તારા માટે સરળતા કરીશું. તને પહેલો યોગ કરી આપીશું.’ ત્યારે તેણે કહ્યું, ‘હું માંદો પડું તો શું કરું?’ અહીં મૌનમાં બેસી જનાર એક ભાઈના ફળિયામાં આ વિદ્યાર્થી રહેતો હતો. આવું મન એકબીજાનું જોઈને થાય છે. હું તો કોઈને કશી વાત કરતો નથી, પણ આ સમાજની સેવા છે. ગુલાબની સુવાસ

માણસ અંદર બેસે છે. એકલું જ પુરાવું પડે. એટલે આપો-આપ ખબર પડે. ગુલાબની સુવાસ આપોઆપ જ પ્રગટે છે. એને પ્રચારની જરૂર પડતી નથી. કુતૂહલતા થાય છે. ભાવનાવાળો વિચાર કરે છે અને આપોઆપ બેસવા આવે છે. આપોઆપ પ્રગટે એ જ ખરો પ્રચાર. મૌનમંદિરમાં તો મનુષ્યની ભાવના ઊંચી જ પ્રગટે.

મૌન દ્વારા શક્તિ

હું છ વાર જેલમાં ગયો છું અને બધા મોટા સેવકોની બાજુમાં જ રહું, પણ કોઈની સાથે એક શબ્દ પણ ન બોલું. હું તો મારું કામ જ કરું. બધા લોકોની પ્રકૃતિનાં ત્યાં પણ દર્શન થતાં. એ જોઈને થતું કે આવા લોકો કઈ રીતે અહિંસા પાળી શકે ? રાગદ્વેષની ભૂમિકાવાળા અહિંસા પાળી ન શકે, એવું જોવા-

જાણવા છતાં હું તો મૌન જ પાળતો. આજે મારું શરીર ૬૩ વર્ષનું થયું છે, એ હકીકત છે. મૌનથી શક્તિ જળવાય છે, એનો આ પણ એક પુરાવો છે. મહાત્મા ગાંધીજી અઠવાડિયામાં એક દિવસ-ક્વચિત્ બે દિવસ મૌન પાળતા. જે આત્માને જેને માટે જન્મ લેવો પડ્યો હોય તેમ જ તે કરે. એમણે કહ્યું, ‘મારો જન્મ સ્વરાજ્ય માટે છે.’ આમ, તેઓ મૌનને ઉત્તમ સાધન સમજતા. માટે, સમજુ હશે અને જેના દિલમાં ઊગ્યું હશે, તે આ સાધન સારામાં સારી રીતે કરી શકશે અને એના વડે શક્તિ છતી કરી શકશે.

તા. ૧૧-૧૦-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૨. ભગવાનનો ભક્ત

ભક્ત કોને ગણવો ?

‘ભગવાન તો પક્ષપાતી છે. તે બીજા જીવોને મદદ કરતો નથી.’ આવી આપણી સમજણો એ સંસારવહેવાર માટેની છે. સંસારવહેવારમાં પણ મા હોય છે, તે પણ પોતાનાં છોકરાંનું મેલું પહેલાં વાળશે. તે બીજાનું મેલું પછી વાળશે. તેવી જ રીતે પોતાનું છોકરું હેરાન કરે, તોફાન કરે, તો એ બધું સહન કરી લેશે. આ જ પ્રમાણે જે ભગવાનનો ભક્ત થાય છે, જેની બધી વૃત્તિઓ ભગવાનમાં ગળી ગઈ છે, જે ભગવાનમય થઈ ગયો છે, જેની બુદ્ધિના અનેક પ્રકારના વિકલ્પો હઠી ગયા છે, જેના પ્રાણમાંથી આશા, કામના, લોલુપતા વગેરે ટળી ગયાં છે અને જેના પ્રાણમાં ચેતનની લગની લાગી ગઈ હોય છે, વળી, જેનું ચિત્ત દ્વંદ્વાતીત અને ગુણાતીત થઈ ગયું હોય છે-તેવા ભક્તનાં કામ ભગવાન જરૂર કરે છે.

ભક્તનું યોગક્ષેમ

જ્યારે ચિત્તમાંથી નકારાત્મક સંસ્કારો દૂર થાય છે અને એકમાત્ર ભગવાનની લગની લાગે છે ત્યારે આપણે શરણને યોગ્ય ઠર્યા કહેવાઈએ. કોઈ વસ્તુ પૃથ્વીના વાતાવરણની પકડની પેલે પાર ચાલી જાય તેને ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમ લાગુ પડતા નથી. અવકાશમાં ફેંકાયા પછી તેને ગુરુત્વાકર્ષણ લાગુ પડતું નથી. એવી રીતે આપણો જીવ ચેતનાત્મક સ્થિતિમાં પ્રગટે છે, ત્યારે એની મેળે નવરચના ચાલ્યા કરે છે. જેવી રીતે ‘ફોર્થ

ડાયમેન્શન'ના કાયદામાં જે છે તેને 'થર્ડ ડાયમેન્શન'ના કાયદા લાગુ નહિ પડે, એવી રીતે ચેતનમાં નિષ્ઠા પામેલો જીવ 'ફોર્થ ડાયમેન્શન'ના કાયદા હેઠળ હોય છે, એને 'થર્ડ ડાયમેન્શન'ના કાયદા લાગુ પડે નહિ. સંસારવહેવારમાં પણ આપણે એકબીજાના મિત્ર હોઈએ છીએ અને મિત્રનું કામ પહેલું કરીએ છીએ. બીજાનાં કામ કરવા દોડી જતાં નથી અને એટલો ઉત્સાહ પણ રાખતાં નથી. એ પ્રમાણે જેને એનામાં લગની લાગી ગઈ છે, જે એને શરણે ગયો છે, તેવા એના ભક્તનું યોગક્ષેમ એ વહન કરે છે.

જ્યારે કોઈ જીવાત્મા ચેતનમાં નિષ્ઠા પામી જાય છે ત્યારે એના સંકલ્પ ફળે છે, છતાં એમાં ફરક છે. પોતાને માટેના સંકલ્પો ફળે છે, પણ બીજાને માટે ફળતા નથી.

તા. ૪-૧૦-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૩. ભગવાનનું નામસ્મરણ

સંસારમાં આપણો બધો વહેવાર શબ્દથી ચાલે છે, એ સૌ કોઈ કબૂલ કરશે. શબ્દોમાં જેવા ધ્વનિ તેવાં આંદોલનો ઊઠે. જો શબ્દોમાં વહાલપ-પ્રેમ હોય તો આપણા જ્ઞાનતંતુઓમાં તેવાં આંદોલનો ઊઠે. જો ક્રોધ હોય તો તેવાં આંદોલનો ઊઠે. જેવી રીતે શબ્દ બોલાય-એમાં જે ભાવ હોય-તેવાં આંદોલનો આપણા જ્ઞાનતંતુ ઉપર ઊઠે છે. એ બધું અહમ્ના આધારને લઈને થાય છે. વળી, એ શબ્દ પણ અહમ્નો ઘડેલો હોય છે, કેમ કે જીવ દ્વંદ્વાત્મક છે.

પરંપરાગત સંસ્કૃતિ : નામસ્મરણ

ચેતનને જાગૃત કરવું હોય તો જ્ઞાનતંતુ ઉપર એવા પ્રકારનાં આંદોલનો આપવાં જોઈએ. એને માટે ભક્તોએ-અનુભવીઓએ જુદાં જુદાં સાધનો બતાવ્યાં. તેમાંયે આબાલવૃદ્ધ સૌ કોઈ કરી શકે એવું સહેલું સાધન એ ભગવાનનું નામ છે. કેટલાય યુગોથી નામસ્મરણ વિશે ભાવના પ્રગટેલી છે. એમાં માનવા ન માનવા જેવી સ્થિતિ નથી. એ માનવું પડે એવું જ છે. એના સંસ્કારનું જોર નસેનસમાં પ્રસરેલું છે. જેવી રીતે બાળકમાં એની માતાનો કે પિતાનો સ્વભાવ ઊતરે છે, એ અનુભવથી, નિરીક્ષણથી, પૃથક્કરણથી સમજી શકાય તેવી હકીકત છે, તેવી રીતે નામસ્મરણની ભાવનાની પણ પરંપરાગત એક સંસ્કૃતિ છે. તેનું બળ લોહીમાં ઊતરે જ છે. સંસ્કાર દ્વારા અને વાતાવરણ દ્વારા એ જોર કરે જ છે.

શબ્દની શક્તિ

શબ્દથી મંથન, ભાવના અને લાગણી જન્મે છે. એ ભાવના પ્રકૃતિથી ઉપરવટની હોય છે. એનાથી જ્ઞાનતંતુ ઉપરના અને આધાર ઉપરનાં આંદોલનોને પ્રકૃતિથી પર થવાની આપણામાં જિજ્ઞાસા જાગે. આ માટે અનુભવીઓએ જોયું કે શબ્દ પાછળનો જેવો ધક્કેલો તેવું તે કામ કરે છે. શબ્દની પાછળ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ચેતનાત્મક ભાવના પ્રગટે, તો આધારનો ધરમૂળથી ફેરફાર કરી શકે.

ઉચ્ચતર ભાવનાથી નામસ્મરણ

ભગવાનનું સ્મરણ શબ્દમાં છે. તે શબ્દથી પ્રર્યાપ્ત છે, છતાં શબ્દથી પર છે. તે દ્વંદ્વ અને ગુણમાં સમાઈ રહેલું નથી, પણ એનાથી પર છે. પ્રાણમાંથી એ શબ્દનો ધબકાર પ્રગટે છે. પ્રાણ શુદ્ધ થયેલો હોતો નથી. આથી, યોગ્ય પ્રકારનો ઉઠાવ થઈ શકતો નથી. ભગવાનના સ્મરણથી યોગ્ય પરિણામ નીપજવું જોઈએ, પણ પ્રાણ અશુદ્ધ હોવાથી તે નીપજતું નથી. આપણામાં અહમ્ વગેરે ઘટતાં નથી, કેમ કે પ્રાણની શુદ્ધિ પ્રગટેલી હોતી નથી. તેનું લક્ષ પણ પ્રગટેલું હોતું નથી. માટે, ઉચ્ચતર ભાવનાથી ભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કરો અને જ્યારે તે ગંગામૈયાના જેવા અખંડ પ્રવાહની માફક કરવા લાગશો ત્યારે પ્રાણના હુમલાનું શમન થઈ શકશે. જ્યારે અજપાજપની સ્થિતિએ પહોંચશો ત્યારે રાગદ્વેષ મોળા પડશે અને કામના, લોલુપતા, આશા, તૃષ્ણા, લોભ, ક્રોધ, મોહ વગેરે નકારાત્મક ગુણો છે, તે ઘટવા માંડશે.

જીવનનું ધ્યેય નક્કી કરો

ભગવાનનું સ્મરણ એ પ્રયોગસિદ્ધ હકીકત છે. એ બુદ્ધિથી સમજાય તેવી છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ વગેરે

અંદરનાં કરણો તેને સ્વીકારવા-ઝીલી શકવા યોગ્ય પ્રકારનાં થયાં નથી, છતાં પણ ચેતનનો અનુભવ કરવો એ જીવનનું નક્કી કરેલું ધ્યેય હોય, તો સતત પ્રયત્નમાં મંડ્યા રહેવું જોઈએ. માની લો કે કોઈએ એવું ધ્યેય નક્કી ન કર્યું હોય અને એમ કહે કે અમે તો સંસારમાં પડેલા જીવો છીએ, તેવા જીવોને પણ મારી ભલામણ છે કે આ કરી તો જુઓ.

સંસારમાં સુખશાંતિ

સંસારવહેવારમાં જે સુખશાંતિની અપેક્ષા રાખતા હોય, અહમ્ વગેરેના હુમલા ટાળવા માગતા હોય તેને માટે પણ ભગવાનનું નામસ્મરણ એ યોગ્ય સાધન છે. એ અજબ સાધન છે. એ સાધન લઈને અજપાજપ (Effortless effort) સુધી લઈ જાવ. જેવી રીતે લોહી નસમાં વહે છે તેવી રીતે એ સાધનને પણ સંગ્રામ કરી કરીને પણ વહેતું કરો, તો સત્ત્વગુણની પરિસ્થિતિમાં પ્રવર્તી શકો. પછી જે કર્મ, વર્તન યોગ્ય પ્રકારનું હશે તે જ કરીશું અને તે સત્-મય થઈ જશે.

મુશ્કેલીમાં દૈવી સહારો

આજે સંસારવહેવારમાં બીજું કોઈ વલણ ઊઠશે, તો તેને ટાળવા-અટકાવવા આના સિવાય બીજું કોઈ સાધન નથી. પછી તો એના દોરવાયેલા દોરવાઈશું. જો ભગવાનના સ્મરણનું - નામસ્મરણનું શરણું હશે તો પેલી વૃત્તિઓનું જોર ઘટી જતું જરૂર અનુભવીશું. ભગવાનના નામસ્મરણની શક્તિનું બળ અનુભવીશું કે બધા હુમલા પાછા પડશે. પરોપકાર, પુણ્ય કે સેવાનાં કામ ભલે ન થાય, પણ દસ, બાર, ચૌદ કલાક ભગવાનનું સ્મરણ કરશો તો પ્રસન્નતા અને શાંતિ જરૂર અનુભવશો. એટલું જ

નહિ પણ અથડામણ, મુશ્કેલી, સંગ્રામના વખતે દૈવી સહારો મળી રહેશે. મેં દસ કલાક નામ લીધેલું ત્યાં લગી તેનો લાભ જણાયો ન હતો, પણ જ્યારે બાર, ચૌદ કલાક કર્યું ત્યારે એવો અનુભવ થયેલો.

સંસારના હુમલાથી બચાવ

હું તો સાધનની દૃઢ મનોવૃત્તિવાળો હતો, છતાં પ્રકૃતિનો જબરજસ્ત જ્વાળામુખી જેવો હુમલો થયો હતો, પણ ભગવાનના સ્મરણે મદદ કરેલી, પણ તે પંદર કલાક લગી થયા પછી. આપણે ચેતનનો અનુભવ કરીએ એવું હાલના તબક્કે નિશ્ચયાત્મક રીતે નક્કી ન કરી શકીએ, છતાં સંસારના હુમલાઓથી બચવા પણ ભગવાનનું સ્મરણ એ સરસ ઉપાય છે. એ અનુભવની હકીકત છે. સ્મરણ એ જીભથી બોલાય છે, પણ એનો પ્રકાશ અંતરમાં ઊતરે છે. શબ્દને વિસારી શકાય પણ સ્મરણ એ બોલાય છતાં સંભળાય. ભગવાનનું સ્મરણ એ એવો શબ્દ છે કે જેમ જેમ એ બોલાય તેમ તેમ તે અંતરમાં ઊતરતો જાય. જેટલી ઉચ્ચ પ્રકારની ભાવનાથી તે બોલાય તેટલી ઉચ્ચ પ્રકારની ભાવનાથી એ અંતરમાં ઊતરે છે. જ્યારે આપણે કોઈ પણ શબ્દ ક્રોધથી બોલીએ છીએ ત્યારે આપણા પ્રાણમાં એ થથરાટી પેદા કરે છે. જ્યારે ભગવાનનું નામ એ તો ભાવનાત્મક છે. એ એવાં ભાવનાત્મક આંદોલનો જગાડે છે.

સાતત્યનું પરિણામ

ભગવાનનું નામસ્મરણ સતત થવાથી સતત ભાવનાત્મક સ્થિતિમાં રહી શકાય છે. તેમાંયે કેટલાક ગાળા એકાગ્રતા અને ભાવનાના પ્રગટે છે. એના જે સંસ્કાર કરણોમાં પડે છે તે બહુ

ઊંડા હોય છે. દિવસમાં એવો ભાવનો-ભાવનાનો ગાળો જેમ જેમ વધતો જાય તેમ તેમ એની ગાઢતા થતી જાય.

હરિસ્મરણ માટે મમતા

આપણામાં ભગવાનનું નામ લેવાની પરંપરાગત ટેવ તો છે, પણ એના પરત્વેની મમતા પ્રગટેલી નથી. ભગવાનનું નામ લેવાની એટલી ગરજ પ્રગટી નથી. આપણી ભાવનાને કૂંણી રાખવા માટે કોઈ પણ સાધન લો, પણ એ સરળ, સહજ, નિર્દોષ અને નિર્મળ હોવું જોઈએ. આથી, ધ્યાનયોગ, તંત્રમાર્ગ, કર્મવાદ વગેરે જે પરિણામ પ્રગટાવે છે તેના જેવું જ-તેટલું જ પરિણામ એ પ્રગટાવશે.

અનુભવીની કરુણા

કોઈ કહેશે, ‘મોટા, તમે શું ગપ્પાં ઠોકો છો ?’ હું તો અનુભવથી કહું છું કે ભગવાનનું નામ લેશો તો બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ થશે. તમને જીવનમાં ગભરામણ નહિ થાય. ગૂંચ, મુશ્કેલી આવે ત્યારે અકળામણ થશે નહિ. તમે ઉકેલ શોધી શકશો. કશાથી આવરાઈ નહિ જવાય. લોકોના સ્વભાવ સાથે કેવી રીતે વર્તવું એની પણ સૂઝ-સમજણ તમને પ્રગટશે. સંઘર્ષણ, ત્રાસ, વેદના, દુઃખ વગેરે ઊપજે એના નિવારણમાં પણ ભગવાનનું સ્મરણ એ સરસ ઉપાય છે. બુદ્ધિ સ્વીકારી શકે એવી આ હકીકત નથી, પણ ભગવાનનું સ્મરણ લઈને મંડ્યા રહીએ, દિવસના સકળ કર્મમાં એને ઉતારવાનું કરીએ તો એનો ખરો લાભ અનુભવી શકાય. એ વિના એમ બનવું શક્ય નથી. અનુભવીઓએ આ સાધન ખોળી કાઢ્યું છે. તેમણે જોયું કે એ કોઈ પણ જાતની ઉપાધિમાં પડ્યા સિવાય ગમે ત્યાં અને ગમે ત્યારે શાંત રીતે માનવીથી લઈ

શકાય એવું સાધન છે. તેમણે જ્યારે મનુષ્યોને ઉપાધિઓમાં દબાવેલા જોયા ત્યારે એમના પ્રત્યેની કરુણા વડે કરીને તેમને ઉપાધિમુક્ત કરવા માટેનું આ સાધન એમને સૂઝ્યું. એ સાધન તમે અહીં કરી શકો.

નામસ્મરણથી ગુણવૃદ્ધિ

હું એવા ક્ષેત્રમાં હતો કે જ્યાં કિશોરલાલ મશરૂવાળા વગેરે ગુણની કેળવણી ઉપર બહુ મહત્ત્વ આપતા. મને ગુણનું મહત્ત્વ સમજાતું. એ સિવાય ભક્તિનું મહત્ત્વ પ્રગટી શકે નહિ. ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં જે જોશ પ્રગટ્યું, તેનાથી ગુણવૃદ્ધિ થતી ગઈ એ મેં અનુભવ્યું. સકળ પ્રકારના મનુષ્યો ગુણ નહિ કેળવી શકે. જ્યારે સૌ કોઈ-પાપી, દુર્જન પણ નામસ્મરણ વડે ગુણની વૃદ્ધિ કેળવી શકે. આપણે દસ-બાર-ચૌદ કલાક લગી સ્વાર્થમાં રહીએ એવી શક્તિ કેળવી છે, પણ જે જરૂરી છે તેને માટે કંઈ કર્યું નથી. ભગવાનના નામસ્મરણમાં ગરજ પ્રગટી નથી, તેથી તેમ બન્યું છે. જો એ પ્રગટે તો ગુણની વૃદ્ધિ જરૂર થઈ શકે. અજપાજપ કેળવી શકો તો એનાથી ગુણનો વિકાસ થાય અને ચેતનની સ્થિતિ પ્રગટ્યા વિના રહે નહિ.

તા. ૫-૧૦-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૪. કાયાની કરામત અને મનની મરામત !

પ્રાણાયામની રીત

ગંગા અને જમના એ બે તત્ત્વો છે. એ બંને મળે એ રીતે પુરુષ અને સ્ત્રીત્વ મળે, તો ધૂપું રહેલું ચેતન પ્રગટે. આવી રીતે ત્રિવેણીસંગમ થાય. હૃદયધબકાર અને શ્વાસોશ્વાસની જેમ ચેતનાનો પ્રવાહ વહે, તો સાધન સારી રીતે, સુંદર રીતે કરી શકીએ. ચેતનને કારણે ફેફસાંની ધમણો ચાલ્યા કરે છે, પણ આપણે રાગદ્વેષથી ધકેલાઈએ છીએ. ગમાઅણગમાથી હડસેલાઈએ છીએ. આથી, ફેફસાં સરખી રીતે કામ કરી શકતાં નથી. એટલે આપણા યોગીઓએ પ્રાણાયામની પદ્ધતિ મૂકી, પણ એમાંય શરત હતી.

પહેલાના વખતમાં આયુર્વેદ પણ નિર્લોભી અને સેવાભાવીને શીખવતા. આજે તો હોશિયાર હોય તે એમ.બી., બી.એસ. થઈ શકે છે. જ્યારે પહેલાં આયુર્વેદ નિર્લોભીને જ એટલા માટે શિખવાડાતો કે એ જનસમાજની ઉત્તમ રીતે સેવા કરી શકે, તો જ જનકલ્યાણનું કામ થાય. આ રીતે પ્રાણાયામ શીખવાની શરત એ હતી કે જેની ચિત્તશુદ્ધિ થઈ હોય, જેના રાગદ્વેષ, લોભ, મોહ, ક્રોધ આદિ ઘટ્યા હોય તે જ પ્રાણાયામ કરી શકે. આ તો એક શરત થઈ. બીજી શરત હતી હૃદયની. હૃદયમાં ૬૫-૭૦-૭૫ ધબકારા હોય. લોહીનું પ્રવાહ વોલ્યૂમ જે પ્રમાણે થવું જોઈએ એ પ્રમાણે નથી થતું, પણ જે લોહી દરેક માણસની નાડીમાં વહન કરે છે તેની ગતિમાં ફેરફાર હોય છે, એનો આધાર હૃદયની

ગતિ ઉપર રહે છે. હૃદયને માટે એક જ ઉપાય છે. અનુભવથી એવી શોધ કરી કે જ્યારે ભાવના પ્રગટે, તેનું સાતત્ય પ્રગટે તો હૃદય બરાબર સ્થિતિમાં કામ કરી શકે. આજે પ્રાણાયામ માણસથી થઈ શકે એવી સ્થિતિ નથી. અને જો આજે એ કરે તો પોતાનાં ફેફસાંને ઊલટાં બગાડે. જ્યારે અહમ્ નમ્રતામાં પ્રગટે તો જ તે પ્રાણાયામ શીખવાની લાયકાતવાળા કહેવાય.

ભાવનાનું મહત્ત્વ

હૃદયને યોગ્ય સ્થિતિમાં કેળવવા માટે તો ભાવના પ્રગટવી જોઈએ. અને એ પ્રગટાવવા માટે જુદાં જુદાં સાધનો ખોળી કાઢ્યાં. ભજન, પ્રાર્થના, સદ્વાંચન, સત્સંગ વગેરે કે જેનાથી મન ઊર્ધ્વ-સ્થિતિમાં પ્રગટે. જ્યારે મન અથડામણ, ગૂંચવાડો, સંઘર્ષ, દુઃખ, શોકમાં આવી પડેલું લાગે ત્યારે માનવીએ એની એ સ્થિતિમાં પડી ન રહેવું, એને વળાંક આપવો. આવી સ્થિતિ વખતે મનને હળવાશ પ્રગટે તેવો ઉપાય લેવો.

ભાવનાનો સતત ફુવારો પ્રગટે એ માટે તેવા વિચારમાં પડવું. સંસારવહેવાર અને કર્મ પ્રત્યેના વિચારોને બદલે એનાથી અતિરિક્તપણે વિચારવાનું બને એ માટે ભજન, પ્રાર્થના વગેરેનો ઉપાય લો તો ભાવના પ્રગટે. એના સંસ્કાર જ્ઞાનતંતુ ઉપર-આધાર ઉપર-પડે. આપણને દુઃખ, હર્ષ વગેરે થાય છે એની સમજણ જ્ઞાનતંતુને લીધે પડે છે. આપણા જ્ઞાનતંતુ જેટલા મજબૂત એટલા પ્રમાણમાં દુઃખ વગેરેના હુમલાની અસર મન ઉપર ઓછી થાય. માટે, દુઃખમાંથી બચવા આપણા જ્ઞાનતંતુઓ મજબૂત થવા જોઈએ.

બળ પ્રગટાવે છે. જ્ઞાનતંતુના સમારકામ માટે એ સિદ્ધ થયેલી હકીકત છે.

જ્ઞાનતંતુનું સમારકામ

ફેફસાં, હૃદય, જ્ઞાનતંતુ એ બધાંના સમારકામની જરૂર રહે છે. ફેફસાંનું સમારકામ એ આજના કાળમાં આપણે કરી શકીએ એમ નથી. પ્રાણાયામ દ્વારા તે થઈ શકે, પણ મને કોઈ પૂછે તો કહી દઉં કે મને એ આવડતું નથી. સર્વ કોઈ શરીરધારી મનુષ્યના હૃદય અને જ્ઞાનતંતુનું સમારકામ થઈ શકે છે. હૃદયને યોગ્ય સ્થિતિમાં પ્રગટાવવા ભાવનો સતત ફુવારો એનામાં ઊડતો થવાની જરૂર. જ્ઞાનતંતુના સમારકામ માટે નિર્દોષ અને સરળ ઉપાય ભગવાનનું નામસ્મરણ, પ્રાર્થના, ભજન અને એનાં ચરણકમળે સમર્પણ. ચિત્તમાં જે કાંઈ વિચારો-વૃત્તિઓ ઊઠે તે બધાં એનાં ચરણકમળે ધરી દેવાં જોઈએ. આપણે જેવી રીતે આપણા મિત્ર પાસે ખાનગીમાં ખાનગી હકીકત કહી દઈએ છીએ, પણ તે કાંઈ આપણું દુઃખ હળવું કરે એવું હોતું નથી, પણ ભાવના તેમ કરાવે છે. એવી રીતે દરેક કલાક-મિનિટોનાં અનેક સંઘર્ષણ વગેરે જે બધું હોય તે આપણા પ્યારા સગાંને સમર્પણ-આત્મનિવેદન કરતા રહીએ, તો જ્ઞાનતંતુ જરૂર Tone up થાય છે, બળ મળે છે. એ એટલા બધા મજબૂત થાય છે કે આપણે મુશ્કેલી અને સંઘર્ષણથી અલિપ્ત રહી શકીએ છીએ, કશાથી આવરાઈ જઈએ નહિ. કોયડાનો ઉકેલ પણ આપણે ઉત્તમ રીતે કરી શકીએ છીએ.

સંસારમાં નિરાંત

સંસારમાં અનેક વખત આવી ઉપાધિઓ પેદા થતી રહેવાની છે, પણ જેના જ્ઞાનતંતુ મજબૂત છે તે બહુ થોડીવારમાં સહેલાઈથી

સંસારમાં સ્થિતિ

સંસારમાં અનેક જીવો સાથે સંપર્કમાં આવવાનું થાય છે. એમાંથી સંઘર્ષણ, ગમાઅણગમા, અવહેલના વગેરેના આઘાત-પ્રત્યાઘાત જ્ઞાનતંતુને લાગે છે. આથી, જ્ઞાનતંતુ નબળા પડે છે અને એનું સમારકામ પણ થવું જોઈએ પણ એમ થતું નથી.

જ્ઞાનતંતુને મજબૂત કરવા

ભગવાને માનવીના શરીરને લાગતા થાકનું સમારકામ કરવા માટે ઊંઘ આપી છે. ઊંઘની બક્સિસ આપી છે, પણ આપણા જ્ઞાનતંતુઓ એવી રીતે ઊંઘતા નથી. એ તો ઊંઘમાં પણ ચાલ્યા કરતા હોય છે. એના ઉપર રાગદ્વેષ, અથડામણ અને અનેક પ્રકારના હુમલાઓનો જે માર પડે છે, તેના વિચારોથી અને ઘર્ષણથી જ્ઞાનતંતુની નબળાઈ વધે છે. શરીરનો થાક દૂર કરવા ઊંઘ આપી છે, પણ જ્ઞાનતંતુને મજબૂત કરવા કુદરતે કોઈ સાધન આપ્યું નથી. તેથી, અનુભવીઓએ પોતાના અનુભવ વડે કરીને ભગવાનના નામસ્મરણનું સાધન બક્ષ્યું છે.

જો માનવી તટસ્થ થાય, સમતા કેળવે તો જ્ઞાનતંતુને મજબૂતાઈ મળે, પણ તટસ્થતા અને સમતા કેળવવા માટે આધ્યાત્મિક પ્રકારનું જીવન વધારે જરૂરનું છે. જ્ઞાનતંતુને Tone up કરવા તેને મજબૂત કરવાની જરૂર છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ જે શબ્દ પોતાને ગમતો હોય અને જેના ઉપર પોતાને વિશ્વાસ હોય, એ શબ્દ જ્ઞાનતંતુના સમારકામ માટેનું સાધન છે એમ આજે પ્રયોગથી સાબિત થયું છે. સંગીતથી માનવીમાં સુસંવાદિતા અને સમતા પ્રગટે છે. મન ગૂંચવાઈ ગયું હોય ત્યારે પણ સંગીતથી શાંતિ અનુભવીએ છીએ. શબ્દના ઉચ્ચારની અસર જ્ઞાનતંતુ ઉપર

ઉકેલ શોધી શકે છે. સંસારનો વહેવાર ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે પ્રગટાવવા માટે, ગૂંચોથી આવરાઈ નહિ જવાય તે માટે આ એક ઉત્તમ ઉપાય છે.

સંસારમાં ધન જરૂરી છે. બૈરીછોકરાં વહાલાં છે. અરે, આજે તો બૈરીછોકરાં કરતાં પણ ધન વધારે જરૂરી છે એવી ભાવનાવાળા માણસો પણ છે, પણ મનાદિકરણોને સમતોલપણે પ્રગટાવવા માટે અને સકળ પ્રકારનાં કર્મ ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે થવા માટે સદ્વાંચન, સત્સંગ અને એની ભાવના એ પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધન છે. મેં તો તમારી આગળ આ વાત મૂકી છે. હું તો એકનો એક વિષય જુદી જુદી રીતે ચર્ચુ છું.

પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કેવી રીતે થાય ?

આપણે કર્મ કરીએ છીએ પણ વેદિયાની જેમ કરીએ છીએ. કર્મ કરીએ તેમાં ભાવના હોતી નથી. અનુભવીઓએ કહ્યું કે ‘કર્મ પ્રભુપ્રીત્યર્થે કરો. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે મોળા પડશે. ભગવાનની સાથે રમો, લડો, હસો તેથી એનું રૂપાંતર-sublimation ઊર્ધ્વગમન-થશે.’

ભગવાનનું નામ લેતાં, પ્રાર્થના કરતાં, આત્મનિવેદન કરી કરીને સમર્પણ કરતાં એની સાથે સંબંધ બંધાઈ જાય, તો જ્ઞાનતંતુ અને હૃદયનું યોગ્ય સ્થિતિએ પ્રગટવાનું થશે. એટલું જ નહિ પણ ફેફસાં પણ અસલ સ્થિતિએ આવશે. પ્રાણાયામ કરતાં આ સારો અને સરળ રસ્તો છે. હૃદય અને જ્ઞાનતંતુ સાથે ફેફસાં સંકળાયેલાં છે. પહેલા બે મજબૂત થાય એટલે ફેફસાં પણ મજબૂત થવાનાં. બે ત્રિકોણના બે-બે ખૂણા સરખા તો ત્રીજો ખૂણો પણ સરખો થવાનો, પણ એ તાત્કાલિક થઈ ન શકે એ પણ જાણજો.

ધ્યાનનું પરિણામ

સંપૂર્ણ એકાગ્રતાવાળું ધ્યાન થાય ત્યારે નાડીના ધબકારા શૂન્ય સુધી પહોંચે. આ તો સાબિત કરીને બતાવ્યું છે. ડૉક્ટર પણ માને નહિ. આ તો એક મિત્રને બતાવતાં બતાવ્યું છે. પહેલાં ત્રીસ થઈ જાય, પછી અસલ સ્થિતિએ પ્રગટે. તેવે વખતે લોહી ચેતનવાળું થઈ જાય. જે લોહીમાં જીવન નથી તેવું થઈ જાય. જ્યારે ધ્યાનમાં સંપૂર્ણ એકાગ્રતા, કેંદ્રિતતાવાળા થઈએ ત્યારે લોહી સંપૂર્ણ ચેતનવાળું બને. ચાલતું નહિ હોવા છતાં ચાલે અને અનેક જન્મોનો થાક ઊતરી જાય. મન, બુદ્ધિ, ચિત્તમાં અહમ્ હોય તેનો સંપૂર્ણ વિલય થઈ જાય. સારાયે દિવસના કર્મમાં આવું એકાગ્રપણું પ્રગટે તો જ આવું ધ્યાન થઈ શકે.

મળશુદ્ધિ

પોતાના રોજિંદા વહેવારમાં ભાવનાનો એક સતત ધોધ ચાલ્યા કરે તેને માટે આ શક્યતા છે અને તેના અનેક જન્મોનો થાક ઊતરે છે. મારા-તમારા જેવા માટે એની શક્યતા નથી. આવા ધ્યાનથી તો લોહીની ઘણી જ વિશુદ્ધિ થઈ જાય. આંતરડાંમાં જે મળ પડ્યો હોય તેનો પણ નિકાલ થઈ જાય. એક સાધુ મહારાજે કહેલું કે મળ જેવા તમારા સંસ્કાર. મળને કારણે નકારાત્મક વલણ પ્રગટે છે. દસ્ત સાફ આવવો એ ઘણું જરૂરી છે. એનું માનવીને જ્ઞાનભાન નથી. દસ્ત સાફ નહિ હોય તો અહમ્-પ્રાણ પણ સાફ થાય નહિ. મળ સાફ કેમ આવે એ શીખવું જોઈએ. એક મિત્રને કહ્યું કે મરતાં મરતાં મળ રહી ન જાય, કેમ કે જન્મે ત્યારે મળ બને છે અને મરે ત્યારે રહે છે. એને માટે મળની શુદ્ધિની ખાસ જરૂર.

આત્મનિવેદનનો હેતુ

હવે, મૂળ વાત ઉપર આવું. ફેફસાં, હૃદય અને જ્ઞાનતંતુ-એમાં હૃદય અને જ્ઞાનતંતુની સફાઈ, મજબૂતાઈ અને સમારકામ માટે આત્મનિવેદન, સમર્પણ એ બધું કર્યા કરવું. ભગવાનને બધું કહ્યા કરવું. કોઈ પૂછે કે કહ્યા કરવાથી શું ? દેખી શકાતું નથી, અનુભવી શકાતું નથી ! પણ એ તત્ત્વ કર્મવહેવારમાં તો પ્રેરી રહ્યું છેને ? એની સાથે દિલનો સંબંધ થાય છે. એ કહેવાથી નહિ સમજાય, અનુભવવાથી સમજાય. ભગવાનનું નામ લેવાથી એ સંબંધ છતો થાય છે. આપણામાં પુરુષતત્ત્વ તો છે જ, પણ સુષુપ્ત દશામાં છે. સતત સાધનામાં લાગ્યા રહીએ. અનેક ઉપાયોથી કરી ભગવાનનું સાતત્ય પ્રગટે ત્યારે પુરુષતત્ત્વ જાગી જાય છે. એટલે પ્રકૃતિનું કશું ચાલે નહિ, પછી પ્રકૃતિ ગુલામ બની જાય, પછી કોઈ પણ કર્મનાં બંધનો રહેતાં નથી.

તા. ૨૭-૧૦-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

પ. હરિ:ૐ આશ્રમનું કાર્ય

સૂક્ષ્મ ચક્રભેદક સર્જન

શરીરમાં એપેન્ડીસાઈટીસ ક્યાં હોય એ ડોક્ટર જાણે. ડોક્ટર જ્યારે ઓપરેશન કરે ત્યારે એની છરી ત્યાં જ ફરે, કહોવાણ થયું હોય એ ભાગ કાપી નાખે. આપણા આધારમાં પણ એવાં સ્થાનો છે-જ્યાં વિચારના, લાગણીના સંસ્કાર પડે છે અને ઘર કરે છે. આપણી ભાષામાં આ સમજાવી શકાય એવું નથી. એને માટે તો યોગ્ય વિદ્યા જોઈએ. જે કરવા બેસે એનાથી થાય. અને એ રીતે એ પોતાનું કલ્યાણ પણ કરી શકે. શરીરમાં છ ચક્રો છે, પણ એ સૂક્ષ્મ છે. ડોક્ટરો કે વિજ્ઞાનીઓ એને પામી શક્યા નથી. એ એટલાં સૂક્ષ્મ છે કે વાઢકાપ કરવાથી એ હાથમાં નહિ આવે. જ્ઞાનતંતુ એ વાળથીયે કેટલામા ભાગથી નાના હોય છે, પાણીમાં પણ દેખી શકાતાં નથી, પણ સૂક્ષ્મદર્શકયંત્ર વડે દેખી શકાય. આ તો જ્ઞાનતંતુ વિશે વાત થઈ. તે આટલાં ઝીણાં છે. તો આ જે છ ચક્રો છે-જે કરોડરજ્જુમાં આવેલાં છે અને આ જ્ઞાનતંતુનો એ આધાર છે. જ્યારે ભગવાનના નામસ્મરણમાં અખંડિતતા પ્રગટે છે, પરિણામે જ્ઞાનતંતુમાં ગતિ થાય છે ત્યારે આ છ ચક્રોમાં પણ ગતિ થવા માંડે છે. જીવનમાં ભગવાનની ભાવનામાં જેની નિરંતરતા પ્રગટી છે, તેનામાં આ છ ચક્રો જીવતાં થાય છે. આ છ ચક્રો જ્યારે ગતિમાન થાય છે ત્યારે શરીરની શક્તિ જુદા પ્રકારની બને છે. મંત્રયોગી, જ્ઞાનયોગી, કર્મયોગી, ભક્તિયોગી-કોઈ પણ માર્ગના આધારે તેની ભાવનામાં નિરંતરતા પ્રગટાવવી જોઈએ, ત્યારે જ આ છ ચક્રો ગતિમાન થાય.

આપણી ગતિનો આધાર

કેટલાકને અમુક ચક્ર પહેલું તો કેટલાકને બીજું ચક્ર પહેલું ગતિમાન થાય છે, તે તો તેની સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે. શરીર ત્રણ પ્રકારનાં છે. સ્થૂળ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર. પાપપુણ્ય થાય છે તેનાં ચિત્તમાં સંસ્કાર પડે છે અને એ પ્રમાણે ગતિ થાય છે. માત્ર શરીર છોડવાના સમયે જ ભગવાનની ભાવનામાં સ્થિતિ રહે, તો તેની અસર બીજા જીવનમાં રહે. આ અંગે ઘણું સંશોધન થયું છે અને Mystic ગૂઢશક્તિ-ગુહ્ય શક્તિ શોધાઈ છે.

પ્રભુ પ્રગટાવતી વિદ્યા

આપણામાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ એવાં બે તત્ત્વો છે. પુરુષ સુષુપ્ત દશામાં છે. એને જાગતો કરવો પડે છે. એ જાગતો થાય ત્યારે જ ભગવાનની ભાવનામાં નિરંતરતા પ્રગટે. પછી એ પ્રકૃતિને ચલાવે. જેમાં એ ભાગ ન લે એનું એને બંધન ન લાગે. અને શેમાં ભાગ લેવો અને શેમાં ભાગ ન લેવો એ પુરુષતત્ત્વ નક્કી કરે છે. એમાં પ્રકૃતિનું કાંઈ ચાલતું નથી. જે ગુહ્ય અને ગૂઢ વિધિના સંસ્કાર નાખી દીધા છે તે જાગૃત થાય છે. બીજા જન્મમાં એ ખૂબ આગળ વધે છે. આ જન્મમાં એનાથી કશું થયું ન હોય તોપણ એ આગળનું પુણ્ય ભોગવે છે. અનુભવીઓએ જોયું કે બીજો જન્મ લે ત્યારે આગળ કેવી રીતે જવાય ? આ માટે ગૂઢ વિદ્યા શોધી કાઢી. એ વિદ્યા શિખવાડી શિખવાય એવી નથી. સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ હોવાથી બતાવી શકાતી નથી. ગુહ્યવિદ્યાના જાણકાર આજે પણ છે, પણ તમે કે હું તેને ન સમજી શકીએ. આપણી તેમને સમજવાની ભૂમિકા નથી.

ખરી વાત

એવા લોકો જાગે ત્યારે રાજા બની જાય છે. એ બધા જ પુરુષતત્ત્વને વશ છે. તેને ભગવાનની ભાવનામાં રમમાણ રહેવાનું જ ગમે છે. એને જન્મતાં જ એવી સરળતા પ્રગટી જાય છે, જે સામાન્ય રીતે પ્રગટવાની શક્યતા નથી. એવા લોકો કાળને ટૂંકાવી દે છે. ભગવાનની ભાવનાને સૂક્ષ્મમાં પ્રગટાવવાની બીજી કોઈ શક્તિ નથી. માટે, આપણા સૂક્ષ્મમાં જો આવી ભાવના ઊતરે તો બીજા જન્મમાં આપણને મદદ મળે. એને માટેનું નિર્દોષ નિર્મળ સાધન ભગવાનનું સ્મરણ છે. એનાથી કરીને ભાવના જીવતી થાય છે. જ્યારે તમન્ના હોય ત્યારે જ તે જાગતી રહે, પણ જ્યાં સુધી તેને તેમ ન બને ત્યાં સુધી તો પ્રયત્ન કરવો પડે. ધીમે ધીમે અભ્યાસ વધારીને અજપાજપની (૨૪ કલાક) સ્થિતિએ પહોંચવું જોઈએ. એમ થાય તો હૃદયની-અંતરની ભાવના પ્રગટવા માંડે છે. એ ખરી સાધના છે. અને એ રીતે આત્માના પ્રકાશને અનુભવવાની ખરી સાધના થાય છે. હળદર કે સૂંઠને ગાંગડે ગાંધી થઈ બેસનારા મારા જેવા બહુ પડ્યા છે, પણ જેનું દિલ જાગ્યું છે તેને માટે એ સરળ છે. તમન્ના જાગે તેને માટે એ સરળ છે. સુરદાસ ભલે ખરાબ માર્ગે જતો હતો, પણ તમન્નાથી પૂર ઉપરથી તરીને ગયો. આપણને તમન્ના લાગેલી નથી, છતાં આપણને લાગે છે કે કરીએ તો સારું. એમ ભાવનામાં પ્રગટતાં પ્રગટતાં સહજ થઈ જાય તો નિરંતરતા પ્રગટશે. જ્યારે આ સ્થિતિ પેદા થાય ત્યારે આપણે તેનો અનુભવ કરીશું.

પ્રયોગસિદ્ધ વિજ્ઞાન

ભાવનામાં જાગૃત થઈ જવાય તો બીજા જન્મે આ જ માર્ગે જલદી જવાય. આવું થાય તો શરીરનો જન્મ પણ તરત થાય. નહિ તો જીવને જન્મ લેતાં ઘણો સમય જાય છે એ અનુભવથી કહું છું. પુરાણોની વાત સાચી માનશો નહિ. સાત્ત્વિક પુરુષનો જન્મ જલદી થઈ જાય છે. જ્ઞાનચેતનની દશામાં નિષ્ઠા પામેલા કોઈ આપણા ઉપર કૃપા કરે અને સૂક્ષ્મમાં સંસ્કાર રેડે તો, અથવા ભગવાનના સ્મરણમાં નિરંતરતા પ્રગટે અને ભાવના જાગે અને તેના કારણે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ સંસ્કાર પડે તો જન્મ જલદી થાય. આનું પણ ગણિત છે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્રે લખેલું છે કે ‘સારી રીતે કરે એને ૨૧ જન્મ, ઉત્કટતાવાળાને માટે ૭ જન્મ અને એનાથી પણ પ્રબળ હોય તો ૩ જન્મ.’ મને મારા મિત્રે એમના કાગળમાં આ વંચાવેલું. તેઓ તો મહાન યોગી હતા. આ પણ વિજ્ઞાનની માફક જ પ્રયોગથી સાબિત કરી શકાય એવું છે, પણ તેવો પ્રયોગ કરે ત્યારેને ? જ્યાં સુધી યાહોમ કરીને ઝંપલાવવાનું દિલ જાગ્યું નથી ત્યાં સુધી કાંઈ વળવાનું નથી.

જાણ્યા વિનાનું ડહાપણ

હું તો જોઉં છું કે કેટલાક પંડિતો જાણકાર નથી હોતા તોપણ ડહાપણ કરતા હોય છે. આઈન્સ્ટાઈને રિલેટિવિટીનો (Relativity) સિદ્ધાંત શોધ્યો, પણ એના જાણકાર પૃથ્વીમાં ૧૦-૧૫ જણ જ હોઈ શકે. એમાં કોઈ સલાહ આપવા જાય નહિ-જઈ શકે નહિ. આપણાથી ડૉક્ટરને સલાહ આપવા જવાય છે ખરું ? જેમાં આપણો ચંચુપ્રવેશ પણ નહિ હોય એમાં ડહાપણ ડહોળવું નહિ. તો જે કંઈ પોતાની જાતનું હશે તે પણ ગુમાવી બેસીશું.

જ્યાં સુધી સૂક્ષ્મમાં ચેતનાત્મક સંસ્કારનો પ્રવેશ ન થાય ત્યાં સુધી જીવનો ઉદ્ધાર શક્ય નથી. શરીરનાં સૂક્ષ્મ તત્ત્વો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્-એમાં સંસ્કાર પડવા જોઈએ. આવું બન્યા વિના યોગવિદ્યા કહી શકાય નહિ. હા, નામ લઈ શકાય. માટે, જ્ઞાનીપુરુષોએ નામસ્મરણને પણ મોટામાં મોટો યોગ ગણાવ્યો છે, કેમ કે પરિણામ એકસરખું જ લાવે.

ભાવનાથી જ પરિણામ

આજકાલ લોકો લાખો રૂપિયા ખર્ચીને યજ્ઞ કરે છે. તેમને પણ હું કહું છું કે કાળ બદલાયો છે. શા માટે નકામા પૈસા ખર્ચો છો ? એવું કરો કે જેથી સમાજનું કલ્યાણ થાય, પણ કોઈ માને નહિ. જપયજ્ઞમાં તો પૈસાનો ખર્ચ નહિ. ભગવાનનાં નામનો જપયજ્ઞ કરવાથી તો સંસ્કારોનો પ્રવેશ કરાવી શકાય છે, ઉચ્ચારની પણ અસર હોય છે, પણ એમાં નિરંતરતા પ્રગટવી જોઈએ. આમ બને તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મત્સર ઘટે. એ બધા મરે પછી સહજ પ્રયત્નથી આગળ વધી જવાય. મોટું લાકડું જલદીથી ઊંચકાય નહિ, પણ નીચે પથ્થર મૂકીને ગબડાવીએ તો તરત ગબડે. તેમ ભાવનામાં નિરંતરતા પ્રગટે તો જલદી નિકાલ આવે.

હરિ:ૐ આશ્રમ શા માટે ?

સૂક્ષ્મમાં સંસ્કારનો પ્રવેશ થયા વિના ઉદ્ધાર નથી. કોઈ મહાત્માથી સંસ્કારનો પ્રવેશ થાય, પણ આપણે જીવદશાવાળા હોવાથી ખાતરી થાય નહિ. એટલા માટે ભગવાનનું નામ લેવામાં નિરંતરતા પ્રગટાવે. આમ કરવાથી બીજો જન્મ તો સાનુકૂળતાવાળો પ્રગટવાનો. તમે ચિંતામુક્ત દિલથી ભગવાનનું નામ લઈ શકો એટલા માટે આ હરિ:ૐ આશ્રમ છે. આ પદ્ધતિ-ટેકૂનિક

ગુરુમહારાજની કૃપાથી થઈ છે અને એમની કૃપાથી જ ચલાવીએ છીએ. કર્મના સંસ્કાર કદી મિથ્યા જતા નથી, નહિ તો આ કેમ બને ? માટે, એમાં બેસો અને પ્રેમથી મથો, તો ઉત્તમમાં ઉત્તમ સંસ્કાર પડશે. સાત દિવસ બેસવાથી પાસ લાગશે, પણ એકવીસ દિવસ જેટલા સજ્જડ નહિ પડે.

તા. ૧૫-૧૧-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૬. શબ્દની શક્તિ

શબ્દ દ્વારા લાગણી

સકળ બ્રહ્માંડની રચના એવા પ્રકારની છે કે તેને આપણે સાકારરૂપે જોઈ શકીએ છીએ, પણ તેની રચના બહુ સૂક્ષ્મ છે. પૃથ્વી ઉપર જેટલા ધર્મ થઈ ગયા, તેની મૂળ સંસ્કૃતિના આદ્યપ્રવર્તકો પણ થઈ ગયા. તેઓ કહી ગયા છે કે શબ્દ એ બ્રહ્મ છે. સાકાર અને નિરાકાર એવાં ચેતનનાં બે સ્વરૂપ છે. આ બેમાં કોઈ ઓછુંવત્તું નથી. બંને માર્ગનાં પ્રત્યક્ષ લક્ષણ સરખાં છે અને તે શબ્દ છે. શબ્દમાં કોઈ શક્તિ રહેલી છે. એનાથી ક્રોધ, દયા અને પરોપકારની લાગણી ઉપજાવી શકાય છે. પ્રેમની અને એવી બીજી અનેક પ્રકારની લાગણીઓ શબ્દ વડે પ્રગટાવી શકાય છે. શબ્દમાં આવી શક્તિ છે એ હકીકત નિર્વિવાદ છે.

પંચતત્ત્વોની લીલા

આકાશમાં ક્ષોભ થયો (કેમ થયો એ કોઈ શાસ્ત્રી કહેતા નથી) એટલે તેજ થયું. શબ્દમાં ગતિ છે. તેજતત્ત્વ થયું એટલે બે તત્ત્વ થયાં. આકાશ અને તેજમાં ક્ષોભ થતાં વાયુ પેદા થયો. વાયુમાં ક્ષોભ થતાં જળ પેદા થયું. એમ ચાર તત્ત્વો થયાં. જળતત્ત્વમાં ક્ષોભ થયો એટલે પૃથ્વી થઈ. આમ, પાંચ તત્ત્વો થયાં. માનવશરીરમાં પાંચ તત્ત્વો છે, એટલે સકળ બ્રહ્માંડ એનામાં છે. અનેક પ્રકારનાં જુદાં જુદાં તત્ત્વોનાં-કોઈ એકનાં, કોઈ બેનાં, કોઈ ત્રણનાં કે કોઈ ચારનાં-એમાં જુદાં જુદાં પર્મ્યુટેશન, કોમ્બીનેશન પણ છે. આમ, અનેક પ્રકારના જીવો સકળ

બ્રહ્માંડમાં છે. તારાઓમાં પણ અનેક પ્રકારના જીવો છે. સૂર્યમાં તેજતત્ત્વ વિશેષ મહત્ત્વવાળું છે એટલે એ પ્રચંડ અગ્નિ સમો છે. તારા અને ગ્રહોમાં પણ પાંચ તત્ત્વોની લીલા ચાલી રહી છે.

માનવદેહની રચના

મનુષ્ય શરીરમાં પણ પાંચ તત્ત્વો મળેલાં છે. આપણું શરીર ગરમ રહે છે, એ તેજતત્ત્વની એટલે કે અગ્નિની સાબિતી છે. એ પ્રત્યક્ષ હકીકત છે. ૯૭ અંશ ફેરનહીટ ગરમીથી પાણી પણ ગરમ થઈ જાય છે. શરીરમાં વાયુ, જળ અને પૃથ્વી તત્ત્વ છે એટલું તો સમજાય છે, પણ આકાશતત્ત્વ છે એ સમજાતું નથી, પણ એ તત્ત્વ છે એ હકીકત છે. આપણને વાયા છે. શબ્દથી બધો વહેવાર ચાલે છે. શબ્દનું એટલું બધું મહત્ત્વ છે. મનુષ્ય શરીરમાં જે જીવાત્મા છે, એ ભગવાનનો અંશ છે, પણ આજે એ પ્રમાણે નથી, કેમ કે એ પ્રકૃતિરૂપ બની ગયો છે, પણ આત્માના તત્ત્વને અનુભવવા માટે સહેલામાં સહેલું સાધન હોય તો તે શબ્દ છે. પળેપળ જીવતી જાગૃતિ ધારણ કરી શકીએ એટલા માટે સહેલામાં સહેલું સાધન શબ્દ છે. જોકે બીજી વિધિઓ પણ છે. તેજ, વાયુ, પૃથ્વી, જળ-એ ચારેય તત્ત્વોને સાધનરૂપે લઈ શકાય, પણ આપણે તે કરી શકીએ નહિ. આપણે શબ્દની શક્તિને વિકસાવી શકીએ, એ શબ્દ ચેતન છતું થાય એવી રીતે કામ કરતો થઈ જાય એ રીતે એને વિકસાવી શકીએ. શબ્દની આવી સકળ સાધનાને દરેક ધર્મમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એનું નિરૂપણ-મૂલ્યાંકન દરેક ધર્મમાં છે.

સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા ક્યારે થાય ?

જ્યાં સુધી આકાશતત્ત્વની પ્રતિષ્ઠા પ્રગટી નહિ શકે- આકાશનો ગુણ પ્રકાશમય નહિ થાય ત્યાં સુધી સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થઈ શકે નહિ. અનુભવીઓએ આ અનુભવીને જગત આગળ મૂક્યું છે. શબ્દમાં આકાશતત્ત્વ છે. માટે, શબ્દમાં નિરંતરતા પ્રગટે, તેમાં ભાવનાનું સાતત્ય જાગે અને એ અખંડ રહે તો આકાશતત્ત્વ વિશેષ પ્રમાણમાં જાગે. તો જ સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા થાય. કામને લય કરી દેવા માટેની સાધના કરવી બહુ મુશ્કેલ છે. એ આપણી શક્તિ બહારની વાત છે. જ્યારે આ શબ્દની સાધના તો લૂલા, લંગડા, અપંગ, વૃદ્ધ-સર્વ કોઈ કરી શકે છે. એવા શબ્દની સાધના તે ભગવાનનું નામ. કરાંચીમાં એક મોટા માણસે સવાલ પૂછ્યો હતો, 'પ્રિય વ્યક્તિનું નામ લઈએ તો ચાલે કે નહિ ?' તેનો જવાબ આપ્યો હતો, 'પત્ની પ્રિય હોય અને એનાં નામનું સ્મરણ કરે તો તેની ભાવના પ્રકાશિત થશે, પણ તું ચેતનનો અનુભવ નહિ કરી શકે. શબ્દ દ્વંદ્વાતીત-ગુણાતીત પ્રદેશનો હોવો જોઈએ. એવા પ્રદેશનો શબ્દ એ કેવળ ભગવાનનું નામસ્મરણ જ છે.' આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિનું લોહી આપણામાં વહ્યું છે, એ ભાવના શબ્દના ઉચ્ચારણથી જાગૃત થાય છે.

પ્રથમ તો મૌખિક જપ

ઉત્તમમાં ઉત્તમ માનસિક જપ છે, પણ તે કોઈ કરી શકે નહિ. હાલમાં આપણું મન પ્રાકૃતિક સંકલ્પવિકલ્પ કરવાના ધર્મમાં પરોવાયેલું છે. લગની લાગ્યા વિના તેનું મનનચિંતવન થાય નહિ. જ્ઞાનભક્તિના એકધારા અભ્યાસ વિના મનમાં જપ ટકી શકતો નથી. એટલે મૌખિક રીતે જપનો અભ્યાસ કેળવવાની

જરૂર છે. ‘ભગવાન’, ‘હરિ:ૐ’, ‘રામ’, ‘કૃષ્ણ’ વગેરે ઉચ્ચાર મુખથી થાય એમ બોલીએ.

શક્તિ કેવી રીતે પ્રગટે ?

આપણા નાના મગજની નીચે જ્ઞાનતંતુની એક ગાંઠ રહેલી છે. ત્યાંથી આ શબ્દનો સ્ફોટ થાય છે. શબ્દનાં ગતિરૂપ-વાયુરૂપ આંદોલનો થાય છે, એમ થઈને એ કાનમાં પ્રવેશે છે, જેમ રેડિયોમાં શબ્દ ઝિલાય છે એવી રીતે કાનમાં શબ્દ ઝિલાય છે. એમાં જે જ્ઞાનતંતુ છે તે આંદોલનો પકડી લે છે. અને ક્ષણ વાર પેલા કેંદ્ર ઉપર સ્ફોટ થાય છે. એ રીતે જ્ઞાનતંતુઓને સ્પર્શે છે અને બધા જ્ઞાનતંતુઓ Tone up થાય છે. એટલે કે એમાં શક્તિસંવર્ધન થાય છે. તેજસ્વી થાય છે. આ અનુભવનો વિષય હોવાથી કરી જોવાથી ખબર પડે. જ્યારે શબ્દનું સાતત્ય પ્રગટે ત્યારે જબરજસ્ત શક્તિ પ્રગટે છે. અનુભવીઓએ જોયું કે શબ્દથી ચેતનનો અનુભવ થઈ શકે છે.

સરળ સાધનનું મહાન પરિણામ

એની ખૂબી એ છે કે ગૂઢ વિષયમાં જવું પડતું નથી. બીજાં કોઈ સાધનો ખોળવા જવું પડતું નથી. કામ કરતાં કરતાં પણ તમે એ કરી શકો છો. ત્રણ કલાકનું આસન કરો તો મનની શુદ્ધિ થાય. મારા ગુરુમહારાજે કહેલું કે આ બધાં પગથિયાં પણ છે, પણ માત્ર જો આ નામ લે, તો એનું પરિણામ યોગમંત્રના જેવું જ હોય છે. યોગવિદ્યા આપણે કરી શકીએ નહિ, એ માટેના યમ-નિયમ છે. ચિત્તની શુદ્ધિથી આપણે કેળવાયેલા હોવા જોઈએ. આવા લોકો તો નહિ જેવા જ હોય. માત્ર સરળ અને સહજ રીતે થઈ શકે એવું સાધન આ નામસ્મરણ જ છે.

શક્તિનો દુર્વ્યય છતાંય અજાગૃત

આપણા આધારમાં જે શક્તિ રહેલી છે એનાથી આપણે કર્મ કરી રહ્યા છીએ. એટલે શક્તિનો વ્યય થઈ રહ્યો છે. એટલું જ નહિ પણ દુર્વ્યય થઈ રહ્યો છે. જે આ સમજે એ તરત જાગે. પાંચ પૈસા વેડફાઈ જાય તો તે તરત ખૂંચે છે. વેપારી સિલક મેળવવા બેસે અને પાંચ રૂપિયા ખૂટે તો જંપ વળે નહિ. તે ગમે તેમ કરીને હિસાબ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે. ધન જેવી શક્તિનો દુર્વ્યય થાય તો માણસને ગોઠતું નથી. જ્યારે આ તો શક્તિનો દુર્વ્યય થઈ રહ્યો છે, પણ તેનું ભાન જાગતું નથી, એટલે તું જાગતો નથી. ભગવાનનું સ્મરણ હશે-થશે તો સફાળો જાગશે.

શું ત્યજવાનું ?

કોઈ વિચારશે કે આ કરીશું તો સંસારવહેવાર કેમ ચાલશે અને અમારાં કાર્યો કેમ ચાલશે ? પણ એ બધું મૂકી દેવાની આમાં વાત નથી. પરિસ્થિતિ પ્રમાણે મળેલો ધર્મ અનાસક્તિ- પૂર્વક બજાવવાનો છે. જો કાંઈ છોડવાનું હોય તો તે આસક્તિ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ વગેરે છે. અંતઃકરણમાં કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ રહેલાં છે. મોહ ન થાય, કામ ન થાય એવું બની શકવાનું નથી. આ પ્રકારનું જ એ પ્રકૃતિનું તત્ત્વ છે. એની શુદ્ધિ થયા વગર કંઈ કશું બનશે નહિ. પહેલાં, વૈદ્યો સારવાર કરતાં પહેલાં દરદીની મળશુદ્ધિ કરાવતા. માટે, બધામાં શુદ્ધિ અનિવાર્ય છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આપમેળે અદૃશ્ય થાય એ બનવાનું નથી. ત્યાં લગી અનાસક્ત રીતે વર્તવાનું પણ બની શકવાનું નથી. હજારોમાં એકાદ જવલ્લે જ તેવી રીતે કરી શકે. માટે, મનુષ્યનો ઉદ્ધાર તો ફક્ત ભગવાનના નામથી જ થઈ શકે.

સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા

શબ્દનું સાતત્ય પ્રગટે એટલે કે આકાશતત્ત્વ ખીલે અને આકાશતત્ત્વ ખીલે એટલે સત્ત્વતત્ત્વ પણ ખીલવાનું. જેમ H₂O હાઈડ્રોજન અને ઓક્સિજન ભેગાં થતાં પાણી થાય, એ જેવી શુદ્ધ હકીકત છે, એવી જ રીતે શબ્દ આધારમાં કામ કરે તો આકાશતત્ત્વ પ્રગટે. તો જ સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા થાય. તો જ રજસ અને તમસનું આપમેળે શમન થાય.

ત્રિગુણાત્મક માયા

વળી, આપણને એમ થાય કે રાગ, દ્વેષ, મોહ જેવાં અનર્થકારી વલણો શા માટે છે? આ બધું પ્રકૃતિતત્ત્વને લીધે છે અને પ્રકૃતિતત્ત્વ અનાદિ છે. માટે, એ કેમ છે એ સવાલ જુદો જ છે, પણ આ ત્રિગુણાત્મક માયામાં સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા પ્રગટે એટલે લોભ, ક્રોધ વગેરે નાશ પામે અને તો જ પુરુષતત્ત્વ જાગૃત થાય.

(૧) સત્ત્વ-આકાશ

(૨) તમસ-જળ, પૃથ્વી

(૩) રજસ-તેજ, વાયુ

આ ત્રિગુણાત્મક માયાનું રૂપ છે.

પુરુષતત્ત્વ જાગૃત ક્યારે થાય ?

એકધારી કક્ષામાં ગતિ એ રજસનો ગુણ છે. સત્ત્વગુણમાં એ ચેતનાત્મક સ્થિરતામાં હોય છે અને તમસમાં જડ જેવી સ્થિરતા હોય છે. બેમાં એ જ ફરક છે. આપણા શરીરમાં ત્રણ ગુણ છે. એમાં સત્ત્વગુણની પ્રતિષ્ઠા થાય તો પુરુષતત્ત્વ જાગૃત થાય. એ જાગૃતું કરવાનું સાધન માત્ર શબ્દ છે. એ તો હાલતાંચાલતાં પણ કરી શકીએ. આ સાધન ઉપયોગી બને એવું છે.

અનુભવથી જ સમજાય

આપણે આપણાં કર્મ કેવી રીતે કરીએ એ પણ અનુભવનો વિષય છે. ગીતામાં કહે છે, ‘હું તો બુદ્ધિયોગ આપું છું.’ બુદ્ધિ સાત્ત્વિક થાય એને પ્રજ્ઞા કહેવાય. એને વિચારોની પરંપરા નહિ જાગે, ઉકેલ આપમેળે જાગે. અત્યારે વિચારોની પરંપરા જાગે છે, પણ જો ભાવનાથી ભગવાનનું નામ લેવા માંડે, તો એવા પ્રકારની સાત્ત્વિકતા તેજસ્વિતા પ્રગટે. આ વાત તો માત્ર અનુભવથી જ સમજાય. કર્મને ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરવા માટે બુદ્ધિને લાયકાતવાળી બનાવવી પડે, પણ એ માટે સતત નામસ્મરણની જરૂર. આમ તો બુદ્ધિમાં ઊતરે એવું છે, પણ કોઈએ કર્યું છે ખરું? શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીને પ્રારબ્ધયોગે એમ લાગ્યું કે લાખ રૂપિયાનું દેવું છે. વેપારમાં પડ્યા તે પણ ભાવથી વેપાર કરે. કમિશન એજન્ટનું કામ કરતા. વેપારીને કેમ ઓછી કિંમતે માલ પડે અને નફો વધારે થાય એ રીતે એ માલ મોકલતા. હીરા અને ઝવેરાતનો વેપાર કરતા હતા. એમણે બુદ્ધિ આ રીતે વાપરી છે. માટે, આવી પડેલા ક્ષેત્રનાં કર્મોને ઉત્તમ રીતે કરવા માટે લાયકાતવાળી બુદ્ધિ કેળવવા શબ્દ જ છે. એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ હકીકત છે. આ ગપ્પાં નથી મારતો, કરી જોવાથી સાબિત થઈ શકશે. એ તાજગી બક્ષે છે. એના જેવી તાજગી દવાથી પણ નહિ મળી શકે.

રોગ શા માટે થાય છે ?

આપણને જે રોગો થાય છે, એ જીવદશાની વૃત્તિને કારણે થાય છે. આપણે શક્તિને વેડફી દઈએ છીએ. લોલુપતા અને ઝંખના જાગે એટલે રોગો થાય. આપણે બધાંએ મર્યાદા રાખવી

જોઈએ. મનુષ્ય જ એવો નીકળ્યો કે એણે મર્યાદા નથી રાખી. મહાત્માઓને વૃત્તિને કારણે રોગો થતા નથી. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસને કેન્સર થયેલું. શ્રીઅરવિંદને મૂત્રરોગ હતો. આવા મહાત્માને થતા રોગો પ્રારબ્ધયોગે સંબંધમાં આવેલી વ્યક્તિઓ સાથેના સહજ તાદાત્મ્યથી પણ થાય અને એ પણ જીવતોજાગતો એવો ભાવ થાય તો જ થાય. એમાં બધે જ એકસરખું કારણ ન પણ હોય. મને ગુરુમહારાજે કહ્યું છે કે ‘તારે કશે જવાનું નથી. જેની જેની સાથે પ્રારબ્ધયોગ છે, તેની તેની સાથે સંબંધ થવાનો છે.’ આથી, કશાનો-આ મૌનમંદિરનો પણ-પ્રચાર કરતો નથી.

અત્યારે પ્રકૃતિ રાજા પછી પુરુષ રાજા

શબ્દનું એકધારું સાતત્ય કેળવે ત્યારે આકાશતત્ત્વ ખીલે. આકાશતત્ત્વ ખીલે તો સત્ત્વતત્ત્વ પ્રગટ થાય, તો રજસ અને તમસ ગૌણ બને. એવો લોભ, ક્રોધ, કામ, મોહ આપમેળે નિર્મૂળ થઈ જાય. પુરુષતત્ત્વ જાગૃત થઈ જાય પછી સીલ માર્યા સિવાય પ્રકૃતિ કશું કરી શકે નહિ. અત્યારે પ્રકૃતિ રાજા તરીકે વર્તે છે, પણ ત્યારે તો પુરુષ રાજા બની રહે.

વૈષ્ણવ ધર્મનું હાર્દ

આમ, શબ્દ એ ઘણું મોટું સાધન છે. એની સાથે ભાવનાને લાગુ કરી શકાય એમ અનુભવીઓએ જોયું. વૈષ્ણવ ધર્મના આચાર્યોએ સકળ કર્મ ભગવાન સાથે જોડ્યાં. સર્વ પ્રક્રિયા ભગવાનને ધરાવીને જ કરવાની. દરેક વખતની પ્રાર્થના અલગ. આ સહજ સાધનાનું જ રૂપ છે, કેમ કે એ રીતે ભગવાનને સતત યાદ રાખી શકાય, પણ આપણે એનું હાર્દ ભૂલી ગયા છીએ.

તા. ૧૨-૧૧-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૭. અખંડ આનંદની શોધ

બધું નોખું

આ સકળ બ્રહ્માંડ દેખાય છે-તારાઓ, સૂર્યમંડળ, ગ્રહો વગેરે-એ સર્વમાં એક જ જાતના નિયમો નથી. પૃથ્વી ઉપર પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાઓ છે. અવકાશમાં ગયા ત્યાં કોઈ દિશા ન મળે. પૃથ્વીના નિયમો કરતાં ત્યાંના નિયમો જુદા હોય છે. પૃથ્વીના અને બહારના વાતાવરણના નિયમો ત્યાં લાગુ પડતા નથી. સૂર્યમંડળો, નક્ષત્રો, નિહારિકાઓ એ સર્વમાં કોઈ એક નિયમ પ્રવર્તતો નથી. દરેકનું વાતાવરણ જેવું હોય તેવા તેના નિયમો હોય છે. આપણામાં મનુષ્યનો આકાર ખરો. બધાંના અવયવો સરખા હોય છે, પણ રૂપ જુદાં હોય છે. દરેકની વહેવાર અને વર્તન કરવાની રીત પણ જુદી હોય છે. દરેકનું વહેવારનું મૂલ્યાંકન પણ નોખું હોય છે.

ચેતનનું કાર્ય

જેવી રીતે ચેતન છે અને ચેતનમાંથી જ બધું પ્રગટ્યું છે, એમ જે આપણે કહીએ છીએ તે બધું ખોટું છે. બધું ચેતન છે એમ અનુભવીઓએ કહ્યું એ ખરું, પણ ચેતન હોવા છતાં એના ગુણધર્મો નથી. એટલે એ ભ્રમણા છે. સાક્ષીપણું, અંતર્યામીપણું એ બધા ચેતનના ગુણધર્મો આપણામાં લાગતા નથી. એટલે અનુભવીઓએ કહ્યું કે આપણામાં ચેતનની ગુણશક્તિ પ્રવર્તતી નથી. એની મર્યાદા થઈ ગઈ. તે કેવી રીતે થઈ ? આ અહીંથી ગ્રીડનો પ્રવાહ વહે છે, પણ તેની મર્યાદા કરી દેવામાં આવી છે. મુખ્ય લાઈનમાં સતત કેટલો ભારે પ્રવાહ વહે છે, પણ ટ્રાન્સફોર્મર મૂકીને એને

અહીં મર્યાદિત કરીને આપવામાં આવે છે. તેથી, એની શક્તિમત્તા ઓછી થાય. એ જ પ્રમાણે બ્રહ્માંડરૂપે ચેતન છે અને એનો પાવર પણ તે જ છે, પણ એ જે જે તત્ત્વમાં પેસી જાય છે તેમાં તે તે તત્ત્વરૂપે કામ કરે છે, એ નિયમ પ્રમાણે બને છે. ઝાડ, પશુ, જળચર, મનુષ્ય વગેરે યોનિમાં ચેતન પ્રવેશીને તે તે રૂપે કામ કરે છે.

મર્યાદા માયા

અનુભવીઓએ જોયું કે ચેતનનાં ગુણ અને શક્તિ આપણામાં મર્યાદામાં પ્રવર્તે છે. આ મર્યાદાને ‘માયા’ કહી છે. ચેતન હોવા છતાં માયાને કારણે એ દેખાતું નથી. પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યે પુરુષાર્થ અને ખંતથી આશ્ચર્યકારક પરિણામો નિપજાવ્યાં છે. જેની શક્યતા ન હતી એવી હકીકત સિદ્ધ કરી છે. જે શોધવા માટે દિલ ગાંડું થઈ જાય, ન્યોછાવર થઈ જાય, સમર્પિત થઈ જાય, તો કોઈ પણ વસ્તુ સિદ્ધ કરી શકાય છે. હવે, આ માયા એટલે જે છે-જે ચેતનરૂપ છે-એમાં મન ન લાગતાં જે મળેલું છે-બૈરી, છોકરાં, ધન, પ્રતિષ્ઠા, આબરૂ-એમાં મન લાગી જાય છે. આ જગતમાં પોતાનું દુઃખ રડતું ન હોય એવું કોઈ નથી. મુશ્કેલીઓનો પાર દેખાતો નથી. આપણે અનેક રોગોથી અનેક રીતે હેરાનગતિ ભોગવતાં હોઈએ છીએ. આપણને જેનાથી વેદના થાય છે, આસક્તિ થાય છે એને જ વળગેલાં રહીએ છીએ. જગતમાં દુઃખ, આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ વગેરે છે જ એ નિશ્ચિત હકીકત છે.

સાયું સુખ

આપણે કોઈને પૂછીએ કે તમને શાંતિમાં જે વિક્ષેપ પાડે છે એવી વસ્તુને તથા પરિસ્થિતિને તમે કેમ વળગેલા રહો છો ? તો

કહેશે કે એનો ઉપાય નથી. આટલું બધું દુઃખ પડવા છતાં પણ મન એમાં વળગેલું કેમ રહે છે, એ એક મોટો કોયડો છે. માયા છે એટલે એમાં લપેટાઈ જઈએ છીએ એમ કહેવાય છે એ વાત ખોટી છે. તમારે એમાંથી ઊઠવું નથી, નીકળવું નથી, તમને સાચાં સુખની ગતાગમ નથી. સાચાં સુખ માટે ફના થઈ જવાની તત્પરતા નથી. સંસારમાં રહેવા છતાં, અનેક પ્રકારનાં કર્મ કરવા છતાં તટસ્થ-સાક્ષીભાવે રહી શકાય છે, એ પ્રત્યક્ષ અનુભવની હકીકત છે, પણ તેવી રીતે તટસ્થ ક્યારે થઈ શકાય ? જ્યારે આપણને તેવું સૂઝે અને આપણને ચેતનને ઓળખવાની જ્વાળામુખી જેવી ધગધગતી તમન્ના પ્રગટે ત્યારે. જ્યાં સુધી આવું થાય નહિ ત્યાં સુધી સાક્ષીભાવે રહી શકાય નહિ.

માનવયોનિમાં વિકાસ

મનુષ્યયોનિમાં જગતનાં પ્રાણીઓની કોઈ પણ યોનિ કરતાં વધારે મળેલું છે. આપણે વિકાસ પામેલાં છીએ. આપણાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહમ્ વિકસેલાં છે. અન્ય યોનિમાં અહમ્ આપણા જેટલો વિકસેલો નથી. દેવયોનિ ઉત્તમ છે. એમાં દ્વિધાવૃત્તિ નથી, ત્યાં એક જ જાતનું વલણ હોય છે. સુખ જ ભોગવ્યા કરે, પણ જ્યાં એકની એક સ્થિતિમાં પડ્યા રહેવાનું હોય ત્યાં સંઘર્ષણ થાય નહિ, અથડામણ થાય નહિ, એટલે વિકાસ થાય નહિ. જ્યારે મનુષ્યયોનિમાં દ્વંદ્વ છે એને લઈને અથડામણ થાય છે. એટલે એ વિચાર કરે છે. માણસને મુશ્કેલી આવે એટલે એનો ઉપાય ખોળવા એની બુદ્ધિ તત્પર થાય.

સંઘર્ષણનો હેતુ

વહેવારમાં કોઈ ભાઈ સાથે તમારે સારું બનતું હોય ત્યાં લગી તમે તેની પ્રકૃતિને નહિ ઓળખો, પણ જ્યારે સંઘર્ષણ થાય

ત્યારે તમે એની પ્રકૃતિને સારી રીતે ઓળખી શકો છો. જો તે ઉદાર દિલવાળો હશે તો તે તેવો દેખાશે. જો તે કપટી-પ્રપંચી હશે તો તેવો લાગશે. માટે સંઘર્ષણ જાગે તો જ સમજણ પ્રગટે.

આપણા શરીરમાં સત્સત્, હિંસાઅહિંસા, સુખદુઃખ રહે એવી જાતની રચના છે. કોઈ કહે કે હું સત્ જ કહું છે એ વાત ખોટી છે. નીતિઅનીતિ બંને થવાનાં છે. આપણે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ કે સત્ય તરફ જ વળવું છે, પણ તેવું કરનારા જગતમાં બહુ થોડાક જ હોય છે. આપણે બધાં સાથે સદ્ભાવ-સુમેળ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતા હોઈએ, પણ સામો જીવ ન રાખે તો સંઘર્ષણ જરૂર થાય. આમ છતાં આ જે દ્વંદ્વ થયું છે એનો હેતુ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો છે. જો આપણે કર્મો કરવા છતાં લેપાયમાન નથી થઈ શકતા તો આપણે અસ્ખલિત આનંદના ભોક્તા થઈ શકીએ છીએ. મનુષ્યોની વિકાસ પામેલી હોવાથી એને આનંદમાં રહેવું જ ગમે છે. માટે, અનુભવીઓએ વિચાર્યું કે આનંદ અખંડ મળે એવું કંઈ હશે કે નહિ? આનંદની શોધ કરતાં કરતાં લાગ્યું કે ચિત્ત સમતામાં રહ્યા કરે અને નિર્મોહ, નિરહંકાર, નિર્લોભ, નિર્મમત્વ આ બધું પ્રગટે તેવી સ્થિતિ થાય તો માનવી એકધારા આનંદની લહેરોમાં રહી શકે. આવા માનવીને સંસારનાં કર્મો આપણને સ્પર્શે છે એના કરતાં જુદી રીતે સ્પર્શશે. એ કશાથી આવરાઈ નહિ જાય, તેમ જ લેપાઈ પણ નહિ જાય.

અખંડ આનંદની શોધ

આપણું શરીર પાંચ તત્ત્વોનું બનેલું છે. આપણામાં પૃથ્વી-તત્ત્વ છે. આપણે કાશ્મીર કે હિમાલયના જંગલમાં ક્યાંક રમણીય ધોધ પડતો હોય ત્યાં જઈએ તો આપણું મન પ્રસન્ન થાય છે,

પણ સ્ત્રી, પુરુષનું કે પુરુષ, સ્ત્રીનું રૂપ જુએ તો પામરતા અનુભવે છે. કુદરતનું રૂપ જોઈને આપણે સાત્ત્વિક આનંદ અનુભવીએ છીએ. અને માનવીનું રૂપ જોઈને પાર્થિવ આનંદ થાય છે. બંને વચ્ચે આસમાન જમીનનો ફરક છે. પહેલા પ્રકારમાં કામના કે વિકાર નથી, કેમ કે એમાં નૈસર્ગિકપણું રહેલું છે. જ્યારે મનુષ્યનું રૂપ કામના-વિકાર પ્રગટાવે અને એ રીતે પામર બનાવે. એક રૂપ સત્ત્વગુણ તરફ લઈ જાય, જ્યારે બીજું રૂપ આપણને પછાડે. આપણે દ્વંદ્વ અને ગુણને લીધે જીવદશામાં રહીએ છીએ અને કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર વગેરેમાં અથડાયા કરીએ છીએ. જો આપણે અખંડ આનંદની શોધ કરવા નીકળ્યા હોઈએ તો આપણે ગુણાતીત થઈ દ્વંદ્વાતીત થઈએ. તો આપણે બધાંથી પર રહી શકીએ અને આપણે પોતે તે આનંદ અનુભવી શકીએ.

ઘરમાં પેસવાની તમન્નાની જરૂર

પૃથ્વીમાં તેલ તો પડ્યું હતું, પણ અમુક જગ્યાએ છે અને અમુક રીતે નીકળે તે અંગેની વિદ્યા શીખવી પડે. જેઓ શીખ્યા તેઓ જ તે ખોળી શક્યા. ચેતનને ખોળવાની પણ વિદ્યા છે, પણ તે જાણવાની આપણને દરકાર નથી. અને તે અંગે આપણે અભ્યાસ કરવો નથી. આપણે તો સંસારને ભજીએ છીએ. ગંગામૈયાના પુનિત પ્રવાહની માફક સતત એકધારું ફના થઈ જવાની તૈયારી સાથેનું સાધન હોવું જોઈએ. અનુભવીઓએ તો એ માટે જુદાં જુદાં સાધનો ખોળ્યાં. ચાવી તો મળી ગઈ. પછી વિચાર્યું કે કાળ એ મોટું બંધન છે. માટે, કાળને કેમ કરી ટૂંકાવી શકાય અને અનંત સુખને અનુભવી લઈ શકાય એવું સાધન લેવાનું શોધ્યું. તંત્ર, હઠયોગ, કર્મ વગેરે માર્ગો પણ નીકળ્યા. એ

રસ્તે પણ ચેતના તો અનુભવી શકાય. કોઈ ગટરમાં થઈને પણ ઘરમાં પ્રવેશ કરી શકે, તો કોઈ દરવાજેથી પણ દાખલ થાય, પણ ઘરમાં પ્રવેશ કરવાની તમન્ના હોવી જોઈએ.

ચેતનનો અનુભવ ક્યારે થાય ?

કૃષ્ણ ભગવાને તો કહ્યું છે કે કોઈ માર્ગને અવગણવો નહિ, પણ સહેલામાં સહેલો ઉપાય નામસ્મરણ છે. એ દ્વારા પણ બીજા યોગો જેવું જ પરિણામ પ્રાપ્ત કરી શકો છો, પણ એ નામ કેવું હોવું જોઈએ ? એ ટૂંકામાં ટૂંકું હોવું જોઈએ. એના પ્રત્યે અભિરુચિ હોવી જોઈએ. હૃદયના ધબકારા સાથે બોલી શકાય એવું હોવું જોઈએ. નાભિ, કંઠ અને બ્રહ્મરંધ્રને એકીસાથે સ્પર્શે એવો જપ હોવો જોઈએ. એ જપને સતત કરતા રહેવાથી ધૂન પ્રગટે અને ધૂનમાંથી લય પ્રગટે અને એમાંથી એકાગ્રતા થાય અને તે અખંડ થાય ત્યારે કેંદ્રિતતાને પામે અને સાચી ભાવના ઉત્પન્ન થાય. એ ભાવના પણ સઘન થતાં થતાં એમાં પણ એવી અખંડતા પ્રગટે કે જેનાથી ચેતનનો અનુભવ થાય.

કર્મનાં પરિણામનો આધાર કયો ?

કર્મની પાછળ જેવી ભાવના તેવું કર્મનું પરિણામ નીપજે છે. આપણે ઉત્તમ કર્મ કરતા હોઈએ પણ મન ઊંધું વિચારતું હોય, તો એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કર્મનું પરિણામ પણ તેવું જ આવે. ઉત્તમ કર્મ તેથી ઉત્તમ પરિણામ નહિ. કર્મ કરતી વખતે તમારો હેતુ, વિચાર કેવા પ્રકારનો છે તેવું પરિણામ આવે છે. નકારાત્મક કર્મ કરતી વખતે પણ મનાદિકરણો ઉત્તમ અવસ્થામાં હોય-વિકાર ન હોય-તો તેવાં કર્મ પણ બંધનકર્તા નથી થતાં. કર્મ કરતી વખતે મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્ કેવી સ્થિતિમાં છે, તેના ઉપર કર્મનું પરિણામ આધાર રાખે છે. આ બીજી ચાવી છે.

આવું સ્થળ ક્યાંય નથી

સંસારમાં રહેવા છતાં સંસાર સ્પર્શે નહિ. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્-મનાદિકરણોને એવી રીતે કેળવાય કે જેનાથી ભાવનાની સળંગતા-અખંડિતતા રહ્યા કરે છે. ભગવાનનું સ્મરણ કરતાં કરતાં એવી સ્થિતિ પ્રગટે કે એને અજપાજપ સુધી લઈ જાય. નિરાસક્ત, નિર્મમત્વ પ્રગટે, તો જ સામાની પ્રકૃતિ ગમે તેવી હોય તોપણ તમે સદ્ભાવથી રહી શકશો. તમે અથડામણમાં પણ નહિ આવો અને દરેકને યાદ્યા કરશો. ભગવાનનું સ્મરણ એવું સરળ સાધન છે. એ થઈ શકે એટલા માટે ગુરુમહારાજની કૃપાથી આ મૌનમંદિરો બનાવ્યાં છે. તમે અહીં જેવું સ્મરણ ઘરે તો શું પણ જંગલમાં પણ નહિ કરી શકો. અહીં ૩, ૭, ૨૧ કે ૨૮ દિવસથી કામ નહિ બને. અને અભ્યાસ ચાલુ રાખવો જોઈએ. છતાંય થોડું કરેલાના સંસ્કાર પણ જતા નથી. એનાથી તાજગી રહ્યા કરે છે. જેવી દવા-ઈજેક્ષનની અસર હોય છે, એવી આની પણ અસર હોય છે.

આરોગ્ય, તાજગી અને જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સ્થાન

સંસારમાં થાક લાગે છે. એનો ઓથાર ઉતારવા-બેટરી ચાર્જ કરવા-તાજગી પ્રાપ્ત કરવા માટે આ પ્રયોગ સ્થૂળ રીતે પણ કરવા જેવો છે. એ અનુભવી લેવા જેવો છે. બીજું, આપણી પોતાની જાતને ઓળખવા માટે પણ અંદર ભરાયેલું ઊભરાવવા માટે આ કરો. મૌનએકાંતમાં બેસીને ભગવાનનું નામસ્મરણ કરો. ત્યાં બીજી પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી આપણે પોતાને ઓળખી શકીએ છીએ. જે અંદર થાય તે બહાર નહિ થાય. બહાર તો શરીરને વિચારોની અથડામણો પણ રહે છે. મનાદિકરણોનો થાક ઉતારવા અને શુદ્ધ આરોગ્ય મેળવવા આ પ્રયોગ કરવા જેવો છે. હું આ કલ્પનાની

વાત કરતો નથી. અંદર બેસનારનાં વજન વધ્યાં છે. શરીરની એટલી બધી સ્ફૂર્તિ રહે છે ! આવું ત્રણચાર દિવસમાં નહિ થાય. ૨૧ દિવસ બેસનાર કોઈકને એવો અનુભવ થાય ખરો.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની ઉત્તમ સેવા

હું સેવાના ક્ષેત્રમાં હતો. ભગવાનની કૃપાથી સ્થૂળ રીતે પણ સેવા થઈ શકી છે, પણ ગુરુમહારાજે કહ્યું કે ‘આ સ્થૂળ સેવા કરતાં કોઈક જીવને ભાવનાથી ઊંચે લાવશે તો ઉત્તમ સેવા થશે.’ સ્થૂળ સેવાથી બધાં રાગદ્વેષ મુક્ત થવાનાં નથી. ઝઘડા જ થવાના. તેઓશ્રીએ મને કોઈ પણ સંસ્થાના સભાસદ થવાની જ ના પાડી. તેમણે કહ્યું કે ‘સેવા કરવી હોય તો પ્રભુપ્રીત્યર્થે ભગવાનની જ ધારણા રાખીને સેવા કર. સ્થૂળ સુખ આપવા જઈશ, પણ મનુષ્ય રાગદ્વેષવાળા એટલે ઝઘડા ઊભા થશે.’

મહાત્મા ગાંધીજીએ અહિંસા માટે કહ્યું પણ અહિંસા ટકે કેવી રીતે ? પાણીનો રેલો તો નીચાણમાં પટ પાડે. ઝીલીએ નહિ તો એ ટકે નહિ. મદ્રાસમાં શાસ્ત્રીઆર સર્વન્ટસ ઓફ ઈન્ડિયા સોસાયટીના પ્રમુખ હતા. તેમણે ગાંધીજીને કાગળ લખેલો કે સમાજને અનિષ્ટ તત્ત્વમાંથી બહાર લાવવાનું ન કરો. ત્યારે ગાંધીજીએ જવાબ આપેલો કે તમારી વાત સાચી છે, પણ આપણી દશા ગુલામીની છે. એ નરક જેવી સ્થિતિ છે. એમાંથી બહાર આવીને આપણે લાતો ખાઈશું અને એ લાતો ખાતાં ખાતાં સારા થવાનું શીખીશું. અહિંસાનું તત્ત્વ રાગદ્વેષ મોળા પાડ્યા વિના ટકવાનું નથી. એટલે ગુરુમહારાજે સ્થૂળ સેવા મૂકી દેવાનું કહ્યું અને આ કરવાનું કહ્યું. કોઈ પણ માનવીની લાગણી-ભાવના તલ જેટલી પણ ઊંચી થઈ શકી

તો તે ઊંચી સેવા છે. જેની જેની સાથે સંબંધ તેની તેની સાથે પ્રેમથી વર્તી શક્યા તો તે પણ મોટી સેવા છે.

ગુણદર્શન જરૂરી

ભગવાનનું નામ લેવાય તો ઠીક અને ન લેવાય તો પણ કાંઈ નહિ. એકબીજાના દોષ ન જોવાય તો ઉત્તમ. જો જોવાઈ જાય તો ગુણો જુઓ. ગુણ પ્રત્યે વિશેષ મહત્ત્વ રાખો, તો બધાં પ્રત્યે સદ્ભાવ-સુમેળ રાખી શકશો. બુદ્ધિ દોષો તરફ વળે તો સુમેળ નહિ રહી શકે. જો બુદ્ધિ બીજામાં રહેલા ગુણો તરફ વળશે તો શાંતિ મળશે. આપણે પોતાના થરમોમિટર (માપદંડ) બની રહીએ. બધાં સાથે પ્રેમ, આનંદ, સદ્ભાવથી વર્તશો, તો સુખ મળશે, શાંતિ મળશે.

તારે સ્વભાવ કેવો રાખવો છે એ તો તું વિચાર કર. તારે કેમ વર્તવું છે એનો તું વિચાર કર. સુખી થવું હોય, સેવા કરવી હોય તો બધાં સાથે પ્રેમથી, સદ્ભાવથી રહીએ, તો તે મોટામાં મોટી સેવા છે. પેલી સ્થૂળ સેવા કરતાં આ સેવા કર.

સાયો ત્યાગ

ત્યાગ કરવા જતાં કેટલુંયે જતું કરવું પડે. જો પ્રેમથી કર્યું તો તે ઉત્તમ. બેળેબેળે-કંટાળાથી કર્યું તો વિકૃતિ પેદા થાય. કોઈ એવા નહિ હોય કે એને બીજાનું સહન કરવાનું ન આવે. કોઈ કહે કે મારે સહન નહિ કરવું પડે તો તે વાત ખોટી. બેળેબેળે સહન કરશો તો વિકૃતિ પેદા થશે. ત્યાગથી તો શાંતિ, પ્રસન્નતા, ગુણશક્તિ પ્રગટે. એવું પરિણામ આવે તો ત્યાગ સાચો. આપણે તો બેળેબેળે (By force of circumstances) સંજોગના દબાવથી કરીએ છીએ. સમાજની બીકથી કરીએ છીએ. એ ગુણ

નથી, પણ અવગુણ છે. સાચા ત્યાગથી તો શક્તિ પ્રગટે અને ઊર્ધ્વગતિ થાય.

ત્યાગ માટે ભાવનાની જરૂર

જે ત્યાગમાં ભાવના, હેતુની સભાનતા અને આનંદ છે તેવા ત્યાગની જરૂર છે. એને માટે ભાવનાની જરૂર છે. એ એમ ને એમ આકાશમાંથી નહિ પેસી જાય. એ ભગવાનના સ્મરણરૂપી યજ્ઞથી આવે. આ સિવાય બીજો મોટો યજ્ઞ નથી. કોઈ પણ પ્રકારના યજ્ઞ પાછળ દસ લાખ રૂપિયા ખર્ચો તોપણ કશો અર્થ નથી. અહીં (સુરતના જહાંગીરપુરામાં) કુરુક્ષેત્રના મંદિરના પુનરુદ્ધાર માટે મોટો યજ્ઞ થવાનો છે, પણ એ પૈસા એકઠા થાય એટલા માટે કે જેથી મંદિર બંધાઈ જાય, પણ ખરો યજ્ઞ તો એકબીજાનું પ્રેમથી સહન કરવામાં રહેલો છે. સહન કરતાં કરતાં જો ગાળો દો તો એવું સહન કરવાનું પતન તરફ લઈ જશે. માટે, ઉદારતા અને પ્રેમથી સહન કરો.

યજ્ઞના ધંધાથી સાવધાન

આજકાલ બહુ યજ્ઞો થાય છે. મહાત્માઓ સાચી સલાહ આપતા નથી. ઋષિમુનિઓએ યજ્ઞો કરેલા, પણ તે કાળમાં ધનધાન્યની વિપુલતા હતી. મંત્રો શોધાયા હતા. તેનું આવાહન થતું. તેનું આવાહન કરી શકે એવા ઋષિમુનિઓ હતા. સંસારના મનુષ્યો તો આંધળિયાં કરનારા છે. દીધે રાખે છે. મુંબઈ નિવાસી મારા એક મિત્રે મને કહેલું કે એક મોટો યજ્ઞ કરાવું. પૈસા ઘણા મળશે. મેં ના પાડી. જેમ સટ્ટાના ધંધા છે, એમ આ યજ્ઞનો પણ ધંધો છે. એવા યજ્ઞ કરશો નહિ. એકબીજા માટે પ્રેમથી સહન કરશો એ જ સાચો યજ્ઞ બની રહેશે. કુરુક્ષેત્રનું મંદિર થાય તો એ

ઉત્તમ વાત છે, પણ સમાજમાં ખોટી રીતની ભાવના ફેલાય-સમાજ ભ્રમણામાં રહે તે ઠીક નથી. પૈસાની જરૂર છે તો મહેનત કરો. પૈસા મળશે. ભગવાનનો વળી પુનરુદ્ધાર કેવો ? લોકોને ઊંધે રસ્તે દોરે છે. મહાત્માઓ આશીર્વાદ આપે અને કૃપા મળી જાય. લોકો જ્યારે આશીર્વાદ અને કૃપાની વાત કરે છે ત્યારે મારું લોહી સુકાઈ જાય છે. આવું કહેનારા તમને અવળે માર્ગે દોરે છે. મારી પાસે દંડો હોય તો એવું કહેનારાઓને ઠોકું. ગાંધીની દુકાને બે પૈસાની વરિયાળી લેવા જાવ. મફત આપશે ખરો ? કૃપા લેવા જનાર અને આપવા જનાર પણ મૂર્ખ છે. ! જાતે કર્મ કર્યા સિવાય કશું મળવાનું નથી. માટે, જાતે ભગવાનનું સ્મરણ કરો અને એ ન થાય તો સદ્ભાવથી વર્તો તો તે પણ બસ છે.

તા. ૩૦-૧૨-૧૯૬૦

હરિ:ૐ

૮. ઋષિમુનિઓની ભેટ

માનવદેહમાં ચેતન

આપણા ઋષિમુનિઓએ સતત સંશોધન કર્યાં કર્યું છે. આપણા શરીરને અન્નની જરૂર છે. ખાધા વગર ચાલી શકતું નથી, પણ શક્તિ તો અંદરથી મળે છે. માટે, એમણે અન્નને બ્રહ્મ ગણ્યું. યજ્ઞમાં પણ અન્નની આહુતિ આપવા લાગ્યા. આપણા શરીરમાં રહેલા વૈશ્વાનરને પણ અન્નની આહુતિ આપવી પડે છે. આગળ વિચારતાં લાગ્યું કે અન્ન તો સ્થૂળ છે. શરીરને માત્ર અન્નની જરૂર નથી. વાયુની પણ જરૂર છે. એટલું જ નહિ ગરમી પણ શરીરમાં છે. પાણી પણ એટલી ગરમીથી ખળભળ ગરમ થાય એટલી ગરમી શરીરમાં છે. આમ છતાં આનાથી અતિરિક્તપણે માનવદેહમાં ચેતન રહેલું છે. એ શરીર, જીવ કે પ્રાણ કરતાં ઊંચું તત્ત્વ છે. વળી, માનવશરીરમાં મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને અહમ્ પણ છે.

બુદ્ધિનું પ્રજ્ઞામાં રૂપાંતર

હવે, આ મનને દૈવીતત્ત્વમાં ફેરવી શકાય છે. ન ફેરવાય તો સાધના દ્વારા કબજે રાખી શકાય છે. રાવણે પાંચ તત્ત્વોને કબજે કર્યાં હતા. વાયુદેવ પણ એની સેવામાં હાજર રહેતા હતા. એટલી એની જ્ઞાનશક્તિ હતી. એ પછી બુદ્ધિ વિશે સંશોધન થયું. તર્ક, દલીલો અને નિર્ણયો કરવા એ બુદ્ધિનાં લક્ષણો છે. જો બુદ્ધિ પ્રજ્ઞારૂપ થઈ જાય તો અનંત વિશ્વ અનંત ચેતનાનાં દ્વાર ખૂલી જાય. ચેતનનું મોં સોનાથી ઢંકાયેલું છે.

માટે, એની પાર જઈને ચેતનનો અનુભવ કરે ત્યારે એની શક્તિની ખબર પડે.

ઋષિઓની શોધ

આ પછી પ્રાણના ક્ષેત્રનું સંશોધન થયું. આશા, તૃષ્ણા, કામના, લાલસા ઈત્યાદિ પ્રાણનાં લક્ષણો છે. એની ઉપાસના કરતાં કરતાં એમને લાગ્યું કે એનાથી પણ આગળ ચેતનતત્ત્વ હોવું જોઈએ. આમ, વિચારતાં-ખોળતાં ચેતનતત્ત્વનો અનુભવ થયો અને તે પ્રતીક દ્વારા વેદોમાં ગાયો. આર્યો સંસ્કૃતિને લઈને આવ્યા છે, પણ ચેતનને પાર્થિવ તત્ત્વોમાં ઉતારવા જે જહેમત એમણે ઉઠાવી એ આપણી બુદ્ધિમાં ઊતરી શકે નહિ. મંત્રોની શક્તિ દ્વારા અગ્નિ પણ પેદા કરી શકાય. અનેક ઈચ્છિત ફળો પ્રાપ્ત કરી શકાય. આમ, ચેતનને પૃથ્વી ઉપર ઉતારવા એમણે ભગીરથ પ્રયત્નો કર્યા. એમણે આ રીતે આમ આવા ગુહ્ય પ્રદેશનાં દ્વાર ખોલી નાખ્યાં. અજ્ઞાનની પણ અનંત શક્તિઓ છે. એની શોધ પણ એમણે કરેલી. અથર્વવેદમાં એવા પણ મંત્રો છે કે તેને સિદ્ધ કરતાં ધારેલાં કાર્યો થઈ શકે.

આમ છતાં ઋષિમુનિઓ અને ભક્તજનોએ આગળ ચાલતાં વિચાર્યું કે સામાન્ય જીવો આ બધું કરી શકવાના નથી. સંસારમાં ત્રાસ, ગૂંચ, મુશ્કેલી, કોયડા વગેરે તો બુદ્ધિ છે ત્યાં સુધી રહેવાના. એમાંથી શાંતિ-આશ્વાસન મળે એવું કોઈક સરળ સાધન જોઈએ. સંસારના રાગાત્મક પ્રત્યાઘાતો જીવોને અશાંત કરી દે છે. માટે સંસારી જીવોને શાંતિ મળે એવું સાધન શોધતાં શોધતાં એમણે અનુભવ્યું કે શબ્દ એ બ્રહ્મ છે.

ભગવાનના નામની ભેટ

અનેક પ્રકારના રાગદ્વેષ અને માયામાં ફસાયા હોય છતાં ભગવાનના નામરૂપી શબ્દની સાધના કરે-સ્મરણ કરી શકે-તો શાંતિ થઈ શકે. એમણે શબ્દ દ્વારા જે પરિણામ મેળવ્યું, તે યોગવિદ્યા કે બીજા કોઈ પણ સાધન દ્વારા મેળવાય એવું છે. એ એમણે એમના અનુભવ વડે કરીને લોકોને આપ્યું. આ એક એવું ઉત્તમમાં ઉત્તમ સાધન છે કે જો એનું શરણું લેશો તો અનેક ઉપાધિઓમાં ભેરવાયેલા હશો તોપણ શાંતિ મેળવી શકશો. આવું આ એક અજોડ સાધન છે.

ધન મેળવવું છે ?

ઘણા લોકો પૂછે છે કે લક્ષ્મી મદદ કરનાર છે. ભગવાનનું નામ દીધાથી દુઃખ થોડું ટળવાનું છે ? હું તેમને કહું છું કે લક્ષ્મી મેળવવા બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરો છો કે નહિ ? તમે બુદ્ધિ વિના ધન પ્રાપ્ત નહિ કરી શકો. એ રીતે ધન કરતાં બુદ્ધિ એ ચડિયાતું સાધન છે, પણ આપણાં મન, બુદ્ધિ તો હહોળાયેલાં-સંતાપવાળાં, ફ્લેશવાળાં હોય, તો ધન ક્યાંથી મેળવી શકો ? એટલે એ મન, બુદ્ધિને ઠેકાણે રાખવાનું સરળ સાધન ભગવાનનું નામસ્મરણ છે. સંસારમાં આપણો રથ બરાબર ચાલી શકે, અનેક પ્રકારનાં કોયડાઓ, મુશ્કેલીઓ, ગૂંચો, ઉપાધિઓમાંથી શાંતિ મળે એ માટે ભગવાનના નામનું સાધન એ સરળ સાધન છે. કોઈ પણ પ્રકારનો મૂંઝારો થાય, અશાંતિ થાય તો ઘરના ખૂણામાં-એકાંતમાં બેસીને નામ લો તો મૂંઝારો જશે. તે પછી વિચાર કરશો તો ઉકેલ મળશે. સંસારનાં કાર્યો સારી રીતે કરવા માટે પણ ભગવાનનું નામ એ સરળ ઉપાય છે. એમ કરતાં કરતાં

ભગવાનના નામસ્મરણનો અભ્યાસ આગળ વધે તો રાગદ્વેષ ઓછા થાય, મોળા પડે.

દૈવાસુર સંગ્રામ

દુનિયામાં અનેક જાતના માણસો છે. આપણને અણગમો થાય, મોઢાં પણ ગમે નહિ. કુટુંબમાં પણ મતભેદ હોય, અશાંતિ હોય, તેવે વખતે પણ તેવા લોકો સાથે કામ કરવાનું હોય છે. આવે વખતે ભગવાનનું નામ લેશો તો જાગૃતિવાળું ભાન પ્રગટશે. એમ કરતાં અનેક જાતના જુદા સ્વભાવવાળા મનુષ્યોના સંબંધમાં આપણે આવીશું, છતાં અપૂર્વ શાંતિ મળશે. આપણા પોતાના મનની શાંતિ રાખવા માટે પણ સારો ભાવ રાખવાની જરૂર છે. મનુષ્ય એકદમ ચેતનનો અનુભવ કરી શકતો નથી. ચેતન અનેક પ્રકારનાં આવરણોથી ઢંકાયેલું છે. જ્યાં સુધી એ આવરણો હઠે નહિ ત્યાં સુધી આપણે જીવદશાની પ્રકૃતિથી હંકારાયેલા છીએ. પ્રકૃતિ એટલે દ્વંદ્વ-સામસામાં પાસાં-એની વચ્ચે આપણું જીવન વહે છે. આપણામાં દૈવાસુર સંગ્રામ હંમેશાં ચાલે છે, પણ આપણને તેનું ભાન નથી. એ તો સારાય બ્રહ્માંડમાં ચાલી રહેલો છે. અનેકવાર દેવ (જ્ઞાન) જીતે છે અને અનેકવાર અસુરો (અજ્ઞાન) જીતે છે. આ બધું પ્રતીકો રૂપે છે.

લક્ષ્મી એ મહાન શક્તિ છે

મનુષ્યમાત્ર સુખ ઝંખે છે. વળી, કોઈ પણ જીવ રસ વગર જીવી શકે નહિ. સુખ અને રસ એ બે પ્રકારનાં આંદોલનો ચાલ્યાં કરે છે. ગરીબ અને તવંગર પોતાને મળેલી પરિસ્થિતિ દ્વારા સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે અને પૈસા દ્વારા સુખ છે એવું બધાંને મનભર ઠસી ગયું છે. માટે, બધાં પૈસાને મહત્ત્વ આપે છે. એના

વડે આપણું જીવન આવરાઈ ગયું છે.

લક્ષ્મી એ તો દૈવી શક્તિ છે. પૈસો એ સુખી થવાનું સાધન છે એ ખરું, પણ પૈસાનો જે સદુપયોગ કરે છે, એનો વ્યભિચાર નથી કરતો એ પૈસા દ્વારા સુખશાંતિ મેળવી શકે છે. બાકી, લક્ષ્મી એ તો મહાન શક્તિરૂપ છે. એના જરા સરખા પણ દુરુપયોગથી તો વ્યાધિ ઊભી થનાર છે. માટે, એને માટે ફાંફાં મારો છો એ વ્યર્થ છે. માટે, ઋષિમુનિઓએ ત્યાગથી ભોગવવાની ભાવના પ્રસારી છે. ‘તેન ત્યક્તેન ભુંજથા:’ અલ્યા, આ તારા બાપનું નથી. ત્યાગથી ભોગવીશ તો શાંતિ અને અનંત કાળનું સુખ મળશે. ભગવાનના પ્રસાદરૂપે જે બાકી રહે તે જ ખાઓ, સુખી કરો અને સુખી થાઓ એ જ ભાવના આજે સમાજમાં બીજી રીતે પ્રસરી રહી છે. સામ્યવાદી ચીન અને રશિયાએ શું કર્યું છે ? પૈસાદારોનું નિકંદન કાઢીને ગરીબોને વહેંચ્યું છે. પૃથ્વી ઉપર બધે આમ ચાલી રહ્યું છે. અનેક પ્રકારના વિચારોનું આંદોલન પ્રસરી રહ્યું છે. શાહમૃગ રેતીમાં મોં ઢાંકી દે એટલે કાંઈ મરણ અટકે નહિ. આપણા દેશમાં પણ આવું આંદોલન આવી રહ્યું છે. જો આપણે જ્ઞાનપૂર્વક સમજીશું નહિ તો આપણે ત્યાં પણ એમ જ થશે.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની ચેતવણી

આપણી કમાણીનો દસ ટકા હિસ્સો ધર્માદામાં વાપરવાની ભાવના પહેલાં આચરાતી હતી. આજે એ ભાવના નથી. આજે તો પાંચના દસ, દસના પચાસ અને પચાસના સો કેવી રીતે થાય એવી સ્વાર્થવૃત્તિ કેંદ્રિત થતી રહી છે અને એ વૃત્તિ જોર પકડે છે ત્યારે એની સામેની વૃત્તિ પણ એટલા જ જોરથી બળવો કરે છે.

મનુષ્ય જેમ જેમ સ્વાર્થી થતો ગયો, તેમ તેમ એની સામે આંદોલનો ચાલે છે. જો આપણે નહિ સમજીએ તો આપણા પણ ચીન-રશિયા જેવા હાલ થવાના.

ગૂઢ સાધનો માટે પાત્રતા

હવે, મૂળ વાત ઉપર આવું. ચેતનનો અનુભવ કરવા માટેનાં અનેક સાધનો કરીને અનુભવ્યું છે કે સાધનો ઘણાં ગૂઢ છે અને સામાન્ય માણસોથી એ થઈ શકે એવાં નથી. એ કહેવાથી કોઈ આચરી શકે નહિ. હિંદુસ્તાનમાં આવા લોક બીજાને આપતા નથી એમ કેટલાક કહે છે ખરા, પણ લોકો આવાં સાધનો ગ્રહણ કરી શકે એવી તાકાતવાળા હોતા નથી. સૂર્યનારાયણનો સઘળો પ્રકાશ ઝીલી શકે એવું પાત્ર હોય તો તે ઝીલે. એ જ પ્રમાણે અનુભવીઓ વિદ્યા-જ્ઞાન આપવા ઉત્સુક હોય છે, પણ આપણે તે ઝીલીને ઉપયોગમાં લઈ શકીએ એવી લાયકાતવાળા નથી હોતા. માટે, એવાં ગૂઢ સાધનો બધાં નહિ કરી શકે. બધાં કરી શકે એવું માત્ર સાધન ભગવાનનું સ્મરણ છે.

આજે ચેતનને અનુભવવા માટે જોઈએ તેવી ભાવના નથી. એને અનુભવવા માટે તો ધગધગતા જ્વાળામુખી જેવી ભાવના હોવી જોઈએ. જ્યાં સુધી આવી ભાવના પ્રગટે નહિ ત્યાં લગી અશાંતિમાં પણ હળવાશ મેળવવા માટે ભગવાનનું સ્મરણ, ભજન, પ્રાર્થના વગેરે કરવું જરૂરી છે.

તા. ૨૪-૧-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૯. મનવાજીની મદદ

અણુપરમાણુની લીલા

આ સંસાર અને પૃથ્વી જે તત્ત્વોનાં બનેલાં છે, એ જ તત્ત્વોથી આખું બ્રહ્માંડ-પૃથ્વી, તારામંડળ વગેરે બનેલાં છે. જેને આપણે પૃથ્વી (Matter) તત્ત્વ કહીએ છીએ એ પણ ચેતન વિનાનું નથી. બધી જ કઠણ ધાતુઓનું પૃથક્કરણ કરતાં શોધાયું છે કે આ બધું જ અણુપરમાણુનું બનેલું છે. અણુપરમાણુ સિવાય કંઈ નથી. પ્રકૃતિમાં દ્વંદ્વ છે. Positive અને Negative એ બે તત્ત્વો એકબીજાની આગળ પાછળ ફર્યા કરે છે. આ ગતિ-ક્રિયામાણ છે, છતાં દૃશ્યમાન નથી. અણુ કરતાં પરમાણુ વધુ સૂક્ષ્મ છે. આથી, એ તો દૃશ્યમાન ન જ હોય. ચેતનનું આવું જ સ્વરૂપ છે. એને ગતિ છે, ક્રિયા છે, છતાં એ દૃશ્યમાન નથી, એ દેખાતું નથી, છતાં જે દેખાય છે એ તો માયા છે. માયા એટલે નકામું નહિ. આ બધું દેખાય છે એ શક્તિ નથી એવું નથી. એમાં પણ સતત ગતિ હોય છે. આથી, શરીરમાં પણ શક્તિ જળવાઈ રહેલી છે.

પણ એ સમયનો નાનામાં નાનો ભાગ ગણાય. સેકંડથી પણ એ નાનો ભાગ છે. એનાથી પણ થોડાક ભાગમાં શરીરમાં અણુનો સ્ફોટ થયા કરે છે. શરીરમાં જે શક્તિનો અનુભવ થાય છે, એ અણુના આવા સ્ફોટને લીધે છે. આથી, શરીર ભલે દેખાય, પણ એ અણુપરમાણુની શક્તિનું બનેલું છે.

બીજા વિશે વિચારવાથી શક્તિનો ઢ્રાસ

આપણને આનો વિચાર રહેતો નથી. તેથી, આપણી જાતને આપણે લાચાર બનાવીએ છીએ. આપણામાં ચેતન છે, પણ જીવદશાને લીધે આપણને તેનો ખ્યાલ જાગતો નથી. પરિણામે જીવદશાને લીધે આપણે આપણામાંની શક્તિનો ઢ્રાસ કરીએ છીએ, પણ આપણે જો ચેતન વિશે, શક્તિ વિશે રચનાત્મક રીતે વિચાર કરીએ તો આપણામાં અહિંસા, સાહસ અને અન્ય પ્રકારની શક્તિઓ વધે. આપણે ઘણું નકારાત્મક વિચારીએ છીએ. દરેક માણસ પોતા કરતાં બીજા વિશે વધુ વિચારે છે અને એ રીતે શક્તિનો નાશ કરે છે. બીજા વિશે વિચારનાર પોતાના જીવનમાં કશું સાધી શકે નહિ. તે પોતાને સુધારી શકે નહિ. ઊલટું એ પોતાની શક્તિનો નાશ કરે.

કોઈ માનવી પાસે પાંચ હજાર રૂપિયા હોય, તો તે વેડફી નાખતાં પહેલાં લાખ વાર વિચાર કરે, કેમ કે તેને મન એ રૂપિયાની કિંમત છે. મગજ એ તો એથીય કીમતી ધન છે. વિચારરૂપી ધન છે, કેમ કે મગજ એ વિચારોનું કેંદ્ર છે. એને રચનાત્મક રીતે કેળવવા ઉપયોગ કરીએ તો શક્તિ જરૂર વધે. બીજાઓ વિશે વિચાર કરવાથી આપણી શક્તિનો નાશ થાય છે. માટે, વિચારના એ કેંદ્રને સદ્ભાવનાથી કેળવીને શક્તિ અને ગુણ કેવી રીતે વધે એ રીતે વિચારવાની ટેવ પાડીએ તો ગુણ અને શક્તિ ખીલવા માંડે. ગુણ અને શક્તિ ચેતન સાથે સહજ રીતે સંકળાયેલાં છે. માટે, નકારાત્મક વિચારો છોડવા જોઈએ. અને જો આપણે શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે અનુભવવાં હોય તો બીજાના વિચાર કરવાનું છોડી દેવું જોઈએ. પોતાની જાતને જ

તપાસાય. અને એ પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ કેવી રીતે થાય તેનો વિચાર કર્યા કરવો. બીજા શું કરે છે એ જોવું નહિ. જે માણસ બીજાની ચિંતાનો ટોપલો માથે રાખી ફરે છે, તેને જ રોગનો હુમલો થાય છે, તે શક્તિહીન થાય છે. રોગના હુમલા ન વધે એ માટે પોતાના માટે વિચાર કરો તો એ ઉત્તમ છે.

શેના વિચાર કરવા ?

મને કોઈ પૂછે છે કે ‘સંસારમાં આપણે વ્યક્તિઓ સાથે સંકળાયેલા હોઈએ છીએ, તો તે લોકો વિશે વિચાર્યા વિના કેમ ચાલે ?’ હું કહું છું કે ‘કર્મ તમારે કરવાનું છે. અન્ય વ્યક્તિએ નહિ. તમે માત્ર એના ગુણ વિશે વિચારો.’ માણસમાં ગુણ અને અવગુણ બંને રહેલા હોય છે. માટે, હંમેશાં એના ગુણના જ વિચાર કરો. જ્યારે પણ કોઈના વિશે નકારાત્મક (ખરાબ) વિચાર આવે ત્યારે તેના સારા ગુણનો વિચાર કરો. આ રીતે માનવી પોતાના મનને સારું કરે-પાંસરું કરે તો મન સુવિચારમાં પ્રગટી જાય. આવી રીતે રચનાત્મક વિચાર (Positive thinking) કરવાથી લાભ થશે. માટે, જો આપણે રચનાત્મક વિચાર કરવાની ટેવ પાડીશું, તો વસ્તુનો ઉકેલ કરવાની પણ ટેવ પડશે. ગમે તેવાં ગૂંચ, કોયડા, મુશ્કેલીઓમાં પણ રચનાત્મક રીતે વિચાર કરવાથી શાંતિ, પ્રસન્નતા ટકી રહેવાનાં અને તેનો ઉકેલ પણ તે સારી રીતે કરી શકવાનો.

ગૂંચ કેવી રીતે ઊકલે ?

જ્યારે જ્યારે ગૂંચ-મુશ્કેલી પ્રગટે ત્યારે તેમાં પડી ન રહેતાં આપણે મનના વલણને બીજી બાજુએ વાળીએ. સ્મરણ, ભજન અથવા મિત્ર સાથે વાત કરીએ તો મનનું વલણ ફેરવાય અને

એમાં સમતા પ્રગટે. જો આવી રીતે વર્તતા રહીએ તો પ્રશ્નોનો, ગૂંચનો, કોયડાનો સારી રીતે ઉકેલ કરી શકીએ અને આ રીતે નહિ વિચારીએ, તો ગૂંચવાયેલા હોઈએ ત્યારે ઉકેલ આણી નહિ શકીએ.

સંસારમાં સારી રીતે કર્મ કરવાં. મન ધીરજ અને સહન-શક્તિવાળું હોય તો મન કાબેલ બનવાનું અને કર્મ સારી રીતે પાર પડવાનાં. અંતે આપણે સુખી થવાનાં. આપણા વડે કોઈને ઉદ્દેગ નહિ થાય. ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે ‘જે કોઈને ઉદ્દેગ ન પમાડે અને પોતે ઉદ્દેગ ન પામે એને સ્થિતપ્રજ્ઞ જાણવો.’

કેવી રીતે વિચારવું ?

આપણે પોતાના વિશે વિચારવાનું છે, પણ દોષના કે વિકાર-વાસનાના વિચાર કર્યા કરવાના નથી. એ બધું તો નબળાઈના ઢગલા વધારે. દોષનું ભાન જાગે એ જરૂરનું છે, પણ એને નિવારવા કેવું મથી રહ્યો છે, કેવા પ્રયત્નો કરે છે એ વિચારવાનું છે. એમાંથી નીકળી જવા કેવા ભગીરથ પ્રયત્ન, જોશ, ઉત્સાહ, ઉમળકો પ્રગટ્યા છે, તે જોવાનું-વિચારવાનું જરૂરનું છે. આવું ન અનુભવાતું હોય તો માનવી ઊંચે ન આવી શકે. આ બધું કરવા માટે પણ આંતરિક બળ જોઈએ. એ માટે શાસ્ત્રકારો-ઋષિ-મુનિઓએ શોધી કાઢ્યું કે ભગવાનનું નામસ્મરણ એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. ભગવાનના નામસ્મરણની કામયાબી વર્ણવી નહિ શકાય. છતાં બધાં જ એનું શરણું લઈ શકે. એના નામના સ્મરણની શક્તિ જો આધારમાં પ્રગટે તો અનંતગણું કામ કરી શકાય. એની શક્તિ એવી પ્રચંડ છે કે જેનાથી તમે ધારેલાં કાર્યો

કરી શકો. આ તો અનુભવે સિદ્ધ કરી શકાય. આ પ્રમાણે આચરીએ તો ખબર પડે.

મનની મહત્શક્તિ-તેનું પરિણામ

સૌથી પહેલાં તો પોતાના વિશે વિચાર કરવો જોઈએ. બીજાના વિશે વિચાર કરવો નહિ. દોષ તો કોઈનાય જોવા નહિ. બીજાના દોષ જોવાથી તો મન વધારે ક્લેશવાળું અને દુર્બળ બની જાય. સારી રીતે જીવવું હોય તો હંમેશાં પોતાના વિશે જ વિચાર કરવો અને એ માટે આંતરિક બળ મેળવવું હોય તો ભગવાનનું સ્મરણ, સત્સંગ, સદ્વાચન વગેરેમાં મનને રોકવું. એ બધામાં મચ્યા રહો તો એવી શક્તિ પ્રગટે કે જેના તોલે બ્રહ્માંડમાં બીજી કોઈ શક્તિ નથી. એનાથી તો ‘અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ’નો અનુભવ થાય.

આપણી શી ગતિ છે ?

આપણે પ્રકૃતિમય બની ગયા છીએ. આથી, પ્રકૃતિને આપણે ઓળખતા નથી. આપણે સ્વભાવને પણ ઓળખતા નથી. આપણે તો માનવી હોવા છતાં જાણે પશુઓનીમાં છીએ, કેમ કે આપણે જે વિષયવિકારને ભોગવીએ છીએ એના વિશેનું પણ આપણને ભાન નથી. આપણે એનો વિચાર પણ કરતા નથી. ઢોર ગમે તેવું કર્મ કરે તો તેનો તેને વાંધો નથી, તેનું તેને બંધન નથી, કેમ કે એ તો કર્મને માત્ર ભોગવે છે, પણ મનુષ્યને તો સારાં કે ખોટાં કર્મ કરતાં વિચારો થાય છે. અને એ રીતે અનેકગણી રીતે પ્રારબ્ધ વધાર્યા કરે છે. તમને ખોટું લાગે તો ભલે-તોય હું તમને કહું છું કે ઢોર પ્રારબ્ધ વધારતું નથી. આપણે તો પ્રારબ્ધ ઘણું વધારીએ છીએ, પોસીએ છીએ. આપણે તો પળે પળે રાક્ષસોને જન્માવીએ છીએ. વિચારની રીતે મને આ હકીકત લાગે છે.

મનુષ્ય સાવધાન બનતો નથી. જાગૃતિ રાખતો નથી. એટલે તેને આ વાત હકીકતરૂપે લાગતી નથી. એને ચેતનનું પાસું સમજાતું નથી. માટે, તે નવાં પ્રારબ્ધ ઉપજાવતો જાય છે. બે માખીઓમાંથી એક માખી મધપૂડા ઉપર બેસે છે અને બીજી નરક ઉપર બેસે છે. આપણને મધપૂડા ઉપર બેસતી માખી ગમે છે, પણ આપણને આપણી જાતનું ભાન જાગતું નથી. જેને આવું ભાન જાગે છે એ ઉત્થાન પામે છે.

દંભ સામે સાવધાન !

આવું જેને ઊગતું નથી, એ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતો કરે કે તેવાં ગપ્પાં મારે તેને હું પસંદ કરતો નથી. એ તો એવી શક્તિનો ઉદય થાય ત્યારે એવા પ્રકારની વાતો કરવી શોભે. ચેતન એ તો ગુણ અને શક્તિ સાથે સંકળાયેલું છે. પાસે પાંચ રૂપિયા હોય અને હજાર રૂપિયા હોય એટલું જોર રાખે એવાને આપણે કેવો કહીએ ? લોકો વાતવાતમાં ભગવાનના ભરોસાની વાત કરે છે, પણ એમને સાચેસાચ કોઈના ઉપર ભરોસો નથી. મારું ચાલે તો તેવાઓને બે ડફણાં ઠોકું, પણ હું તેમને તેવું કરતો નથી, કેમ કે એમ કરતાં પણ ભાન નથી આવવાનું. જાત ઉપર કે બૈરીછોકરાં ઉપર પણ એમને ભરોસો નથી. આ તો માત્ર ઉપરછલ્લા બોલવાનો રિવાજ પડી ગયો છે. ભગવાન ઉપર કોઈને ભરોસો નથી. એ તો ખાલી દંભ પોસવાની વાત છે. દંભી કોઈ દિવસ આગળ વધી શકતો નથી.

સુખશાંતિનો માર્ગ

જો સુખી થવું હોય, શાંતિ મેળવવી હોય તો બીજી વાત જવા દો. વિચાર કરવાની રીત બદલો. હંમેશાં તમારામાં રહેલી

નબળાઈઓનું ભાન પ્રગટાવો. તેમાંથી નીકળવાને મથો. જે જાતે પ્રસન્ન રહે છે, તેને તે પ્રકારનાં આંદોલનો મળે છે. વાતાવરણમાં તો દરેક પ્રકારનાં આંદોલનો હોય છે. જે પ્રકારની ભૂમિકા આપણામાં હોય તે પ્રકારનાં આંદોલનો આકર્ષાય છે અને એ મગજમાં ઘૂસી જાય છે. આપણે શક્તિનું આવાહન કરીએ તો તે આપમેળે પ્રવેશી શકે, પણ આ બધું થાય એ માટે આપણે પોતાનો વિચાર કરવાની પદ્ધતિ બદલવી જોઈએ, પણ એ પદ્ધતિ ક્યારે અજમાવાય ? સુખી થવું હોય અને એનું ભાન જાગ્યું હોય ત્યારે આ પદ્ધતિ અજમાવાય. આપણે સુખી થવું નથી એવું નથી, પણ સુખ કોને કહેવાય ? એનું આપણને ભાન નથી. આ તો ઘણી મર્યાદાવાળા સુખની વાત છે, પણ ચેતનના સુખને મેળવવાની ભાવના આપણને જાગી નથી. આવા સુખની ઝંખના જાગે તો ભગવાનની પરમ કૃપા. આવું સુખ મેળવવા પણ વિચાર કરવાની ટેવ તો બદલવી જ પડશે. આ સંસાર તો આનંદ માટે છે, પણ આપણે નરક પીએ છીએ. એટલે સુખ, શાંતિ અને તટસ્થતા કેળવવાની ઝંખના જાગી નથી. ઝંખના જાગે તો જીવવાની પદ્ધતિ જરૂર ફેરવી શકીએ. જો માણસ બીજાના વિશે વિચાર કરવાના છોડી દે અને તેમાંથી મુક્ત થઈ જાય તેમ જ પોતા વિશે જ વિચાર કરવામાં મથ્યો રહે તો અનેક પ્રકારના કોયડા, મુશ્કેલીઓ, ગૂંચો ઉકેલી શકે. તેવી સ્થિતિમાં તે બીજાને સલાહ આપવાને યોગ્ય પણ થઈ શકશે. આટલું કરી શકીએ તો પણ ઘણી રીતે સુખી થઈ શકીએ, પણ તે માટે આંતરિક બળ મેળવવા કોઈ સબળ શક્તિ જોઈએ. જેવી રીતે ઍજિન ચલાવવા વીજળી, કૂડ ઓઈલ અને કેરોસીન જોઈએ

છે, એમ આંતરિક બળ માટે ભગવાનનું નામસ્મરણ, ભજન, પ્રાર્થના અને સદ્વાચન જરૂરી છે.

પ્રયત્ન-પ્રયોગ જરૂરી

દિવસના ચોવીસ કલાકમાંથી આઠ કલાક ઊંઘના બાદ કરતાં સોળ કલાક જો મથ્યા તો ફેર થયેલો જરૂર અનુભવી શકશો. પ્રયત્ન કરીએ તો ખબર પડે, પણ આપણને એ માટે ગરજ પ્રગટેલી નથી. આ તો યાહોમ કરીને ફના થવાની ઉમળકાભરી તત્પરતા થયા વગર આ માર્ગનું સુખ કોઈ ભોગવી શકે નહિ. વાતો કરવાની આ હકીકત નથી. આપમેળે પ્રયોગ કરવાની આ હકીકત છે. પ્રયોગ કરે તો તે અનુભવી શકે.

ભગવાને આપણને બુદ્ધિ આપી છે, પણ સુખ, શાંતિ, તટસ્થતા કોને કહેવાય એનો આપણને ખ્યાલ નથી. માણસો બીજાના વિશે જ વિચાર કરે છે. ઘણા માણસો મારી પાસે વાતો કરવા આવે છે, પણ એ બીજાને વિશે જ કહેતા હોય છે. પોતાને વિશે કોઈ કશું કહેતું નથી. આવું જ્યારે જોઉં છું, સાંભળું છું ત્યારે એમ લાગે છે કે તે ભૂલો પડેલો છે. જે ખરી રીતે પોતાની જાતને શોધતો હોય એવો કોઈ નથી આવતો. જ્યારે હું આવા લોકોનું આવું બધું સાંભળું છું ત્યારે મને એમ જ લાગે છે કે આ દુઃખી થવાને લાયક છે.

સુખ મેળવવું હોય, તો -

માટે, મારી તમને બધાંને પ્રાર્થના છે કે સુખ મેળવવું હોય, તો પોતાના વિશે જ વિચાર કરો. તમે મરી જશો તો શું થવાનું? કોઈના મરવાથી બધું તૂટી પડ્યું ખરું? માટે, શાનો ઊહાપોહ કરો છો? શા માટે બીજાનો બોજો લઈને ફરો છો? ચિત્તરંજનદાસે

મરતી વેળાએ ભજન ગાયું હતું કે ‘મારા જ્ઞાનગુમાનની ગાંસડી ઊતરાવો રે...’ આપણે પણ ટોપલો ઊંચકીને ફરીએ છીએ. બીજાને ભલે જેમ વર્તવું હોય તેમ વર્તે. અલ્યા, આપણને કોઈ પૂછતું તો નથી, તો પછી બીજાના વિશે શું કામ વિચારે છે ? પોતાના જ વિશે વિચારો, એ માટેનું આંતરિક બળ મેળવવા ભગવાનનું નામસ્મરણ કરો. મેં એ અનુભવેલું છે. હું બહુ નબળો પોયો હતો, હિસ્ટીરિયા થઈ ગયેલો, માથે દેવું થઈ ગયેલું. ગુરુમહારાજની કૃપાથી ભગવાનના નામનું શરણું મળેલું.

પૂજ્ય શ્રીમોટાની વ્યવહારુ સલાહ

મારી તમને વિનંતી છે કે દેવું કરશો નહિ, કરો તો સગાંવહાલાંનું દેવું કરશો જ નહિ. બહારથી લેજો. ભગવાનની કૃપાથી સંસારીઓને આ સલાહ આપું છું. મેં સગાંવહાલાંના પૈસા લીધેલા અને મહેણાં-ટોણાં સાંભળેલાં. સગાંના પૈસા લો તો તેવું સાંભળવું પડે. ભગવાને મને તેમાંથી જગાડ્યો અને વિચાર કરવાની પદ્ધતિ જાગી. મેં ‘જીવનસંગ્રામ’ એમ ને એમ નથી લખ્યું, એમાં મેં પોતાનો અનુભવ લખ્યો છે. સુખી થવું હોય તો વિચાર કરવાની પદ્ધતિ બદલો. એ માટે ભગવાનનું સ્મરણ, ભજન, સત્સંગ વગેરે કરો, એની ભાવના કેળવો, એટલે આંતરિક બળ પ્રગટશે અને જીવન સુખી થશે.

તા. ૩૧-૧-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૦. અંત:કરણની શુદ્ધિ

માનવજન્મનું મહત્વ

મનુષ્યશરીર પાંચ તત્ત્વોનું બનેલું છે. આખા બ્રહ્માંડમાં તેવા બીજા જીવો નથી એવું નથી. કોઈ આકાશતત્ત્વનું બનેલું હોય, તો કોઈ આકાશ અને વાયુ તત્ત્વનું બનેલું હોય. એમ પાંચ તત્ત્વોમાંથી વિવિધ પ્રકારના પર્મ્યુટેશન-કોમ્બીનેશનના નિયમ પ્રમાણે અસંખ્ય જીવો છે, પણ ચેતનને અનુભવવાને લાયક તો તેવી લાયકાતવાળું એકલું મનુષ્યશરીર છે. તેથી, ભક્ત લોકો કહી ગયા કે મનુષ્યજન્મ તો દોહ્યલો છે. તેથી, ‘નહીં એસો જનમ વારંવાર’ એવા પ્રકારનું એક ભજનમાં ગવાયું છે.

પોતાની જાતને સુધારવી એ જ સેવા

મનુષ્યશરીર વારંવાર મળતું નથી એમ નથી. આવા તો અનેક જન્મ વિતાવવા પડે છે. આ શરીરમાં પાંચ તત્ત્વો છે, પાંચ કર્મેન્દ્રિયો છે, પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે અને અંદર પાંચ કરણો છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ને અંત:કરણ કહેવામાં આવે છે. મનુષ્યશરીરની આ ખરેખરી રચના છે અને શરીરની એ વિશેષતા છે. મનુષ્ય વહેવારની પ્રવૃત્તિ કે કામકાજ વગેરે કરે છે, એ તેનામાં રહેલાં મનબુદ્ધિને આભારી છે. માણસને જો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, આશા, તૃષ્ણા ન હોય, તો તે પ્રવૃત્તિ કરી શકે નહિ. તે પ્રાણનો ઘડાયેલો છે એટલે તે કર્મ કર્યા કરે છે. આશા, તૃષ્ણા વગર થયેલાં કર્મથી પ્રાણની શુદ્ધિ થયા કરે છે. જો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહમાં અતિશયતા ન હોય તો પ્રાણ ઊધ્વરેખ થવા લાગે. પ્રાણ ઊધ્વરેખ થાય તો સદ્ભાવ અને સત્કાર્યની

વૃત્તિ જન્મે. જો મનુષ્યમાં એકબીજાનું ભલું કરવાની અને પ્રભુપ્રીત્યર્થે બીજાનું સારું કરું એવી ભાવના નહિ હોય તો પતન થાય. ‘હું બીજાની સેવા કરું છું.’ - એવી ભાવનાથી માનવીનું અહમ્ વધે છે. જે પોતાની સેવા ન કરે એ બીજાની સેવા શી રીતે કરવાનો? જેમાં અહમ્, અણગમો, અભિમાન વગેરે ઘટ્યાં ન હોય, તો તે બીજાની સેવા કરવાની લાયકાતવાળો નથી. અહીં જે આવે છે એ બીજા વિશે વાત કરે છે, પણ પહેલાં તું શુદ્ધ થાને ! તારા રાગદ્વેષ મોળા પાડ. સકળ સંસારમાં જેની જેની સાથે સંબંધ બંધાય તે બધાં સાથે પ્રેમ, ત્યાગ, ઉદારતા અને સહાનુભૂતિ કેળવવાનું કર.

આયુર્વેદનો હેતુ

દરેક કર્મ ભગવાન પ્રીત્યર્થે કરવાનાં હોય છે, એવી ભાવના રહે તો શુદ્ધિ થયા કરે. શુદ્ધિ થવા માટે ઘણા પ્રકારો અને માર્ગો છે. ઋષિમુનિઓ શુદ્ધિને માટે સાધના કરતા હતા, પણ શરીરનીય ઘણી અડચણો છે. તાવ આવે, શરદી થાય, વાત, પિત્ત અને કફનો પ્રકોપ થાય. આ બધું ન થાય અને શરીર સારું રહ્યા કરે, તેને માટે પણ સાધનાનો માર્ગ શોધી કાઢ્યો. સાધના થાય તો શરીર અડચણરૂપ ન બને. આ સાધનાએ આયુર્વિદ્યા શોધી. એમણે આ શાસ્ત્રની શોધ કરી. પશ્ચિમમાં એલોપથીનો વિકાસ થયો છે, પણ એનો હેતુ ભગવાનની સેવા કરવાનો નથી, જ્યારે આયુર્વેદ તો ભગવાનની ભક્તિ થાય એ માટે, શરીર લાયકાતવાળું બને અને રહે એ માટે શોધવામાં આવેલું શાસ્ત્ર છે. એમણે એ પણ ખોળી કાઢ્યું કે વાતાવરણમાં અસંખ્ય રોગોનાં જંતુઓ પ્રસરેલાં છે, એ જંતુઓ આપણા શરીરમાં પ્રવેશ્યાં કરતાં હોય છે. એને બહાર કેમ ફેંકવાં એની વિદ્યા વૈદ્યોએ શોધી છે.

માનવદેહમાં જ વિકાસની શક્યતા

મનુષ્યશરીર વડે કરીને ચેતન શોધી શકાય છે. બીજી કોઈ પણ યોનિના શરીરથી તેમ બની શકતું નથી. આ હકીકત બુદ્ધિથી સમજાય એવી છે. દ્વંદ્વ અને ગુણનું આ શરીર બનેલું છે. સામસામાં પાસાંઓ વચ્ચે જીવન હોય છે. સુખદુઃખ, તેજઅંધકાર, શાંતિ-અશાંતિ, આ સામસામાં પાસાંઓ વચ્ચે સંઘર્ષણ થાય છે. એટલે ચેતનનું હાર્દ મેળવવા, જ્ઞાન મેળવવા માટે મનુષ્યશરીરમાં રચના કરી છે. કોઈ પૂછે છે, 'ભગવાને આ બધું શા માટે કર્યું ? આ બધું ન હોત તો માનવી સુખી હોત.' હું કહું છું કે 'સુખી ન થાત પણ જડ થાત.' દેવયોનિમાં આનંદ છે એ વાત સાચી, પણ ત્યાં વિકાસ નથી. વિકાસ થવા માટે અવકાશ પણ નથી. મનુષ્યયોનિમાં જ સામસામાં પાસાં હોવાને કારણે વિકાસની શક્યતા છે.

બુદ્ધિ દ્વારા વિકાસ

મનુષ્યની પ્રકૃતિમાં જે બુદ્ધિ મૂકી છે, એથી બધું સમજાય છે. બુદ્ધિ ન હોત તો માનવી ઝાડ, જળચર અને ઢોર જેવો સ્થગિત થઈ જાય. એનો વિકાસ થઈ શકે નહિ.

શેષશાયી ભગવાન ક્ષીરસાગર ઉપર સૂતા છે. સાપને અનેક મોઢાં છે. અનંત મુખ દ્વારા જ્ઞાનનું આ પ્રતીક છે. વડ પણ જ્ઞાનનું પ્રતીક છે. એનો વિસ્તાર થયા કરે છે. એ જ સત્ય છે. જ્ઞાન મેળવવા માટે સંકુચિત ન રહેવું જોઈએ. બુદ્ધિ, જ્ઞાન મેળવવા-અનુભવવા માટે છે.

ભગવાન તરફ વળો

પ્રકૃતિ વિશેની સમજણ મનુષ્ય બુદ્ધિથી મેળવે છે. આપણે ચેતનનું રહસ્ય શોધીએ એ માટે ભગવાને બુદ્ધિ આપી છે, પણ

એ ખોળવા આપણામાં ખરેખરી ઝંખના જાગતી નથી. સંસાર-વહેવારમાં જે તરફ આપણું મોં વળી ગયું હોય તે બાજુની બધી સમજણ આવે. જો ભગવાન તરફ મોં વળી ગયું હોય, તો તે બાજુની સમજણ આવે. જે બાજુ મોં વળ્યું હોય તે બાજુની સમજણ પ્રગટે, તે તરફનો ઉકેલ મળે.

પહેલાં પ્રાણની શુદ્ધિ

બુદ્ધિ એ ચેતનની નજીકનું અંગ છે. એને આપણે રાગદ્વેષ, કામ, ક્રોધ વગેરેથી રંગાયેલી અને આવરાયેલી રાખીએ છીએ. જેમ આપણે જે રંગના કાચવાળા ચશ્માં પહેરીએ તે રંગનું જગત દેખાય છે, તેમ બુદ્ધિને આપણે આવી રંગાયેલી રાખીએ તો સત્ય હકીકત લાગે નહિ, સાચું સમજાય નહિ. બુદ્ધિને શુદ્ધ કરવા પ્રાણની શુદ્ધિ થવી જોઈએ, કેમ કે મળના ક્ષેત્રમાં હોઈએ ત્યાં તો મળની દુર્ગંધ જ આવવાની. ત્યાં અત્તરની સુવાસ ક્યાંથી પ્રગટવાની ? આ સંસારવહેવારમાં પડેલા હોઈએ ત્યાં ભાવના કેવી રીતે પ્રગટવાની ? પણ જો ઝંખના જાગે તો સંસારનાં સકળ કર્મ કરતાં કરતાં પણ શુદ્ધિ થઈ શકે છે. સંસારમાં આપણે કર્મ તો કરવાં જ પડે છે, પણ લોભ ન રાખીએ. પાંચના પચીસ કેમ નહિ ? પચીસના પચાસ કેમ નહિ ? એવી ધારણા નહિ રાખીએ. આપમેળે ભલે મળે એવી વૃત્તિ રાખીએ અને એવી ભાવના કેળવીએ તો તે શક્ય છે, પણ આપમેળે તે સત્કર્મમાં વાપરવાની ભાવના થતી નથી. તેમ ન થાય તો કાંઈ નહિ, પણ તું લોભ રાખ નહિ.

કર્મ અનિવાર્ય-ભાવના જરૂરી

અર્જુન યુદ્ધ કરવાની ના કહે છે, પણ ભગવાન કહે છે, ‘તું ફિશિયારી માર નહિ. તારો સ્વભાવ જ તને યુદ્ધમાં ખેંચી જશે.

આટલાં બધાં યુદ્ધો લડ્યો છે, તો લડવાનો સ્વભાવ ક્યાં જશે ? યુદ્ધભૂમિ ઉપર જ્યારે ઘોડા હણહણશે ત્યારે તારી પ્રકૃતિ અને સ્વભાવ જ તને ત્યાં ખેંચી જશે.’ ‘કર્મ જ ન કરવાં કે જેથી પાપપુણ્યનો સવાલ જ ન રહે’ એમ માનવું એ તો મૂર્ખામી છે. આપણે જીવનનિર્વાહ માટે પણ ભાગે આવેલું કામ તો કરવાનું છે. જે કર્મ ભાગે આવે તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરીએ, એલફેલ રીતે નહિ, નહિતર ઉત્તમ ગુણ નહિ પ્રગટે. કર્મ તો સદ્ગુરુ છે. એને ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરો, તો એનાથી અનેક ગુણો ખીલશે. આમ, મૂળે તો કર્મ જડ છે, પણ એ કરતાં કરતાં કેવા પ્રકારની ભાવના આપણામાં રહે છે, તેમ જ કર્મ અંગે જે જે જીવો સાથે સંબંધ થાય એ બધાં પ્રત્યે કેવો સદ્ભાવ, પ્રેમ, ઉદારતા, સહાનુભૂતિ છે એ મુખ્ય છે. જેટલું વધારે જ્ઞાનપૂર્વક સહન કરીએ તેટલું એ મોટામાં મોટું તપ છે. એનાથી શુદ્ધિ થાય. આવું તપ થાય તો પ્રાણની શુદ્ધિ થાય. અનેક જાતની સમજણોના આડપડદા હોય તે ખસી જાય. આવી ભાવનાથી બુદ્ધિ રંગાશે પછી તમને સ્પષ્ટ દર્શન થશે.

પાયો ખસેડો એટલે શાંતિ

પ્રાણ શુદ્ધ થાય એટલે મન સંકલ્પવિકલ્પ કરતું અટકી જાય. આમ તો મન ક્યારેય નવરું રહેતું નથી. તે અનેક જાતના સંકલ્પવિકલ્પ કર્યા કરતું હોય છે. વૃત્તિઓ પ્રગટે છે. એનું કારણ આપણામાં આશા, તૃષ્ણા, લોભ, મોહ વગેરે ભરેલાં પડેલાં છે. એ જ પાયો ખસી જાય તો મન કઈ રીતે સંકલ્પવિકલ્પ કરવાનું ? તે તેમ કરે છે તેનું કારણ આપણામાં પડેલી વૃત્તિઓ છે. એ વૃત્તિઓ ખસી જાય તો મન પણ નીરવતાને પ્રાપ્ત થાય છે, તો સમજી લો કે પ્રાણની શુદ્ધિ થઈ. એની શુદ્ધિ થાય તો મન-માંકડું ઠેકાણે રહે. આ બધું સંયમ રાખવાનું કામ એમ ને એમ થશે

નહિ. આ માટેનો સરળ ઉપાય ભગવાનનું સ્મરણ છે. આ એક એવી ઔષધિ છે કે એનો ગુણ પ્રગટ્યા વિના રહેતો નથી. અસલના વખતમાં વૈદ્યો હિરણ્યગર્ભ ઔષધિના જાણકાર હતા. બે લસરકા ચટાડે તો બેભાન થયેલો બોલતો થાય. આવા બે દાખલા મેં જોયા છે, પણ સામાન્ય માણસથી આ બધું થઈ શકે નહિ. અત્યારે વહેવાર પણ આકરો છે. આજથી સો વર્ષ પહેલાં જીવનવહેવારમાં સરળતા હતી, પાપ ઓછું હતું, એકબીજા સાથેનો વહેવાર સીધો હતો, ગરીબો માટે પ્રેમ હતો, ગરીબને ત્યાં પ્રસંગ આવે તો જે સાધનસંપન્ન હોય તે બધું પહોંચાડતા. આપણું બેભાનપણું-અંધાપો

એક રાવસાહેબ હતા. કોક ગરીબને ત્યાં લગ્નપ્રસંગ હોય, તો પોતાની ઘોડાગાડી એને ત્યાં મોકલતા અને પોતે ચાલતા જતા, આ તો મેં જાતે જોયેલું છે. પ્રેમથી ઘસાવું એવું ભાવનાતત્ત્વ પહેલાં હતું, આજે ઓછું થઈ ગયું છે. આપણા સ્વાર્થમાં રાયવું, બીજાને ભલે નુકસાન થાય. આજે એવી વૃત્તિ વિશેષ જોવા મળે છે.

વૈદ્યોની એક માત્રાથી બેભાન હોય તો ભાનમાં આવીને બોલતો, એમ મેં હમણાં કહ્યું. આપણે પણ બેભાન પડેલા છીએ, દેખતા છતાં આંધળા જેવા છીએ. એ બેભાન અવસ્થામાંથી જગાડે-જ્ઞાન પ્રગટાવે એવું સરળ સાધન ભગવાનનું સ્મરણ છે. સમતાને યોગ કહ્યો છે, પણ એવી સમતા કેળવાય એવી હાલમાં સ્થિતિ નથી. ભગવાન બુદ્ધ, લોકોનું દુઃખ જોઈને દુઃખી થયા અને રાજપાટ છોડ્યું. એ તો કોમળ રાજકુમાર હતા. ફૂલોની શય્યામાં સૂવાવાળા હતા, છતાં આકરું તપ કરીને સુખી થવા માટેના આઠ માર્ગ બતાવ્યા, પણ કરે કોણ ? રોગી હોય પણ દવા પીવાના

આળસુ હોય છે, કંટાળી કંટાળીને દવા પીવે. એવા એક નહિ પણ ઘણાંને જોઈ છું. યાદ રાખીને દવા પીવી એવું પણ જીવો કરી શકતા નથી. તમે પણ જોશો તો જણાશે કે મોટા કહે છે એ વાત સાચી છે.

સમતા ક્યારે પ્રગટે

આપણે તેજદાર અને પ્રસન્નતાવાળા થઈએ. કશાથી દબાઈ ન જઈએ ત્યારે સાધનાની સાચી શરૂઆત થાય, અને જ્યારે ગંગામૈયાના પ્રવાહની માફક દિલમાં ભાવના પ્રગટે ત્યારે આપણે જેને પ્રાણની અને બુદ્ધિની શુદ્ધિ કહીએ છીએ એ આપમેળે થતી જાય અને ત્યારે મનુષ્યજીવનનો ઉપયોગ શો છે એ સમજાય. આવી વ્યક્તિને ધ્યેય પણ નજરની સામે ને સામે જ રહ્યા કરે. પ્રાણ એટલે આશા, તૃષ્ણા, કામ, મોહ અને લોભનું સંમિશ્રણ. એની શુદ્ધિ થાય એટલે બુદ્ધિની શુદ્ધિ થવા માંડે. બુદ્ધિની શુદ્ધિ થાય એટલે સમતા પ્રગટે અને સમતા પ્રગટે એટલે ભગવાન સાથે જોડાઈ શકાય.

હાલ પ્રાણ અને બુદ્ધિનો પાયો જીવપ્રકારનો હોય છે, પણ એ પાયો જો ચેતનાના પ્રકારનો હોય, તો પ્રાણબુદ્ધિમાં ધારણા ટકેલી રહે, ધ્યેયમાં સતત લક્ષ રહે અને ભાવના નિષ્ઠા પામેલી-જીવતીજાગતી રહે.

નામસ્મરણ શા માટે ?

જેવી રીતે બે ભાગ હાઈડ્રોજન અને એક ઓક્સિજન મળે અને પાણી થાય. એ જ પ્રમાણે આ દ્વંદ્વ અને ગુણની રચના ચેતનને અનુભવવા માટે જરૂરી છે. મુંબઈ જવા માટે વિમાન કે રેલગાડી પકડવી જ પડે. ધ્યેય માટે સાધન તો જોઈએ જ. અનુભવી પુરુષોએ જુદા જુદા પ્રકારનાં સાધનો બતાવ્યાં છે, પણ

ચિત્તશુદ્ધિ ન હોય તો વિકૃતિ થાય. માટે, શાસ્ત્રકારો વિદ્યા ભણાવતાં પહેલાં પાત્રતા જોતાં એ બરાબર હતું. લોકો કહે છે કે અનુભવીઓએ બીજાઓને વિદ્યા શિખવાડી નહિ. એટલે વિદ્યા લુપ્ત થઈ. અમે ‘ના’ પાડીએ છીએ, એટલે વિદ્યાલોપ થતો નથી, પણ અનુભવીઓએ લાયકાત જોયા વિના જ્ઞાન આપ્યું નથી. એટલે બધી વિદ્યાનાં બીજ તો છે જ. પ્રાણ અને બુદ્ધિની શુદ્ધિ આપણામાં હોતી નથી. એટલે સરળતાથી થઈ શકે એવું સાધન ભગવાનનું નામસ્મરણ છે.

ઉકેલ માટે ઉપાય

મુશ્કેલી, ગૂંચ આવી હોય ત્યારે એમાં પડ્યા ન રહેવું. એથી ઉકેલ ન આવે, બીજી સ્થિતિ આવે. શાંતિ પ્રગટે તો ઉકેલ આપમેળે આવે. માટે, જેમાં અભિરુચિ હોય એમાં મનને લઈ જાઓ. ભજન ગાઓ, પ્રાર્થના કરો. એ રીતથી ગૂંચથી વિખૂટા પડી જાઓ તો ઉકેલ મળશે. આ કંઈ મારા ઘરનો ઉપાય નથી, વૈજ્ઞાનિકોએ પણ આ ઉકેલ બતાવ્યો છે. પ્રાણની શુદ્ધિ માટે વૈજ્ઞાનિકોએ-શાસ્ત્રકારોએ ટૂંકામાં ટૂંકો ઉપાય ભગવાનના નામસ્મરણનો બતાવ્યો છે. બીજા કશાથી શુદ્ધિ નહિ પ્રગટે, આ સ્મરણથી પ્રગટશે.

કર્મથી ભાગશો નહિ, પણ ભગવાનનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં રાગ, મોહ, આસક્તિ ઓછાં કરતાં જાઓ, સ્મરણમાં સરળતા પ્રગટાવો. પ્રયોગ તો કરી જુઓ, દુનિયામાં શાંતિથી અને આનંદથી જીવી શકવા માટેનું અને બધાંથી અલિપ્ત રહેવા માટેનું સરળમાં સરળ સાધન ભગવાનનું સ્મરણ કરવું એ છે.

તા. ૨૮-૨-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૧. સંસારમાં સુખ

હળવાશ માટે શું ?

ઘણા લોકોને એમ થાય છે કે મનમાં ભગવાનનું નામ લેવાથી સંસારવહેવારમાં શો દહાડો વળે ? એવા વેવલા બનવાથી કશો અર્થ સરે નહિ.

પરંતુ આપણને જેની ગરજ લાગે છે, જેનો સ્વાર્થ લાગે છે, એમાં મન હંમેશાં પરોવાયેલું રહે છે. એવું બુદ્ધિ કબૂલ કરે છે. સંસારમાં પણ અનેક પ્રકારની જવાબદારીઓ છે. જીવનનિર્વાહ માટે કેટલીય વસ્તુઓની જરૂર પડે છે. કશું એમ ને એમ પાર પડી જતું નથી. આ બધામાં માણસ જ્યારે મુશ્કેલીમાં મુકાય છે ત્યારે મન ઉદ્વેગ પામે છે. એવા મનને હળવું કરવા સંસારમાં કશું સાધન નથી.

અશાંતિ, ક્લેશ, સંઘર્ષણ મટાડવા કશી દવા નથી. ડોક્ટર શરીરના સ્થૂળ રોગની દવા આપે છે, પણ આ જાતની અશક્તિ થાય એ દૂર કરવા માટેની દવા નથી. જીવનમાં અસંતોષને કારણે દુઃખ, અશાંતિ ઊપજે છે, એમાંથી મુક્તિ શી રીતે મેળવવી ?

માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ કહે છે કે 'જેમાં અટવાયેલા હો તેમાં પડી રહેવા કરતાં બીજા કોઈ વિચારમાં જવાનું રાખશો તો ગૂંચવાયેલી સ્થિતિ હળવી થઈ જશે. વળી, અભિરુચિ હોય એવા વિષયમાં મનને પરોવતાં શાંતિ અને હળવાશ મળશે. એટલું જ નહિ પણ જે ગૂંચ પડી હોય તેમાં પણ ઉકેલ મળશે. આ માનવા ન માનવાનો સવાલ નથી, મનની ગતિ બદલવાની જરૂર છે.'

પ્રાર્થના

સંસારમાં જટિલ પ્રશ્નો વખતે માણસની બુદ્ધિ બહેર મારી જતી હોય છે. તે વખતે આવો પ્રયોગ આપણા માટે હિતાવહ છે. કોઈ પૂછે છે, ‘ભગવાનનું નામ લેવાથી રોટલો મળી જવાનો કે?’ જોકે આપણા ઋષિમુનિઓએ તો એ અંગે પણ પ્રાર્થનાઓ કરેલી છે. ઈસુએ પણ લખ્યું છે : ‘Oh ! My Lord ! give my daily bread.’ સારો વરસાદ આવે, ઋતુ અનુકૂળ રહે, અગ્નિ-સૂર્યની ગરમી પૂરતી મળે, વરુણદેવ પ્રસન્ન રહે, એવી વેદમાં પ્રાર્થનાઓ છે. તે કાળે ગાયોનું ધન માગ્યું. તે કાળે પોતાની રોજની જરૂરિયાત હતી, તે તે વસ્તુની માગણી માનવીએ ભગવાનને પ્રાર્થનારૂપે કરેલી છે. આપણે બધાંએ એ વાંચી નથી. પ્રાર્થના ક્યારે ફળે ?

બાળક મા પાસે માગ્યા કરશે, બાપ પાસે નહિ માગે. માનું દિલ બાળકમાં સંકળાયેલું હોય છે. જેવી રીતે બાળક માની સાથે એકરસ એકદિલ હોય છે, એવી રીતે આપણે ભગવાન સાથે એકદિલવાળા થઈ જઈએ, તો આપણી માગણી સંતોષાય એવો ભક્તોનો અનુભવ છે, પણ આવું ક્યારે બને ? આપણે બાળકના જેવા નિર્દોષ-રાગદ્વેષ વગેરેથી મુક્ત થઈએ ત્યારે ભગવાન આપણી માગણી પૂરી કરે.

મૂળમાં તો મા જ ?

ઋષિમુનિઓએ પૃથ્વી, સૂર્ય, વાયુ, વરુણ વગેરેને પ્રાર્થના કરી છે. આગળ જતાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ તત્ત્વનું સંશોધન થયું. માની ભક્તિ એ અમૃત દેનારી છે. આથી, શક્તિની પૂજા આરંભાઈ. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસે મહાકાલીની આરાધના કરી. તે આરાધના પથ્થરની મૂર્તિ દ્વારા કરી હતી. વિદ્વાનો પણ તેમની વાણી સાંભળી ગળગળા થઈ જતા. માની ભક્તિ સંસાર-

વહેવારમાં ખપમાં લાગી શકે. શાસ્ત્રોએ પણ કહ્યું છે, ‘માતૃદેવો ભવ’ આનો હેતુ એ છે કે માતાનો આધાર ન હોત તો બાળક જન્મી ન શકત. આપણામાં અનેક પ્રકારના દોષો પ્રગટે છે, તેનું કારણ એ દોષો આપણી માતામાં હોય છે. જો તેમને સ્વતંત્રતા મળે તો એમનું ચારિત્ર્ય સુધરે.

સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનો ભાવ પલટો

ઘરમાં સ્ત્રી સ્વતંત્ર છે, પણ એ સ્વચ્છંદી ન હોવી જોઈએ. ખેતરને વાડની જરૂર છે. ખેતરમાં ફળ ઉત્તમ રીતે ઊછરે એ માટે મર્યાદાની જરૂર રહે છે. આપણે મર્યાદા તો મૂકી, પણ સ્ત્રીઓનાં જીવનને જકડી નાખ્યું. એમનાં જીવનને વિક્સવા ન દીધું. જો આપણે સ્ત્રીઓનાં શરીરને રમવાનું સાધન માનીને આચરવાનું છોડી દઈશું, તો તેમનાં તરફ પ્રેમભક્તિ પ્રગટશે અને સ્ત્રીઓનાં શરીર ભક્તિથી ત્યાગ કરવાના ગુણોવાળાં બનશે, પણ કૂવામાં નહિ હોય, તો હવાડામાં ક્યાંથી આવશે? વેદકાળમાં સ્ત્રીઓનાં સન્માનની વાતો હતી. સ્ત્રીઓ ધર્મચર્યામાં પુરુષોને હંફાવતી. આજેય સ્ત્રીસન્માનની ભાવના છે. હજી મૂળ ભાવનાનાં બીજ ગયાં નથી. જે ઉન્નત રીતે જીવે છે, એમને લીધે જ સમાજનું અસ્તિત્વ છે. જો સમાજને ભાવનાથી ઉન્નત બનાવવો હોય, તો માતા પ્રત્યેનું દ્રષ્ટિબિંદુ બદલાવું જોઈએ. સ્ત્રી પ્રત્યે આદરભાવ પ્રગટાવવાનું થવું જોઈએ. સમાજના નવસર્જન અને પુનરુત્થાન માટે એ ઘણું જરૂરી છે.

પાછા હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. જો ભગવાનનું નામ લઈએ, તો તે પૈસા પણ આપે. જો આપણે કોક સંપન્નના મિત્ર હોઈએ તો જરૂર વખતે, એની પાસે ન હોય તો કોક પાસેથી પાંચ માગીને પણ આપણને અપાવે, પણ આપણને તેના પ્રત્યે તેવો પ્રેમ હોય તો. એ રીતે જો ભગવાન પ્રત્યે આ રીતનો પ્રેમ

કેળવીએ તો બધું થઈ શકે. ઘણાંને એમ થાય છે કે આ વાત ખોટી છે. હું તમને કહું છું કે ‘અક્કલથી ખુદા પિછાનો’ બુદ્ધિ ખપમાં લાગે છે કે નહિ ? કમાઈએ છીએ તે મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહંકારથી. એ વધારે યોગ્ય રીતે કામ કરે તો સારું કામ થાય.

પણ એ બધાં-મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ, અહંકાર ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રગટે, તો વધારે યોગ્યતાથી કામ કરે.

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રનું દૃષ્ટાંત

શ્રીમદ્ રાજચંદ્રને અનુભવથી લાગ્યું કે તેમને એક લાખ રૂપિયાનું દેવું છે. એટલે એમણે ધંધો કરવા માંડ્યો. તેઓ ઝવેરાતનો-આડતનો ધંધો કરતા હતા. કાઠિયાવાડના વેપારીઓને માલ મોકલાવતા. સામા વેપારીને બે પૈસા વધારે મળે એ માટે સારામાં સારો માલ મોકલાય તેની ખાંખત રાખતા. એક વખત એક વેપારી સાથે મોટો સોદો કરેલો. પછી તો ભાવ ઘણા વધ્યા. પેલા વેપારીનાં ઘરબાર વેચતાં પણ એ સોદો પૂરો ન કરી શકાય એવી સ્થિતિ થઈ. તેમણે તો પેલો કરારનો કાગળ ફાડી નાખ્યો અને પોતાના દેવાનો નિકાલ કરી નાખ્યો !

સંસારવહેવાર સારી રીતે ચલાવવાની ગરજ-સ્વાર્થ હોય તોપણ ભગવાનનું સ્મરણ કરો. ભગવાનનું નામ કામયાબી આપનારું છે. તે બુદ્ધિને સારી રીતે ચલાવશે. આ ગપ્પું નથી, અનુભવની હકીકત છે. ગીતાએ કહ્યું છે, ‘હું ભક્તને બુદ્ધિયોગ આપું છું.’ તેની બુદ્ધિ ગમે ત્યાં જાય, ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉકેલ લાવી શકે છે. માટે, સકળ કર્મ ઉત્તમ રીતે ચલાવવા ઉત્તમ સાધન ભગવાનનું સ્મરણ છે. મન, બુદ્ધિ, પ્રાણ અને અહમ્માં ઉત્તમતાનો ગુણ પ્રગટાવવાનો છે.

તા. ૪-૪-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૨. સ્વભાવનું રૂપાંતર

કમાણી કરો

જો આપણે પ્રેમથી, સદ્ભાવથી વર્તીશું તો આપણને જ લાભ થવાનો છે. કોઈ ચીઝ ચડે એવું બોલે ત્યારે ગુસ્સો ન કરતાં સમતા અને તટસ્થતા કેળવીએ. વેપારી વેપારનો મોકો જુએ છે. ખેડૂત પણ વરસાદ પડે ત્યારે ખેતરમાં ઘાસ નીંદી નાખે છે. એ વખતે એ સંપૂર્ણ જાગૃતિ રાખે છે. કમાઈ લેવાનું રાખવું. આવો જ માણસ આગળ વધી શકશે. કમાઈશું અને કમાવું છે, એવું આપણને ભાન થશે ત્યારે જ આપણાથી સમતા અને તટસ્થતા રહેશે.

ચિત્તના સંસ્કારો

શબ્દોમાં જે પ્રકારની ભાવના હોય, જે પ્રકારની જીવવૃત્તિ હોય, તે પ્રમાણે આંદોલનો ઊપજે છે. રાગના નિયમ પ્રમાણે સંગીત ગવાય, તે સંગીતની અસર આહ્લાદ પ્રગટાવે છે. એ રીતે હૃદયની એવી ભાવનાથી ઉચ્ચારેલ શબ્દ પણ આહ્લાદ અને શાંતિ પ્રગટાવે. ભગવાનના નામ પાછળ તો કેટલાય યુગોથી ભાવના રહેલી છે. ચિત્તમાં પડેલા સંસ્કારો ક્યાં જાય ? સંસ્કારો ઉદયવર્તમાન થવાના. એ તો મોકો મળ્યો નથી ત્યાં સુધી આમ લાગ્યા કરે. વાતાવરણમાં ફેલાયેલી ભાવનાની અસર દરેકના ચિત્ત ઉપર પડેલી હોય છે. એ અસર જવાની નથી. કોઈ માણસ ભલે એમ કહે કે ‘હું ભગવાનમાં માનતો નથી,’ પણ ચિત્તમાં તો સંસ્કાર પડેલા છે, તે ક્યાં જવાના છે ? જે ભાવનાઓ અને વૃત્તિઓ ઉતારાયેલી છે એ બધાંયની અસર આપણા ચિત્તમાં પડ્યા

વિના રહેતી નથી. ભગવાનની ભાવનાનો ભંડાર પણ આપણા ચિત્તમાં પડેલો છે.

પ્રભુસ્મરણ વેળાએ વિચારો શા માટે ?

ભગવાનનું નામ લેતાં બીજા વિચારો ખૂબ આવે છે અને વહેવાર કરતાં બીજા વિચારો નથી આવતા ! કેમ કે વહેવાર કરતાં બીજાને સારું લગાડવાની જરૂર હોય છે. માટે, બીજા વિચારો દાબી દઈએ છીએ, પણ આ દલીલ સંસારવહેવારમાં કેમ જાગતી નથી ? કેમ કે ત્યાં તો ગરજ લાગેલી છે. આમાં પણ એવો સ્વાર્થ-ગરજ લાગશે એટલે પેલા વિચારોની અસર થશે નહિ.

‘યાહોમ કરીને...’

કોઈ ને કોઈ જન્મમાં આપણે અથડાઈ ગયેલા છીએ. આ વખતે કાંઈ એમ ને એમ મળ્યા નથી. માટે, તમને કહું છું કે ‘યાહોમ કરીને પડો ફતેહ છે આગે...’ જોકે આ વાત તો કવિ નર્મદે પોતાની ટેકને વળગી રહેવા કરેલી. હું કશું છોડવાનું કહેતો નથી. મળેલો ધર્મ તો ઉત્તમ રીતે બજાવવો જોઈએ. તેમ નથી કરતા ત્યારે તો અફસોસ થાય છે. ભગવાનના નામમાં તો અપૂર્વ શક્તિની જરૂર છે. એવા ખમીરનું દર્શન મને કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં થાય ત્યારે એમ લાગે કે આ જીવ કશુંક કરી શકશે. જીવનનિર્વાહની પ્રવૃત્તિ કરો તોપણ ઉત્તમ રીતે કરો. ભાગે આવેલું કામ સંપૂર્ણ રીતે કરો. મળેલી પ્રવૃત્તિમાં પણ બેફામ રીતે વર્તો છો એનું ભાન પણ જાગતું નથી. પેઢી અંગે લેખનપ્રવૃત્તિનું કામ આવે તો એવી સુંદર રીતે લખીએ કે તેની અસર પડે. અવળચંડો હોય એની સાથે પણ સુમેળ રાખવાની પ્રેમવૃત્તિ રાખો, તો ભગવાન બધું કરશે.

ઝેર તો પીવો જાણી જાણી

આ સંસારમાં શાંતિથી રહેવું હોય, તો ખમીરથી જીવવાનું કરો. કોઈ બીજાના દોષ બતાવે એ મને ગમતું નથી. સંસારમાં અમૃત અને ઝેર બંને મળવાનાં. ઝેર પ્રેમથી પી જવાનું રાખો. ક્લેશ, અથડામણ, દુઃખ-એ બધાં ઝેર બધાંએ પીવાં તો પડે જ છે, તો પછી એ કામ પ્રેમથી અને ઉમળકાથી કરશો તો શક્તિ વધશે. આ સંસાર અમસ્તો નથી બન્યો. ગુણશક્તિ કેળવવા આપણે અહીં આવ્યા છીએ, એ માટે આ સંસાર આપણને મળ્યો છે. બીજા આમ કરે કે નહિ એ વાત છોડી દો. આપણે તો પ્રેમથી, ઉમળકાથી અને આનંદથી જીવવાનું કરીએ.

એકબીજા કાજે ઘસાવાનું પણ બને છે એમાં કોઈનો છૂટકો નથી, પણ એમ બેળેબેળે કરવાથી કામ બગડે છે અને અકલ્યાણ થાય છે. માટે, પ્રેમથી કરો તો શાંતિ વધશે અને જ્ઞાનતંતુઓ મજબૂત બનશે. આ સાથે ભગવાનનું નામસ્મરણ કરશો તો સમતા પ્રગટશે. અગવડ, ગૂંચ, મુશ્કેલી, કોયડાથી અલિપ્ત રહેવાની એક શક્તિ પેદા થશે. સંસારનાં અનેક કર્મમાંથી મુક્તિ મેળવવા આ ઉત્તમ ઉપાય છે.

પ્રયોગવીર બનો

ભગવાનનું નામ લેતાં કોઈ મશ્કરી કરે તો કરવા દો. જો ભગવાનનું નામ લેવામાં સાહસ કે હિંમત નથી, તો બીજું શું કરવાનો? મસ્તીથી ભગવાનનું નામ લલકારો. બીજા ભલે હસે. એ પછીની ખુમારી જુઓ. આ તો કરી જોવાનો પ્રયોગ છે. પ્રયોગ કર્યા વગર સમજાય નહિ. જે પ્રયોગવીર છે એ જ પ્રયોગ કરી શકે છે.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ આદિ જીતવા એ યુદ્ધના યોદ્ધા કરતાંય પણ વિશેષ પરાક્રમીનું કામ છે. જેને જીવતીજાગતી તમન્ના પ્રગટે એ જ આ કરી શકે.

સદ્ભાવ-સાધના

જે માણસ પોતાનાં સ્વભાવને-પ્રકૃતિને બરાબર પારખી શકે તે જ બીજાનાં સ્વભાવ-પ્રકૃતિને પારખી શકે. ભગવાનનું નામ લેનારને બીજા સાથે કેમ વર્તવું એની સમજણ પ્રગટે છે. ભગવાનનું નામ લેનારે નમ્ર બનવું પડે. નમ્રતા વગર સંસારમાં ચાલતું નથી, નહિ તો આપણો જ સ્વાર્થ બગડે. જે જીવો મળેલા છે તેમની સાથે સદ્ભાવથી વર્તીશું તો આપણે આપણું સારું સાધી શકીશું. જો આપણે જીવનની મળેલી પ્રવૃત્તિને શોભાવવી હોય, યોગ્ય રીતે વફાદાર અને પ્રમાણિક રહેવું હોય, તો એ પ્રવૃત્તિ અંગે જે જે માણસો જોડે મળવાનું બને તે તે બધા સાથે સદ્ભાવ-સુમેળથી વર્તીએ તો આપણને લાભ મળે છે, એને લીધે આપણું ખમીર વધવાનું છે. આ પણ એક સાધના જ છે. માત્ર નાક દબાવીને કે આંખ મીંચીને બેસવું એ જ સાધના નથી, એનો કાંઈ અર્થ પણ નથી. માટે, આમ રગશિયા ગાડાંની પેઠે ના ચાલીએ. પ્રકૃતિના ફેરફાર માટે સાધના

રજોગુણમાં તો ચડતીપડતી ચાલ્યા કરતી હોય છે. રજોગુણથી પ્રેરાઈને વર્તવાથી અનંત જન્મો સુધી કશું વળતું નથી. શાંતિથી ભગવાનનું નામ લઈ શકાય એ માટે હું એકાંત શોધીને બેસતો. મારા ગુરુમહારાજના આશીર્વાદથી પાણીના આશરે જ બેસતો હતો. ચારપાંચ દિવસ પછી ખોરાક મળે. આ નિમિત્તે ભૂખતરસ ઉપર કાબૂ મેળવવાની ઉત્તમ તકો મેળવી છે. હું રોજા પણ કરતો, પરંતુ એની પાછળ હિંદુ-મુસલમાનની એકતાની ભાવના

ન હતી, પરંતુ સાધનાની ભાવના હતી. રોજ દરમિયાન ઓછામાં ઓછું ખાતો અને થૂંક પણ ગળા નીચે જવા દેતો નહિ. આખો દિવસ પ્રાર્થના કરવી એ જ નિયમ ઉપર રહેતો. આવી ઉત્તમ તકથી ભગવાનની કૃપા ઊતરી. હવે તમને બતાવેલું કામ જો પ્રેમથી કરશો તો એનો લાભ-પ્રકૃતિનો ફેરફાર-થવાનો એ વાત નક્કી છે. યોગ્ય કાર્ય, હેતુના જ્ઞાનભાન સાથે કરશો તો જ સમાજની સેવા કરી શકશો. સેવા કરવાની ના નથી પાડતો, પણ હકીકતમાં એવું ઊગ્યું જ નથી. આ માર્ગમાં તો રજનીયે રજ થવાનું-શૂન્યથીયે શૂન્ય થવાનું છે. આવું બોલવાનું સહેલું છે, પણ એ મુજબ આચરવું કઠણ છે.

‘ભગવાનનો ટપાલી છું’

હું પ્રાકૃત માણસની માફક વર્તું છું એનું કારણ કે હેતુ તમને ન સમજાય. મારા વર્તન વિશે વિચાર કરશો નહિ. મારો દાખલો લેવાથી કશો પત્તો ખાશે નહિ. માટે મારી કહેવાની વાત સમજો અને તે પ્રમાણે કરશો તો જરૂર લાભ થશે. આ રીતે વર્તવાનું કરશો તો મળ્યાની સાર્થકતા થશે. મારા ગુરુમહારાજે હુકમ કરેલો કે ‘જેની સાથે પ્રારબ્ધકર્મ સંકળાયેલાં હોય તેને જ સાચી વાત કહેવાય.’ ઘણા લોકો આગળ વધવાની વાત કરતા નથી અને સ્વાર્થની વાતો કરે છે. મેં તો તમારા સ્વાર્થની જ વાત કરી છે. સ્વાર્થ બતાવવા છતાં ભક્તિ વધતી નથી. ભગવાને કૃપા કરીને મને એનું સાધન બનાવ્યું છે. જેમ ઉત્તરાણ ગ્રીડમાંથી વીજળી ઘણી જાય પણ એનું સ્ટેશન અહીં મૂક્યું છે, એમ હું ભગવાનનું સ્ટેશન છું. એનો ટપાલી છું. જેના દ્વારા કામ થયું હોય તેના પ્રત્યે ભક્તિ જાગવી જોઈએ. જો ઉત્કટ ભાવ જાગે નહિ તો મારે શું કહેવું ? તમને સૌને આ ભાન પ્રગટો એવી પ્રાર્થના છે.

તા. ૧૧-૪-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૩. અંત સમય આવે ત્યારે

બધું નિયમથી

કોઈકે પૂછ્યું કે ‘આપણાં શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે કે મરણ વખતે ભગવાનનું નામ લે તો તેનું કલ્યાણ થાય, પણ આખી જિંદગી ગમે તેમ જીવે અને મરણ વખતે જ ભગવાનનું નામ લે, તો તેનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય ?’

મેં કહ્યું કે આપણામાં બુદ્ધિ તો છે, તો વિચારો. મૂળ આકાશતત્ત્વ હતું. તેનો ક્ષોભ થતાં તેજ પ્રગટ્યું. એ જ રીતે વાયુ, જળ, પૃથ્વી વગેરે થયાં. બ્રહ્માંડમાં કેટલાય ગોળાઓ છે. પાણી પણ H₂Oની રચનાથી થાય છે. સૃષ્ટિમાં અને બ્રહ્માંડમાં બધું ભગવાનના નિયમથી બને છે. એ નિયમ શો ?

સૂક્ષ્મ પ્રબળ સંસ્કાર

માણસના મરણ વખતે સ્થૂળ શરીરની નસેનસ છૂટી પડે છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ આ સ્થૂળ સાથે સંકળાયેલાં છે. સ્થૂળની ચેતના (Consciousness) એના અસ્તિત્વના મીટવાની અણી ઉપર આવે છે ત્યારે સૂક્ષ્મ કરણો વિખૂટાં પડે છે. એ વખતે સૂક્ષ્મ શરીર મોખરે હોય છે. સ્થૂળ શરીરની પકડ રહેતી નથી. જે સૂક્ષ્મ શરીર છે એ ભગવાનનું નામ લે છે. એ નામસ્મરણના સંસ્કાર એટલા બધા પ્રબળ-બળવાન હોય છે કે એને લીધે એક જાતની અનુકૂળતાવાળું શરીર પ્રાપ્ત થાય છે.

સૂક્ષ્મ સંસ્કારોની પ્રબળતા

પૃથ્વી ઉપર સૂક્ષ્મ પ્રકારનું વાતાવરણ છે અને સૂક્ષ્મમાં અનેક બનાવોનું સર્જન થાય છે. સ્થૂળ શરીર ઘડાવાનો આધાર સૂક્ષ્મ શરીર છે. સૂક્ષ્મ મોખરે પ્રગટતું હોવાથી, સૂક્ષ્મના સંસ્કારો એટલા પ્રબળ હોય છે કે તેવું શરીર ધારણ કરવાની શક્યતા ઊભી થાય છે. મરણ વખતે સાત્ત્વિક પ્રકારની ભાવના પ્રગટી, તો તેવા જ પ્રકારનો જન્મ લેવાની શક્યતા થાય, પણ તેવી ભાવના ધારણ કરવાની ટેવ હોય તો જ એવું બનેને ?

‘જાગતા નર સેવીએ’

સગાંવહાલાં સાથે કર્મવહેવાર કરતાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણમાં અનેક પ્રકારનાં વલણોને કારણે સૂઝ ઊગી શકતી નથી. અભ્યાસ પાડેલો હોય તો તે વખતે આપણને એમ સૂઝે, પણ આમાં તો અભ્યાસ હોય તોપણ આવું ભાવનાત્મક પ્રકારનું વલણ પ્રગટવું દોહ્યલું. ઋષિમુનિઓને પણ મરણ વખતે ઈદં તૃતીયમ્-સંસારી વૃત્તિનું વલણ જાગે છે, પણ જો જીવતાજાગતા નર સાથે સંપર્ક રાખીએ અને જો ભગવાનની કૃપા હોય તો શરીર છૂટતી વખતે ભાવના પ્રગટે છે. આવું થાય તો સૂક્ષ્મમાં તેવી ભાવના પ્રગટે અને આપણો અનુકૂળ જન્મ થાય છે, નહિ તો કર્મથી છુટાતું નથી.

સૂક્ષ્મની શક્તિ

સૂક્ષ્મ શરીર જો આપણામાં કામ કરતું થઈ જાય, તો આપણે સદ્ભાવનામાં પ્રગટી શકીએ. સૂક્ષ્મ શરીરનું બંધારણ જુદા પ્રકારનું હોય છે. આકાશ અને તેજ, કોઈકમાં વાયુનું પ્રમાણ પણ હોય. ઉચ્ચ ભાવનાવાળાનું આકાશતત્ત્વ, એનાથી ઊતરતી ભાવનાવાળાનું સૂક્ષ્મ શરીર આકાશ અને તેજ તત્ત્વનું, આથી,

ઊતરતામાં વાયુ ઉમેરાય. પછી તો અનેક જાતના પર્મ્યુટેશન-કોમ્બીનેશનથી સૂક્ષ્મ શરીરો બને છે. આકાશનું અનુસંધાન શબ્દ સાથે, આકાશનું પ્રાગટ્ય શબ્દમાં અને તેજનું રૂપમાં, વાયુનું સ્પર્શમાં. હવે જો શબ્દનો અભ્યાસ ચાલ્યા કરે તો આપણું સૂક્ષ્મ શરીર મોખરે રહીને ભાગ ભજવે. મોટી પેઢી કરોડોની હોય, મુનીમ વગેરે કામ કરે, આફત આવે ત્યારે શેઠ આવે. સ્થૂળ શરીરમાં જો સૂક્ષ્મ શરીર મોખરે ભાગ ભજવે તો ઘણું કામ થઈ જાય !

સૂક્ષ્મ દ્વારા સર્જન

વાયુથી ઘરનાં છાપરાં ઊડી જાય, પણ ટેકરી ન ઊડી જાય ! સ્થૂળ શરીર તો દ્વંદ્વ અને ગુણનું બનેલું છે. અનેક પ્રકારનાં દ્વંદ્વમાં એ કુટાય. નીતિઅનીતિ, પ્રકાશઅંધકાર, સુખદુઃખ જેવાં અનેક સામસામાં જોડકાં વચ્ચે શરીર કુટાય છે. વળી, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ શરીર સાથે એકરૂપ થયેલાં હોય છે. માટે, જે આવેગો ઊઠે એની અસર શરીર ઉપર થાય છે. જ્યારે સૂક્ષ્મ શરીર તો ત્રણ તત્ત્વો : આકાશ, તેજ, વાયુનું બનેલું હોય છે. વાયુ તો છેક નીચલી કોટિના જીવોમાં મોખરે હોય. વાયુને સ્પર્શથી અનુભવી શકીએ, તેજને જોઈ શકીએ, જ્યારે આકાશ તો નિરાકાર વ્યાપક અને ગહન.

આમ :

આકાશ-શબ્દ

તેજ-રૂપ

વાયુ-સ્પર્શ

તેજ-રૂપ.- એ સાધારણ રૂપ નહિ, એમાં પણ લાલસા હોય. કોઈક મહાત્મા એનાથી પર રહી શકે. આપણા જેવા તો લપટાઈ જઈએ. ભગવાનને રૂપ જેવું કશું નથી. એને તો મન

આગળ લાવી જ કેવી રીતે શકાય ? મન, રૂપની વાત સમજતું નથી. રૂપ તો વિચાર કરતાં કલ્પી કાઢ્યું ! રૂપ માટે અનેક દેવદેવીઓની કલ્પના સર્જી. વળી, શબ્દ તો હતો જ. આમ, શબ્દ અને રૂપમાં રમવાથી-આકાશ અને તેજથી સૂક્ષ્મ શરીર મોખરે થાય. હવે રૂપમાં વિવિધતા ખરી, વિવિધતા દ્વારા વિસ્તાર પામે, પણ જેમ મનુષ્ય એક, પણ એનાં રૂપ વિવિધ-તેમ આ વિવિધતા અને વિસ્તારમાં એકત્વ રહેલું છે. વિવિધતા અને વિસ્તાર આકાશ અને તેજતત્ત્વને કારણે છે. તેમ જ રૂપ અને વાયુને કારણે વિવિધતા છે. આથી, કશાક રૂપને મન આગળ રાખવાથી સાત્ત્વિક ભૂમિકા પ્રગટે, પણ જે જાતના રૂપથી આપણું મન ફસાઈ જાય તેવું રૂપ ન ચાલે. આથી, આપણા ઋષિ-મુનિઓએ સ્ત્રી-પુરુષો સાત્ત્વિક ભાવનામાં પ્રગટે એટલા માટે દેવદેવીઓનાં રૂપ મૂક્યાં.

માત્ર ભાવનાત્મક શબ્દનું મનનચિંતવન કરો ખરા, પણ રૂપ વિના મન તદાકાર થાય નહિ. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ને રૂપ જોઈએ. આથી, મનોરમ્ય સૃષ્ટિ સર્જવી-બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ જેવા દેવોની સૃષ્ટિ સર્જવી, પણ આ દેવો પ્રત્યક્ષ નથી. સંસારમાં અનેક પ્રકારની ગૂંચો, મુશ્કેલીઓ આવી પડે ત્યારે કોઈ પ્રત્યક્ષ બોલતું નથી. નરસિંહ કે મીરાં મૂર્તિ સાથે ભલે વાત કરે, આપણા માટે એ દૂરની વાત. આથી, ઋષિમુનિઓએ આગળ વિચાર્યું. તેમાંથી સદ્ગુરુની પ્રથા નીકળી.

ગુરુ સાથે વાત

દરેક ક્ષેત્રમાં કોઈકની પાસે તો શીખવું પડે છે. આપણું દિલ જેનામાં વિશેષ તેના તરફ આપણે પ્રેમભક્તિ અનુભવીએ છીએ, ત્યાં દિલ ખુલ્લું કરીએ છીએ. મિત્ર કંઈ આપણી મુશ્કેલી લઈ

લેતો નથી, પણ તેને વાત કરતાં હળવાશ પ્રગટે છે. તેનામાં પ્રેમની ભાવના હોવાથી આપણે ગદ્ગદ થઈએ, તો પછી ગુરુ સાથે વાત કરતાં તો હળવા થવાય જ. ઉપર ગયેલા હોય એટલે માર્ગ પણ બતાવી શકે. ધ્યાનમાંથી ગાડું બહાર કાઢે-એનો એવો અભ્યાસ હોય. માટે, ગુરુની પ્રથા નીકળેલી. આપણે બધા સંસારી જીવો રહ્યા, અનેક પ્રકારનાં ગૂંચ, કોયડા, મુશ્કેલીઓ ઊપજે, એમાંથી હળવાશ થાય એ માટે કંઈક ઉપાય શોધવાથી ગુરુની પ્રથા ઉદ્ભવી.

ઉપનિષદ

આપણામાં પુરુષ અને પ્રકૃતિ બંને છે, પણ પ્રકૃતિ મોખરે છે અને પુરુષ સુષુપ્ત છે. જ્યારે પાંચેય કરણોમાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્માં લગાતાર ભાવના જાગે ત્યારે પુરુષ જાગૃત થાય. આવું થાય તો જ સ્થૂળમાં હોવા છતાં સ્થૂળથી અતીત વર્તી શકાય. આપણા ઋષિઓએ અનુભવ કરીને શાસ્ત્રો રચ્યાં. ઉપનિષદ એ અનુભવનું શાસ્ત્ર છે. ઉપનિષદ એટલે તત્ત્વની-ચેતનની પાસે બેસવું-મતલબ કે તેની ભક્તિમાં તન્મય બનવું. આપણામાં જે પુરુષ સુષુપ્ત છે એને જાગૃત કરવો હોય, તો શબ્દ, સ્પર્શ અને રૂપને મોખરે લાવવાં પડશે. આમ થશે તો પ્રકૃતિ પશ્ચાદ્ ભૂમિકામાં જશે. મૂળ વાત એ કે મરણ વખતે જો ભગવાનની ભાવના જાગે તો આકાશતત્ત્વ મોખરે રહે. સૂક્ષ્મ શરીર મોખરે કરવું હોય તો ભગવાનની વિશિષ્ટ પ્રકારની ભાવનાયુક્ત ભગવાનના સ્મરણની અસરની ખાસ જરૂર.

મારા ગુરુમહારાજે કહ્યું છે કે સાચેસાચી વાત કરવી. નડિયાદમાં મારા એક મિત્ર હતા. સંસારમાં રચેલાપચેલા હતા અને અનેક જાતની લાલસાવાળા હતા. બહુ સારા પૈસા

હતા. લગ્ન કર્યું પણ સંતાન ન થાય. માટે પુત્રેષ્ટિયજ્ઞ કરવાના હતા. મેં કહ્યું, ‘પૈસા વગરનો યજ્ઞ કરવો.’ મારા સમાગમમાં આવેલા હતા. પ્રભુકૃપાથી અઢાર કલાક ભગવાનનું નામ લીધું. મારી સેવા પણ કરતા. ચેતનમાં નિષ્ઠા પામેલાની સેવા કરેલી મિથ્યા જતી નથી, પણ એવી સેવા તમારા પોતાના કલ્યાણના હેતુથી કરજો. હું કોઈના ઉપકારમાં રહેલો નથી. મારા મિત્રને ત્યાં પ્રભુકૃપાથી સારા દિવસો આવેલા, પણ એમણે શરતો પાળી નહિ.

તમે પૈસા આપો છો કે મારી સેવા કરો છો એવું ગુમાન રાખશો નહિ. મેં વીસ વર્ષ લગી નિષ્કામ સેવા કરી છે. મેં ધાર્યું હોત તો તમારા કરતાં પણ વધારે કમાઈ શકત, પણ મારું એ ધ્યેય ન હતું. વળી, પૈસાનું ગુમાન સારું નથી. ભાગલા થતાં પૈસાદારોનાં ગુમાન ઊતરી ગયાં. બર્મામાં જાપાન આવ્યું ત્યારે તેવું જ થયું. મલાયામાં સિક્કા કાઢેલા પણ એ રાજ્ય ગયું એટલે પૈસા પાણીમાં. એટલે પૈસાથી સેવાનું ગુમાન મિથ્યા છે. પૈસા કમાવાની આવડત, ડહાપણ કે બુદ્ધિની ખુમારી રાખશો નહિ, પણ નમ્ર રહેશો તો જ લાભ થશે.

આશ્રમયોગ

આ સુરતમાં મને કોઈ ઓળખતું નહિ પણ મને વિશ્વાસ હતો, કેમ કે મને ખબર છે કે મારે કોની સાથે સંબંધ છે. સમુદ્રમાં અનેક નદીઓ મળે છે. એ કોઈને કહેવા જતો નથી. પ્રારબ્ધ ભોગવવાનું છે. એટલે જેની જેની સાથે સંબંધ છે, તે બધાં મને મળે. મારા ગુરુમહારાજે એ માટે યોગ કરાવી આપ્યો છે. એટલે આ આશ્રમ છે.

તમારું કલ્યાણ જુઓ

આ આશ્રમનું પાંચસો સાતસોનું માસિક ખર્ચ પાંચ-છ મહિના એકધારું એક જ વ્યક્તિએ ભોગવ્યું, પણ અમારું કામ એક જ માણસ પાસેથી લેવાનું નથી. અમારે તો જુદાં જુદાં ઘરનું લેવાનું છે. ભંગી અનેક ઠેકાણે માગે છે. આ બોલું છું એ તો તમારામાં ઊઠેલા વિચારોનું પ્રતિબિંબ પાડું છું. તમે કરો છો તે મારે માટે નથી કરતા, પણ તમારા હિત માટે કરો છો એવી ભાવનાથી કરજો. ગુરુમહારાજે મને જુદો આદેશ આપ્યો છે. ભગવાન અમારા માથે દેવું રાખવા નથી દેતો. અમારા માટે જેણે જેણે કામ કર્યું છે, તેને તે આપ્યા વગર રહેતો નથી, પણ આ તો કેટલાકને એવા વિચારો આવ્યા એટલે હું ચોખ્ખું કહું છું.

તા. ૧૬-૫-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૪. 'કર લે શૃંગાર'

લગ્નનો આદર્શ

આજે એવા પ્રકારનો યોગ છે કે પતિપત્ની બંને મૌનમાં બેસનાર છે. વળી, એમનાં લગ્ન પણ અહીં જ કરવાનાં છે. તદ્દન સાદાઈથી. લગ્નનો આદર્શ તમને બધાંને સમજાવવાનું દિલ છે. આપણે સંસારમાં લગ્નથી જોડાઈએ છીએ એનું મહત્ત્વ-એ અંગેનું સાચું જ્ઞાન આપણને માબાપ, કોઈ શિક્ષક કે કોઈ મહાત્મા પાસેથી મળતું નથી. લગ્નનો આદર્શ સમજી શકીએ, એ માટે આ ચૌદ શ્લોક વાંચી સંભળાવું છું :-

(અનુષ્ટુપ)

હાજરીમાં વડીલોની પ્રતિજ્ઞા લઈએ અમે,
યજ્ઞ આ જિંદગીકેરો સાથે આચરશું અમે...૧
જિંદગીકેરું જાણીને અનોખું મૂલ્ય જીવને,
યજ્ઞની ભાવના પેરે માંડીશું ડગલાં અમે...૨
આહુતિ વૃત્તિઓકેરી સમર્પ્યા કરીને પથે,
સંયમે જીવનપુષ્પ વિકસાવીશું પ્રેમપે...૩
વ્રત આ જિંદગીકેરું સહેલું તે નથી પાળવું,
જાણીને આજ તે બંને જોડાઈએ ચહી ઊંડું...૪
ભોગવાઈ જતાં પ્રેમ ભાવ તો ઊડી જાય છે,
ત્યાગ સમર્પણે પ્રેમ ઓર શો તે ખીલ્યા કરે...૫
પ્રેમના ભાવનું જ્ઞાન કેળવી કેળવી હૃદે,
ચાહી ચાહી અમે બંને સાથે ઊડીશું જીવને...૬

ડગલાં સાત તો સાથે ચાલ્યાથી મિત્રતા સ્ફુરે,
 જીવનની ભૂમિકામાં વર્તીશું તેમ ઉભયે...૭
 મ્હાલવા મ્હાલવા કાજે, જિંદગીકેરું મૂલ્ય શું ?
 જિંદગી તપને અર્થે, ભાવે એક થયાં જશું...૮
 ગુલાબકેરું સોંદર્ય નર્યું ના ભર્યું જીવને,
 કાંટાચે સાથ છે જાણી જોડાઈએ અમે હૃદે. ૯
 સુખ ને દુઃખ ને શોક હર્ષાદિકેરી વૃત્તિઓ,
 વેદાવા સમભાવે તે, મળીએ આજ જીવને...૧૦
 મહત્ત્વ આપી સાથીને મિટાવી દઈ જાતને,
 આપ ઉગાડવા કાજે જોડાઈએ પરસ્પરે...૧૧
 પ્રેમ ના ભોગવી જાણે, આપતાં આપતાં ચહી,
 ભાવ ખીલવવાને તે આજે જોડાઈએ અમે...૧૨
 આનંદ જિંદગી કેરે ભીંજાઈએ જ ભાવથી,
 બીજાને સ્પર્શવા કાજે, એક તો બનીએ અમે...૧૩
 દિલ તલસતા ભાવે આજે બેઉ અમે પથે,
 જિંદગી પામવા કાજે, એક તો બનીએ ખરે. ૧૪
સાજનને ઘેર કેવા થઈને જવાય ?

મધુરીબહેન ખરેએ હમણાં ભજન ગાયું કે,
 ‘કર લે શૃંગાર ચતુર અલબેલી

સાજન કે ઘર જાના...’

આપણે પણ સાજનને ઘેર જવા માટે શૃંગાર સજવાનો છે.
 ‘ચતુર અલબેલી’ એમ આપણને સંબોધીને કહ્યું છે. ભગવાન
 આપણો સાજન છે. તેને ઘેર મેલાઘેલા જઈએ એ નહિ ચાલે.
 આમાં શરીરની વાત નથી, પણ અંદર વસતા અમર તત્ત્વની

વાત છે. આપણે જીવપ્રકારની વૃત્તિઓથી મેલાઘેલા રહીએ અને એવા જ રૂપમાં સાજનને ઘેર જઈએ એ શી રીતે ચાલવાનું ? માટે કહું છું કે ‘મનુષ્યની જિંદગી કેવળ મહાલવા કાજે નથી, પણ ઊંચા પ્રકારની ભાવના પ્રગટાવવા કાજે છે.’

સૌનાં ઋણી

આપણા ઉપર અનેક પ્રકારનાં ઋણ હોય છે. માટે, આપણે સુખી થઈએ અને બીજાને સુખી કરીએ. આપણે એકલા હોવા છતાં સમાજ સાથે સંકળાયેલા છીએ. આપણાથી સમાજ ઊંચો આવે એવું કરીએ, તો તે પણ ભગવાનની ભક્તિ છે, પણ આપણામાં ભાવના, ખમીર અને ગુણશક્તિ પ્રગટે ત્યારે સમાજ ઊંચો આવે. આપણા રાગદ્વેષ મોળા પડ્યા વગર, અંતરના મેલની શુદ્ધિ થયા વગર આપણી કે સમાજની ઉત્તમ સેવા થઈ શકતી નથી. ઊર્ધ્વ પ્રકારની ભાવના પ્રમાણે જીવનના ધ્યેય-આદર્શ પ્રમાણે વ્યક્ત થવાની કળા પ્રાપ્ત કરે એવો જીવ પોતાની અને સમાજની સેવા કરી શકે. માટે, જેટલું વધારે સહાનુભૂતિથી-પ્રેમથી એકબીજા સાથે રહેવાનું કરીએ, તો તે પણ એક પ્રકારની સેવા છે. લોકો બીજા વિશે વાતો કરે છે, પણ પોતાનામાં દોષો છે, ખોડખાંપણ છે, એવા પ્રકારની વાત હજુ સુધી કોઈ મારી પાસે કરતું નથી. આપણું કશું પણ બીજાને ન ખૂંચે એવી રીતે જીવતાં શીખો.

પ્રભુકૃપાનું અવતરણ

આપણે બે પ્રકારના પ્રયત્નો કરવાના છે. એક, તો ઊંચે આવવાનો પ્રયત્ન-જે આપણે જાતે જ કરવાનો છે. બીજું, ભગવાનની કૃપાનું અવતરણ કરવાનું અને એ અવતરણ

ક્યારે થાય ? આપણામાં સચ્ચાઈપૂર્વક, ભક્તિભાવથી અને પ્રમાણિકતાથી જીવન જીવવાની ભાવના પ્રગટે, તો ભગવાનની કૃપાનું અવતરણ થયા વિના રહે નહિ. ભગવાનના નામસ્મરણમાં અદ્ભુત શક્તિ છે, એ વિશે મારા મનમાં બે મત નથી. આ હકીકત સમજાવી શકાય એમ પણ છે. આપણે ગુસ્સાથી, દયાથી, લાગણીથી-જેવા ભાવથી શબ્દનો ઉચ્ચાર કરીએ છીએ તેવા પ્રકારનાં ભાવઆંદોલનો એ શબ્દ સાંભળનાર સામી વ્યક્તિમાં જન્મે છે. ગાંધીજીના જમાનામાં ગાયોને પણ ‘ગંગા’, ‘જમના’ એવા નામથી બોલાવતા. ગાયોમાંથી પણ એ જ નામની ગાય આવતી. એક જ પ્રકારના શબ્દનાં આંદોલનથી પશુ પણ ટેવાઈ જાય છે. લાગણીભર્યા શબ્દોની અસર પશુને પણ થાય છે. આપણે શબ્દની ભાવનાનો પ્રેમભક્તિપૂર્વક સ્વીકાર કરી શકતા નથી. મનુષ્યના હૃદયમાં તેનું ભાન જાગતું નથી. યોગ્ય પ્રકારનો ભાવ જાગતો નથી.

‘કમરઅલી દરવેશ’

પૂનાથી પંચગિની જવાના રસ્તા ઉપર કમરઅલી નામના બે પથ્થરો છે, એમાં મંત્રની શક્તિ છે. એક પથ્થર છ મણનો (૧૨૦ કિલોગ્રામ) છે અને બીજો પથ્થર ચાર મણનો (૮૦ કિલોગ્રામ) છે. આમ, એ પથ્થર સહેલાઈથી ઊંચકી શકાય નહિ. ‘કમરઅલી દરવેશ’ નામના મંત્રની શક્તિ એ પથ્થરમાં મુકાયેલી છે. નાનો પથ્થર નવ વ્યક્તિઓ માત્ર આંગળી અડાડે અને ‘કમરઅલી દરવેશ’ બોલે એટલે એ પથ્થર ઊંચો કરી શકાય. એ શબ્દનું ઉચ્ચારણ ચાલુ રહે ત્યાં લગી એ પથ્થર ઊંચકાયેલો રહે, પણ જ્યારે કોઈ પણ શ્વાસ મૂકી દે તેની પાસે પથ્થર પડે.

મોટો પથ્થર અગિયાર જણ આંગળી અડાડીને ઊંચકી શકે. આમ કરવામાં માત્ર ‘કમરઅલી દરવેશ’નો ઉચ્ચાર જ કામ લાગે અને તેમ કરવા માટે બધા પુરુષો જ હોવા જોઈએ. સ્ત્રી હોય તો ન ઊંચકાય. મધુરીબહેને એનું રહસ્ય જણાવ્યું કે પુરુષના અવાજની ‘પિય’ ઊંચી હોય છે. કમરઅલી દરવેશની માફક ‘હાઈપિય’થી આંદોલનો મુકાયાં હશે. વળી, આમાં ૮ કે ૧૦ પુરુષો નહિ, પણ નવ જ પુરુષો જોઈએ. આનો પ્રયોગ ગમે તે વ્યક્તિઓનો સમૂહ કરી શકે છે. શબ્દનાં આંદોલનોમાં કેટલી બધી શક્તિ છે, તેની આ હકીકત એ સાબિતી છે. શબ્દની શક્તિથી આવો પથ્થર ઊંચો થાય તો મનુષ્યશરીરમાં શક્તિ કેમ ન પ્રગટે ? પણ આપણામાં સહકારની ભૂમિકા પ્રગટતી નથી. જીવપ્રકારની વૃત્તિઓને લીધે સંઘર્ષણ પ્રગટે છે. તેથી, શબ્દની અસર ઉદ્ભવતી નથી.

નામસ્મરણનો ભેખ

સંસારમાં રહ્યા એટલે ક્લેશ, ઉપાધિ તો રહેવાનાં જ. આપણને થાય કે ભગવાનના નામથી શું થવાનું ? જ્ઞાની અનુભવી મહાત્માઓ કહી ગયા છે કે ‘ક્લેશ, ઉપાધિ ભલે રહ્યાં-સંઘર્ષણ ભલે રહ્યું, પણ તમે એના નામનો ભેખ લો, અખંડ રીતે સળંગ કરી જુઓ.’ દૂધપાક કે લાડુને ચાખ્યા વિના તેનો સ્વાદ નહિ જાણી શકાય. ભગવાનનું નામ એવી રીતે લેવાવું જોઈએ કે આપણો શ્વાસોશ્વાસ અને લોહીનું ભ્રમણ થાય છે, એ ગતિએ નામસ્મરણ ચાલે. ભગવાનના નામની ભાવના ચાલ્યા કરશે, તો વૃત્તિઓનું ઊર્ધ્વગમન થયા કરશે. બારચૌદ કલાક સળંગ ચાલશે ત્યારે મનની પ્રવૃત્તિઓમાં હળવાશ જરૂર

અનુભવાશે. સાથે સદ્વાંચન-સદ્ભાવનો અભ્યાસ જોડી શકીએ. ભલે કામ કરતાં હોઈએ પણ દર પાંચ પાંચ મિનિટે સદ્ગુરુની ધારણા કરીને સ્મરણ કરશો તો હળવાશ પ્રગટશે. તમને જે કામની ગરજ પડે છે તે કામ તમે કર્યા કરો છો. લોકો શું કહેશે તેની પરવા નથી કરતા, તો પછી પ્રિયતમ ભગવાનને રીઝવવા હશે, તો એનું નામસ્મરણ કર્યા કરવું પડશે. અને એ કરવા પાછળની આપણી સાચી ભાવના હશે, તો આપણે સાચી રીતે પ્રગટી શકીશું.

સ્વ-સેવા પછી સમાજસેવા

આપણે સમાજની સેવા કરવાની વાતો કરીએ છીએ, પરંતુ લોકોની સેવા કરવા જેવી આપણી સ્થિતિ નથી. આપણે જેવી વૃત્તિથી સમાજમાં જઈએ એવો પાસ લોકોને લાગે. ઈશ્વરની કૃપાથી વીસ વર્ષ લગી સમાજસેવા કરી છે, પણ ગુરુમહારાજે સમજાવેલું કે ‘લોકની સેવા કરતાં કરતાં તું તારી સેવા કર. ભગવાનની ભક્તિ કરી એનું માધ્યમ બની જા, પછી જ તું સાચી સેવા કરી શકીશ.’ આપણે આપણામાં રહેલી વૃત્તિઓમાં ડોકિયું કરીએ અને પછી વિચાર કરીએ તો સમજાશે કે પહેલું આ જ કામ કરવા જેવું છે. ભગવાનના માધ્યમ બન્યા વિના સમાજની સેવા કરવાથી તો આપણે જીવનધોરણ નીચું બનાવીએ છીએ. સમાજને મેલો કરીએ છીએ.

- તો બધું મિથ્યા

આપણે જન્મ લીધો છે, કેમ કે આપણા ઉપર અનેક પ્રકારનું ઋણ છે. સમાજનું ઋણ પણ છે. અહીં આવનારાઓ ભગવાનનું નામ લે એટલું જ નહિ પણ જીવનને ઉન્નયન માર્ગે પ્રગટાવવાનો

પ્રયત્ન કરે. રોજ એક કલાક સારું કામ કર્યા સિવાય ઊંઘવું નહિ. રોજ ભગવાનનું નામ લઈએ, સદ્વાચન અને સત્સંગ કર્યા કરીએ અને જીવપ્રકારની વૃત્તિઓ મોળી પાડવાનું કરીએ. બે ભાઈઓ વચ્ચે બને નહિ તો મનુષ્ય જીવનનું મૂલ્ય શું ? આપણે શું સમજ્યાં ? આપણે જે તે બોલીએ છીએ તેનું રહસ્ય ઊગે નહિ, તો આ પ્રવૃત્તિ મિથ્યા છે.

મહાત્મા ગાંધીજીનો દાખલો

મહાત્મા ગાંધીજીની વાત છે. એમની પાસે માળા સતત રહેતી. ચાચાજી (ગુરુદયાલ મલ્લિકજી) કહેતા હતા કે બાપુ રાત્રે ઊંઘતા હોય અને એમના ઉપર હાથ મૂકીએ તો ‘રામ’નો ધ્વનિ સંભળાય. મેં જોયું નથી પણ જો તૈલધારાવત્ સ્મરણ પ્રગટે તો આમ બને એમ સમજું છું, માનું છું અને અનુભવી પણ શકું છું. એમણે દરેક કામ ભગવાનની પ્રેરણાથી કર્યાં. દાંડીકૂચ કરી. લાહોરની મહાસભામાં સ્વરાજ્ય લેવાનું નક્કી થયું, પણ ચળવળ કોણ ચલાવે ? ત્યાં નક્કી થયું કે મહાત્મા ગાંધી કહે તેમ કરવું. ત્યાર પછી એક મહિનો સાબરમતી આશ્રમમાં રહીને પ્રસૂતિની વેદના ભોગવી છે. આ તો છાપાંમાં આવેલી હકીકત છે. આ વેદનામાંથી મીઠાના સત્યાગ્રહનું સૂઝ્યું. લોકો તો હસતા, પણ એ કાળે જેમણે નજરે જોયું છે અને આ ઘટનાઓના જે સાક્ષી છે, એમને ખબર છે કે એમનું કેટલું બધું બળ હતું. ૧૯૪૨ની નવમી ઓગસ્ટે ‘હિંદ છોડો’ની ભાવનાથી ચળવળ ઉપાડી. એ ચળવળથી અંગ્રેજો હઠ્યા.

મહાત્માનો સંકલ્પ અને બીજાનો સહકાર

કોઈ મહાત્મા મહાભારત સંકલ્પ કરે, તો તે મિથ્યા જતો નથી. ગાંધીજીનો સંકલ્પ મહાન હતો, પણ એને ઝીલનારા આપણે મેલાધેલા હતા. પરિણામે ગાંધીજી માગતા હતા તેવા પ્રકારના સ્વરાજ્યનું દર્શન ન થયું. માટે, જિંદગીના છેલ્લા દિવસોમાં એ પ્રાર્થના કરતા હતા કે ‘આ બધું હવે જોવાતું નથી.’

‘યોખા નથી મૂક્યા’

આ રીતે મહાત્માના સંકલ્પને ઝીલનારા આપણે જો ‘બરાબર’ નહિ હોઈએ તોપણ એમનો સંકલ્પ તો ફળશે, પરંતુ ધાર્યું પરિણામ નહિ આવે. આપણે કોઈ મહાત્મા સાથે જોડાયેલા હોઈએ છતાં સંકલ્પ ફળીભૂત થતો નથી, એના કારણરૂપ આપણે છીએ. મારી પાસે આવેલા અને આશ્રમમાં રહેનારા કંઈક કંઈક પ્રકારના તરંગો ઉઠાવે છે. હું કોઈને યોખા મૂકવા નથી ગયો. ફાવતું ન હોય તો ના આવશો, પણ આવો ત્યારે સહકારવાળું મન લઈને આવો.

સ્મરણ સાથે સભાનતા

સ્મરણથી ભાવનાનું બળ પ્રગટે છે. કલાક-બેકલાક નામ-સ્મરણ કરવાથી પણ ભાવના કૂંણી કૂંણી રહેશે. ભાવનાના સંસ્કાર ચિત્તમાં પડ્યા સિવાય રહેવાના નથી. ચિત્ત તો ખુલ્લા કેમેરા જેવું છે. જે આવે તે એમાં ઝિલાઈ જાય. ભગવાનના સ્મરણને જો અખંડાકાર બનાવો તો એ પ્રકારની વૃત્તિઓ પ્રગટશે. વળી, એ સાથે સાથે આપણા રાગદ્વેષ કેવી રીતે મોળા પડે એનું જો જીવતુંજાગતું ભાન રાખો, તો ભગવાનની કૃપાનું અવતરણ થવાનું. જ્યાં સુધી આપણામાં ઊંચે જવાની વૃત્તિઓ પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી કશું વળે નહિ.

જરૂર - અદમ્ય ઉત્સાહની

ભગવાનના ભાવની વૃત્તિઓ નામદેવ, તુકારામ, રામદાસ, નરસિંહ મહેતા વગેરેમાં હતી. એમને બાળકો પણ હતાં, પરંતુ એમણે પોતાનું દિલ અને અહમ્ ભગવાનમાં લગાડી દીધેલાં અને પોતાની જાતને ઊંચે પ્રગટાવવાનું સાધન પકડેલું. એકલવ્યને જુઓ, એ ભીલ હતો. બાણવિદ્યા શીખવી હતી. દ્રોણાચાર્ય પાસે ગયો. એમણે શીખવવાની ના પાડી અને કહ્યું કે 'ક્ષત્રિય સિવાય નહિ શીખવાય'. આમ કહેવું એ સંકુચિતતા ગણાય. આજે તો બ્રાહ્મણો સ્ત્રીઓને વેદો શીખવવાની ના કહે છે, કેમ કે સ્ત્રીઓને એનો અધિકાર નથી, પણ વેદકાળમાં જ ગાર્ગી અને મૈત્રેયી જેવી સ્ત્રીઓ થઈ ગઈ. એમણે શાસ્ત્રચર્યામાં ઋષિમુનિઓને હરાવેલા.

એકલવ્યને તો વિદ્યા ભણવાની પ્રબળ ભાવના પ્રગટેલી. એટલે દ્રોણાચાર્યનું પૂતળું બનાવ્યું અને એમાં સદ્ગુરુની ભાવના પ્રગટાવી અને અર્જુન કરતાંય ચઢી ગયો. મહાભારતકારે અદમ્ય ઉત્સાહનું અને સદ્ગુરુની ભાવનાનું સફળ દષ્ટાંત મૂક્યું છે, પણ દ્રોણાચાર્યે એકલવ્ય પાસે અંગૂઠો માગ્યો. હું ભલે નાનો હોઉં, મારે કહેવું જોઈએ કે દ્રોણાચાર્યે આવી માગણી કરવી જોઈતી ન હતી. એ પળે તો એ ભાવનામાં નીચા પડ્યા ગણાય, પણ મારો કહેવાનો મુદ્દો એટલો જ છે કે અદમ્ય ઉત્સાહ અને પ્રેરણા-ભાવના પ્રગટે તો બધું સાકાર કરી શકીએ એમ છીએ.

આજે લગ્નનો પ્રસંગ છે, એ મારે માટે જુદો જ પ્રસંગ છે. આ બંને મનુષ્ય જીવનનું રહસ્ય પ્રગટાવે અને જીવનમાં અદમ્ય ઉત્સાહ દાખવે એ જ અભ્યર્થના.

તા. ૩૦-૫-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૫. ભાવનાનું મહત્વ

દ્વંદ્વનું પ્રયોજન

આ સુખદુઃખ ભગવાને શા માટે બનાવ્યાં હશે ? એવા વિચાર પણ આપણને આવે છે. ચેતન બધાંમાં આપમેળે પ્રગટેલું છે. કાયદા પ્રમાણે જે તે વિકાસ પામ્યા કરે છે. તે જ પ્રમાણે ચેતનનું છે. દ્વંદ્વની સ્થિતિનો હેતુ જ્ઞાનપ્રાપ્તિ છે, તેનાથી કરીને સંઘર્ષણો, સુખદુઃખ થયા કરે છે. તે નિર્ણિત છે, છતાં ટાળી પણ શકાય છે. નરસિંહ મહેતાએ ગાયેલું કે ‘ટાળ્યાં તે કોઈનાં નવ ટળે’, પણ એ ટાળી શકાય એવાં ન હોત તો જીવમાંથી શિવ થઈ શક્યો ન હોત. પહેલાં પણ આવું બનેલું છે અને આજે પણ તે પ્રમાણે થાય છે. સંસ્કૃતિએ અનેક ઉદાહરણથી આ હકીકત પુરવાર કરેલી છે. એનો આધાર કર્મ ઉપર હોવા છતાં એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે કે સુખદુઃખ ટાળી શકાય. સુખદુઃખના અનુભવનો આધાર મન ઉપર છે. સુખ અને દુઃખનો મન કેવી રીતે સ્વીકાર કરે છે અને એનો કેવી રીતે પ્રત્યુત્તર વાળે છે, એના ઉપર સુખદુઃખના અનુભવનો આધાર રહેલો છે.

કાળ ટૂંકાવી શકાય

સુખદુઃખ, ક્લેશ, સંતાપ, વેદના વગેરેનો આધાર બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ ઉપર રહેલો છે. મન, બુદ્ધિ અને ચિત્તની વૃત્તિઓની એવી ભૂમિકા કેળવી શકાય છે. આ બધાં સંવેદનો બીજાઓને થાય છે એના કરતાં જુદાં અનુભવાય. આવી ભૂમિકા કેળવતાં પહેલાં સુખ, દુઃખ, સંતાપ, વેદના વગેરેની પરિસ્થિતિમાં તેનું

હાઈ સમજી શકાય એવાં મનબુદ્ધિ પણ તૈયાર થવાં જોઈએ. આ માટે અનેક પ્રકારની સાધના કરેલી છે અને તે સાધનાને પરિણામે જુદા જુદા માર્ગે કરીને, આવી અવસ્થા વહેલામાં વહેલી કેવી રીતે પ્રગટે એ માટે મથ્યા કરેલો છું. સ્થળ અને કાળનો ભેદ મટી જાય અને બંને એક કરીને પ્રગટી રહે એ માટે પણ મથેલો છું. એમ કરતાં જોયું કે કાળને લંબાવવો હોય તો લંબાવી શકાય અને ટૂંકાવવો હોય તો ટૂંકાવી શકાય. શોક વગેરેમાં એ ગાળો લાંબો લાગે અને હર્ષ અને ઉત્સાહમાં ગાળો ટૂંકાઈ જાય એ તો આપણા સૌના અનુભવની વાત છે.

જ્વાળામુખી જેવી તમન્ના

આપણે આપણાં મનાદિકરણોને પ્રભુકૃપાથી એવી પરિસ્થિતિમાં પ્રગટાવી શકીએ, તો એક તબક્કો એવો આવે કે જ્યાં કાળનું અસ્તિત્વ પ્રગટતું ન અનુભવી શકાય. આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાની શક્યતા છે, તો પછી આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણે ભૂમિકા કેવી રીતે પ્રગટાવી શકીએ ? આ માટે શાસ્ત્ર-કારોએ, ઋષિમુનિઓએ અનેક પ્રકારના પ્રયોગો કર્યા અને જુદી જુદી અનેક રીતોનું સંશોધન કર્યું. આપણે પણ આમાંથી સાધન પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ છીએ. અને કાળ હોવા છતાં કાળના અસ્તિત્વની અસરમાંથી બહાર પણ રહી શકીએ એમ છીએ, પણ આવી સ્થિતિ અનુભવવા માટે આપણામાં જ્વાળામુખી જેવી ધગધગતી તમન્ના હોવી જોઈએ. કોઈએ પણ જો આવું ધ્યેય નક્કી કર્યું હોય તેમણે ભાવનાના પૂરમાં અને હર્ષના આવેગમાં રહી રહીને તમન્ના પ્રગટાવવી જોઈએ. કાળાતીત સ્થિતિ આવા લોકો માટે શક્ય છે, બીજાઓ માટે તે શક્ય નથી.

સ્વભાવનું રૂપાંતર

તો પછી એવો પ્રશ્ન થાય કે બીજાઓએ શું કરવું? આપણા જેવા જીવો કે જેમની ભાવના શુષ્ક ન થઈ જાય એ માટે એમણે શું કરવું? એ માટે ભગવાનનું સ્મરણ, પ્રાર્થના, ભજન, સદ્વાચન, સત્સંગ વગેરે સાધનોનો ઉપયોગ કરવો. આથી, ભાવના કૂંચી કૂંચી રહેશે.

અનંત પ્રકારના અને અનંત મનુષ્ય સાથેના સંબંધો હોય છે. એવા સંબંધોમાં મીઠાશ વગેરે પ્રગટે અને તેમની સાથે બ્રાતૃભાવે, સદ્ભાવથી, સુમેળથી, પ્રેમથી વર્તીશું, તો આપણા પોતાના માટે જ એમ કરવાનું છે એ સમજજો. આપણી બુદ્ધિ સૂક્ષ્મ થશે, આપણી વાણી સરળ થશે. એની અસર આપણી પ્રકૃતિ-સ્વભાવ ઉપર પણ થશે. જેને આવું ઉત્પન્ન કરવું છે તેણે સંસારમાં આ રીતે વહેવાર કરવો જોઈએ. આમ કરીશું તો સ્વભાવમાં રૂપાંતર થવાની શક્યતા છે.

શક્તિની મર્યાદા સમજો

ભગવાનનું નામ લીધા સિવાય પણ આ રીતે જીવવાનું સૌભાગ્ય પ્રગટે તોપણ જીવન બદલી શકાય. ચેતનનું અસ્તિત્વ ક્યારેય ઘટી જતું નથી. માત્ર તેના અસ્તિત્વનો ખ્યાલ રાખવાથી, તેના પ્રતિ મોં હોવાથી, આપણી મહત્વાકાંક્ષા જેટલી ઊંચી થયાં કરે તેમ તેમ એનું ધોરણ પણ ઊંચું થયાં કરે. તેમ છતાં સામાન્ય માણસે પોતાની શક્તિની મર્યાદા નક્કી કરી લેવી જોઈએ. કોઈ માણસ કહે કે કરોડ રૂપિયા કમાવા છે, પણ જો એની પાસે એટલી મૂડી નહિ હોય, તો તેમ નહિ થઈ શકે. મારા તમારા જેવા એમ ન કરી શકે. શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા તેમ પણ કરી શકે, તેમને તેમના

પ્રારબ્ધનો વિચાર કરતાં લાગ્યું કે તેમને લાખ રૂપિયાનું દેવું છે. લાખ રૂપિયા કમાયા ત્યાં સુધી વેપાર કર્યો. ઘરમાં કાંઈ આપ્યું નહિ. એમના કુટુંબને શું થયું હશે એનો ખ્યાલ કરો.

નાનું ધ્યેય રાખો

તમારી સ્થિતિ સમજીને નાનકડું ધ્યેય પણ લો. તમારામાં જે પ્રકારનાં વિચાર, કામના, ઈચ્છા ઊઠે છે, તેને સમજીને નાનું સરખું પણ ધ્યેય રાખો, તેને પ્રાપ્ત કરવા મથો. એમ કરતાં કરતાં પણ ધ્યેય ઊંચું થતું જશે. ભાવના તો પ્રકાશ આપનારી છે, હૈયાસૂઝ આપનારી છે. આપણે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવી હોય, તો તે ધ્યેય રાખીને કરવી જોઈએ. તેને માટે ઉત્સાહ, દૃઢતા, ખંત, કાળજી, થનગનતો ઉત્સાહ દર્શાવો, તેને માટે ફનાગીરીની તૈયારી, જીવનને ન્યોછાવર કરવાની તાલાવેલી હોવી જોઈએ. આવું નહિ હોય તો નાના ધ્યેયને પણ પ્રાપ્ત નહિ કરી શકો. નાનકડું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા અપાર ધીરજ અને થનગનતો ઉત્સાહ હોય, તો ગુણ પણ કેળવી શકાય. ભાવનાપૂર્વક હૃદયના આનંદના ઉછાળા મારતાં ભાવનાથી મથવું જોઈએ.

વર્તનકલા

સંસારવહેવારમાં દુઃખ તો જરૂર આવવાનું છે. ફલાણાએ આમ કહ્યું, તેમ કર્યું, એવું બધું આપણામાં પ્રગટે ત્યારે તેનો હેતુ વિચારવો, પણ આપણે સામો માણસ વર્તે એ રીતે વર્તવાનું ન રખાય. આપણે તો ભાવના સતેજ રહે અને થયા કરે એ રીતે જ વર્તવાનું રાખવું. એમ વર્તતાં વર્તતાં ભાવના પણ જ્વાળામુખી જેવી થવાની છે. એ સાથે ભગવાનનું નામ અને સત્સંગ ચાલુ રાખવાં. આમ થશે તો જ આપણે ચેતનના માર્ગે જઈ શકવાના

છીએ એ વાત નિશ્ચિત છે. આપણે જાતે ભાવનાથી વર્તીશું તો સામો માણસ પણ ભાવનાથી વર્તશે એમ બનવાનું નથી. બીજા માણસો પોતપોતાની ભાવના પ્રમાણે વર્તવાના, પણ આપણે તો ગુણશક્તિથી વર્તવાનું રાખવું. ગીતામાં ભગવાને કહ્યું છે કે ‘યે યથા મામ્ પ્રપદ્યન્તે તાન્ તથૈવ ભજામ્યહમ્’ પણ એ આપણે સંસારવહેવારમાં લાગુ પાડવાનું નથી. એમાં તો એમ કહેવાયું છે કે ‘જો લુચ્ચ્યાઈ કરશો તો હું તેવો થઈશ.’ મતલબ કે કર્મનું પરિણામ છે, કર્મનો બદલો છે. કર્મ ભુસાઈ જવાનું નથી. માટે, તમે જે રીતે ભાવનાથી વર્તો એ રીતે બીજાઓ તમારી સાથે વર્તે એ આશા મૂકી દેવી. મેં નિશ્ચય કર્યો છે કે મારે આમ જ વર્તવું, અને એમ વર્તીશું તો ભાવનાને પ્રકાશિત કરી શકીશું અને ઉત્તેજિત કરી શકીશું.

ભાવનાથી સત્સંગ

કોઈ કહે કે ‘મારે તો કશું કરવું નથી,’ તો એને હું કહું કે ‘તો પછી કદી દુઃખ રડ નહિ.’ તમે તમારા મનને તપાસજો, તમારો આનંદ ટકે છે કે કેમ? સંસારવહેવારમાં રહેવા છતાં તમને આનંદ ટકતો હોય, તો તમને એ મુબારક છે, પણ મેં તમને રસ્તો બતાવ્યો છે કે ભાવનાને કૂંણી રાખવા માટેનું કર્મ સત્સંગ છે. ભાવનાથી સત્સંગ કરીશું તો ધ્યેયને આગળ વધારી શકીશું. બાકી, સંસાર-વહેવારનાં રગશિયા ગાડાંમાં બેસીને રગદોળાવું હોય તો ભલે.

મોંઘો મનખાદેહ

‘મનખાદેહ ઘણો દોહ્યલો’ એ વાક્યપ્રયોગમાં રહસ્ય છે. એમાં મશ્કરીનો ભાવ નથી, એમાં જીવનના અનુભવનો નિયોડ છે. આપણને મનુષ્યજીવન પ્રાપ્ત થયું છે, પણ આપણને

માનવતા વિશેનો ખ્યાલ નથી. હું ઘણા માણસોના અનુભવમાં આવેલો છું, પણ જીવનના મહત્ત્વ વિશે દિલમાં દિલથી કોઈને લાગી ગયું નથી. એવા મનુષ્યને ભાવનામાં પ્રગટવાનો માર્ગ જ નથી. એ તો સંસારવહેવારમાં રગદોળાવાનો જ છે. તમે ભાવનાને કૂંણી રાખવાનો સ્વાર્થ બતાવશો તો તે પણ બનશે. આ હું એમ ને એમ કહેતો નથી.

સંબંધોમાં ભાવના

જે જે જીવની પરત્વે, ક્ષેત્ર પરત્વે ભાવના કેળવે, તેને સંગ્રામ નહિ પ્રગટે તેવું પણ નથી. જો ભાવના વગરનું જીવન હોય અને સંગ્રામ પ્રગટે, તો હાયવોય કરીને બેળેબેળે જીવવાનું બને. બીજા ઉપર દોષનો ટોપલો ઢોળી દેવાનું બને. વૃત્તિ બહિર્મુખી જ રહ્યા કરે. સંગ્રામ તો આવશે જ, પણ એક ભજનમાં આવે છે કે ‘શૂરવીર સંગ્રામને જોઈને ભાગતો નથી’. ભાવનાવાળો-ધ્યેયવાળો, તો સંગ્રામ આવે એટલે ટટાર થાય. આવું થાય ત્યારે જાણવું કે ભાવના પ્રગટી છે. દુઃખ વખતે ટટારી-કુરબાની પ્રગટે ત્યારે તે જ માણસ ભાવના પ્રગટાવી શકે. જીવનનિર્વાહમાં મળેલા સંબંધોથી ભાવના કૂંણી કૂંણી રાખવાનું ભાન રાખશો તોપણ જીવનું કલ્યાણ થવાનું છે. ભાવના કૂંણી રાખવા સાથે સત્સંગ, ભજન, પ્રાર્થના, સ્મરણ કરશો તો જ ધ્યેય પ્રતિ ટકાશે. હુમલાઓના આવેશોથી તણાયા કરવાથી, તો જીવન ખતમ થવાનું અને રગદોળાવાનાં.

આનંદ માટે ભાવના

જો આપણને લાગે કે મનુષ્યત્વ મળેલું છે, તો અનેક પ્રકારની કળા પ્રગટવાની છે, એનું જ્ઞાનભાન જાગે તો દેવત્વ અને ચેતનત્વ

પ્રગટવાની શક્યતા છે. આપણને તાદૃશ્ય રીતે ઉત્કટ ભાન જાગ્યું નથી, આથી, આનંદની સ્થિતિમાં રહેવાતું નથી. માટે, ઊંચા પ્રકારના ભાવનાત્મક આનંદમાં પ્રગટીએ, તો ધ્યેય જરૂર પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તેની લહેજત જુદા પ્રકારની છે. માટે, સૌથી પહેલાં જીવનની મર્યાદા સમજીને નાનું ધ્યેય નક્કી કરો અને તે ધ્યેય પ્રત્યે અંતરથી, વફાદારીપૂર્વક પ્રેમભક્તિથી મથ્યા કરીએ, તો એ ધ્યેયને આપણે પ્રાપ્ત કરી શકીએ, તેમ કરતાં કરતાં આત્મવિશ્વાસ પ્રગટે અને આત્મવિશ્વાસ પ્રગટતાં આગળ વધી શકીએ. જો ભાવના કેળવવાનું આપણને ભાન ન પ્રગટે, તો જીવન મડદાલની માફક પસાર થશે. મનુષ્યત્વ ખીલવવું હોય તેણે ભાવનાને મહત્ત્વ આપવું. તેણે બીજાના દોષો વિશે ઓછું વિચારવું અને બિલકુલ ન વિચારાય તો ઉત્તમ. દોષ જોવા જ નહિ તેવું પણ બરાબર નથી, પણ તેવું જોવાનું થાય ત્યારે પણ ભાવનાથી જીવવું છે એવો ખ્યાલ કરવો. જેને ભાવના પ્રગટાવવી છે, એ જ આવા ખ્યાલમાં રમમાણ રહેશે.

ભાવના જીવંત કરવા શું કરવું ?

જીવનનું રહસ્ય અનુભવવું હોય તોપણ ભાવનાથી કરીને જ એ અનુભવી શકાશે, જે તે બધો આધાર ભાવના ઉપર છે. તેને કેળવવાનું નાનામાં નાનું લક્ષ રાખીએ, તો એ ઘણી મોટી વાત છે.

હું તો એક જ ક્ષેત્રમાં વીસ વર્ષ રહ્યો છું. ભાવના વિના માનવતા ટકતી નથી. ભાવના પ્રગટે તો બીજા સાથે મળવામાં પ્રેમ-આનંદ પ્રગટે, ઊર્મિ-લાગણી પ્રગટે. ભાવના એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સિવાયની વાત નથી. ભાવના પ્રગટે તો એકબીજા સાથે

ઉત્સાહ પ્રગટે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તમારા દિલનું માપ કાઢતા રહેજો, પ્રત્યક્ષ લક્ષણ વિનાની વાત ખોટી છે. મનુષ્યત્વ મળેલું છે, તેને તાજું ને તાજું રાખવું હોય, તો ભાવનાને જીવતી રાખવી જોઈએ, તો જ મનુષ્યજીવન રૂપી પુષ્પ તાજું રહી શકશે, એને નવપલ્લવિત રાખ્યા કરવા માટે આવી ભાવના જીવતી રાખવી પડશે.

મારા ગુરુમહારાજના હુકમથી આ મૌનમંદિરની રચના કરેલી છે. માનવી અંદર જાય ત્યારે જ ખબર પડે છે કે એના મનમાં શું પડેલું છે. જમીનમાં તેલ તો પડેલું હતું જ, પણ એના નિષ્ણાતોએ એ ખોળ્યું. એ ઉપરથી તમે સમજો, તમે ભાવના કૂંણી રાખી જીવન પ્રગટાવો એવી પ્રાર્થના.

તા. ૧૩-૬-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૬. શબ્દમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

શબ્દનું વિજ્ઞાન

સાયન્સનાં પુસ્તકોની જેમ સાધના અંગે પણ ગ્રંથો છે. સાધના અંગેનું પ્રખ્યાત પુસ્તક પતંજલિ મુનિએ રચેલું ‘યોગશાસ્ત્ર’ છે. એમાં શાસ્ત્રીય રીતે જુદી જુદી રીતોથી સાધના કેવી રીતે થઈ શકે એ લખેલું છે. એમાં શબ્દની સાધના અંગે પણ છે, શબ્દની સાધનાથી સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે, ચેતનની ભાવના સાથે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવામાં આવે તો બીજાં સાધનોથી જે પરિણામ નીપજે તે પરિણામ શબ્દથી પણ નીપજે.

આપણે બધાં આશા, કામના, લોલુપતા, મમત્વ વગેરેમાં પરોવાયેલાં હોવાથી યૌગિક ક્રિયાઓ કરી શકીએ નહિ, તે માટે ચિત્તશુદ્ધિ અનિવાર્ય છે. એટલે આપણે સૌ માટે તો સહજ સાધન ભગવાનનું નામસ્મરણ છે. એ સાથે ભજન, કીર્તન, સદ્વાંચન, સત્સંગ વગેરેથી ભગવાનની ભાવનાને જીવતી રાખ્યા કરવાનું કરીએ, તો જીવનમાં શાંતિ અને પ્રસન્નતા રહે, પરિણામે આપણાં રોજિંદાં કાર્યો પણ સરળતાથી થયે જાય.

કર્મ છોડે તે કાયર

પોતાને મળેલાં કર્મોમાંથી - સંસારમાંથી - ભાગી છૂટે એ કાયર-બાયલો કહેવાય. મળેલું કર્મ તો માણસે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરવું જોઈએ. એટલે જેને ભગવાનને રસ્તે જવું હોય, ભગવાનની ભાવનાને જીવતી રાખવી હોય, તેણે કર્મ ઉત્તમમાં

ઉત્તમ રીતે કરવાં જોઈએ, એમાંથી ભાગી છૂટવાનો ખ્યાલ બરાબર નથી.

માત્ર માળા નહિ

આપણે તો આપણા ભાગે આવેલું કર્મ આપણો સ્વાર્થ ઓછો કરીને કરવાનું છે. વળી, કર્મ કરતાં કરતાં આપણા કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ કેવી રીતે ઓછા થતા રહે, એ બાજુનો આપણો પ્રયત્ન થતો રહેતો હોવો જોઈએ. વળી, એ સાથે સાથે સત્સંગ પણ રાખ્યા કરવો જોઈએ, તો જ ભાવના ઉચ્ચતર થતી જશે અને મનમાં હળવાશ પ્રગટશે, શાંતિ થશે અને ચિત્તમાં પ્રસન્નતા પ્રગટશે. એનાથી બુદ્ધિમાં પણ ફેરફાર થાય. એકલી માત્ર માળા ફેરવ્યા કરવાથી પત્તો નહિ ખાય. રોજિંદા વહેવારમાં આઠઠસ કલાક માટે ભગવાનની ભાવનાને કૂંણી કૂંણી રાખીએ અને તે માટે સજાગ રહીએ તો શબ્દની અસર જુદી જ થવાની.

ચેતન અણજાણ શાથી ?

ચેતન તો છે જ, નહિતર એના વિના ઈંદ્રિયો કામ કરે નહિ, પણ આજે ચેતન પ્રકૃતિરૂપ બની ગયું છે. ધરતીમાં એક જ પ્રકારનો રસ હોય છે, છતાં જે પ્રકારની વનસ્પતિ તે રસને ચૂસે એ પ્રકારના સ્વાદમાં એ રસ ફેરવાઈ જાય છે, આમલી ચૂસે તો રસ ખાટો થાય. લીમડો ચૂસે તો રસ કડવો થાય, તેવી રીતે એક જ પ્રકારનું ચેતન વ્યક્તરૂપે જુદું જુદું હોય છે. જે જે સાધન એ ચેતનને ધારણ કરે છે એ પ્રકારનું થાય છે. એમ છતાં એ નોખું પણ રહે છે. આપણે પ્રકૃતિરૂપ થયા હોવાથી ચેતન હોવા છતાં તેને જાણી શકતા નથી.

શબ્દનો ચમત્કાર

શબ્દમાં સાતત્ય પ્રગટે તો જ ચેતનની ઉપાસના થઈ શકે. શબ્દમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થાય તો તેના અનેક ચમત્કાર જોવા મળે. શબ્દ ન હોય તો આપણો વહેવાર પણ મુશ્કેલ બને. મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેનો સંબંધ સુખકારી કે દુઃખકારી શબ્દને લીધે જ બને છે. જો શબ્દનું ઉચ્ચારણ કઠોરતાથી કરીએ તો સામી વ્યક્તિની લાગણી બગાડીએ છીએ. શબ્દમાં મીઠાશની જરૂર છે. માટે, જો એની પાછળની ભાવના જીવતીજાગતી રાખીએ તો જરૂર મીઠાશ પ્રગટાવી શકીએ. સંસારમાં કોઈની ગરજ પ્રગટે છે ત્યારે આપણે એના પ્રત્યે મીઠાશ રાખીએ છીએ. તે વખતે આપણને એ પ્રકારની ચેતનાત્મક જાગૃતિ હોવાથી આપણે મીઠી ભાષા વાપરી શકીએ છીએ. એ આપણા સૌના અનુભવની વાત છે. તેવી જ રીતે જો આપણને જીવનની ગરજ પ્રગટે, તો શબ્દમાંથી અનેક પ્રકારની સ્થિતિ પ્રગટે એમ છે. ઈશ્વરની કૃપાથી આપણને મનુષ્યત્વ મળેલું છે, તો એ ભાવનાને આપણે જીવતી રાખી શકીએ.

જ્ઞાનદેવનું દૃષ્ટાંત

જ્ઞાનદેવના પિતા સાધુ થઈ ગયા હતા. જ્યારે તેમના ગુરુને ખબર પડી કે તેઓ પરણેલા છે ત્યારે તેમને સંસારમાં પાછા વાળ્યા, પણ તેમની ભાવના ઉચ્ચ થયેલી હોવાથી સંસાર-વહેવારનો સ્વીકાર કરીને, ચાર સંતાનો થયાં તોપણ એ સંતાનો ઉત્તમ કોટિનાં થયાં. તેઓ સાધુ થયેલા એટલે તેમના છોકરાઓને જનોઈ દેવા કોઈ તૈયાર થાય નહિ. તે માટે પંડિતોની સભા મળી. જ્ઞાનદેવ કહે, ‘વેદ જાણ્યા એમાં શી ધાડ મારી ? વેદ તો

પાડો પણ ભણી શકે !' એમણે શબ્દની એવી પ્રચંડ ઉપાસના કરેલી કે જેથી એમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા પ્રગટેલી. ભગવાનથી પ્રગટેલી એ શક્તિના પ્રતાપે પાડા પાસે વેદ બોલાવેલો.

હજાર વર્ષનું તપ એક જિંદગીમાં

આપણી જીવવૃત્તિ શબ્દની શક્તિને ઉઠાવ આપી શકતી નથી. જો શબ્દમાં નિરંતરતા પ્રગટાવીએ અને જો તેની ભૂમિકા કેળવાય, તો વૃત્તિઓનું ઊર્ધ્વગમન થયા વિના રહે જ નહિ. જો શબ્દમાં સાતત્ય પ્રગટે, તો હજાર વર્ષ તપ કરતાંય વૃત્તિઓને લય પમાડી ન શકાય એ આ એક જિંદગીમાં જ લય પમાડી શકાય એવી શબ્દની શક્તિ છે.

જપયજ્ઞ માંડી જુઓ

ગીતામાતા કહે છે કે 'જપયજ્ઞ એ મોટામાં મોટું શાસ્ત્ર છે. દસ વીસ હજાર રૂપિયા ખર્ચીને યજ્ઞો કરો, તેના કરતાં આ જપયજ્ઞનો આરંભ કરો. સાચા યજ્ઞની મુગ્ધતા-સ્નિગ્ધતા પ્રગટે. જેવી રીતે મશીનને તેલની જરૂર છે, તેવી રીતે આપણા મનાદિકરણને સારી સ્થિતિમાં રાખવાનું સાધન ભગવાનનું નામસ્મરણ છે, પણ તે કરી જોવાથી ખબર પડે. કર્મ કરતાં કરતાં જો સ્મરણ કરો અને મન, બુદ્ધિ વગેરેની ભૂમિકા જો એ સ્મરણને સહકાર આપે, તો શબ્દમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા જરૂર પ્રગટી શકે. આ અનુભવનો વિષય છે. કરી જોવાથી ખબર પડે. કરી જુઓ એટલે ખબર પડે કે આ દીવા જેવું ચોખ્ખું છે.

ઋષિમુનિઓએ પોતાનો અનુભવ જગતને આપ્યો છે. સંસારમાં ગૂંચ, કોયડા, દુઃખ વગેરે તો આવવાનાં, પણ બધું જ ભગવાનને કહ્યા કરો. આત્મનિવેદન કરતા રહો, પ્રયોગ કરવાથી

ખબર પડશે. આવું થઈ શકે એ માટે ગુરુમહારાજની કૃપાથી આ આશ્રમ કર્યો છે. માણસ અંદર હશે, મહેનત કરશે તો એના ઊંડા સંસ્કાર પડશે, અને એ સંસ્કારો જ્યારે ઉદય પામશે ત્યારે એનું પરિણામ બહુ ઊંચું આવશે.

પ્રવચનો સાંભળવાની અસર આપણા ઉપર પડતી નથી. ઘણા સાધુ મહાત્માઓની કથાઓ ચાલે છે, છતાં સમાજ પતિત દશામાં છે, પહેલા કરતાંય નીચે પડેલો છે. એમાંથી બચવા- ઊંચે આવવા એક જ રસ્તો છે, અને એ ભગવાનનું નામસ્મરણ. આપણે સદ્વાંચન કરીએ અને ભાવનાને જગાડીએ તો જ જીવન ઊંચું કરી શકીએ. જેના જીવનમાં ભાવના પ્રગટે, ગંગામૈયાના પ્રવાહની જેમ સ્મરણનું સાતત્ય પ્રગટે, તેનું જીવન ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રગટે છે અને તેવો માણસ સમાજની ઉત્તમોત્તમ સેવા કરી શકે છે.

અર્જુન કસાઈને ઘેર જ્ઞાન લેવા જાય છે. એ જુએ છે ત્યારે એને ખબર પડે છે કે જીવનનિર્વાહ માટે કર્મ ગમે તેવું મળ્યું હોય, પણ તેને કર્મનો દોષ નથી. કર્મ ગમે તે પ્રકારનું હોય તેથી એને દોષ નથી, કર્મ તે દોષનું કારણ નથી. કર્મ કરતી વેળાએ મનાદિકરણ જે પ્રકારનાં રહે તેનાથી જ દોષ થાય છે. એટલે એ દોષ સ્પર્શે નહિ એવી સ્થિતિ ભગવાનના નામથી પ્રગટે છે.

સંસારમાં આનંદથી જીવવું હોય, તો એના નામનો વેપાર ચલાવો, તે માટે ગુરુમહારાજના હુકમથી આ મૌનમંદિર બનાવ્યું છે.

તા. ૨૦-૬-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૭. શાંતિ-પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ

મનના પ્રકારો

મન બે પ્રકારનાં છે : (૧) જાગૃત મન. એનાથી વિચારો અને ભાવનાઓ સમજી શકીએ છીએ. (૨) અજાગૃત મન. જાગૃત મનની પ્રક્રિયા શાંત પડે ત્યારે અજાગૃત મનમાં રહેલું પ્રગટ્યાં કરે છે. અજાગૃત મન અનંત સાગર કરતાંય વિશેષ ગહન છે. એમાં એટલું બધું ભરેલું છે, કે એનો અંત આવે એવો નથી. એ અજાગૃત મનમાં જે ભરેલું છે એ રાત્રે સ્વપ્નમાં બહાર આવે છે. આપણું શરીર ઊંઘતું હોય છે, પણ મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ અને અહમ્ જાગૃત હોય છે. ચંચળ શરીરને જીતવા માટે ઊંઘની જરૂર છે. અજાગૃત મનમાંથી જુદા જુદા પ્રકારનાં વિચારો અને વૃત્તિઓ ઊઠે, એ સ્વપ્નમાં પ્રગટ થાય. એ વખતે અજાગૃત મનમાંથી ધસારો એટલો બધો થતો હોય છે કે જ્ઞાનતંતુઓને એ અસર પહોંચાડે છે.

અજાગૃત મન

જો આપણા વર્તનથી શાંતિ-પ્રસન્નતા રહ્યાં કરે અને કોઈ પણ પ્રકારનું સંઘર્ષણ ન પ્રગટે, તો ઉપલા મનને (જાગૃત મનને) આપણે શાંત કરી શકીએ. એ શાંત થાય ત્યારે આપણા અજાગૃત મનમાંથી બધું બહાર આવે. ઉપરના મનમાં શાંતિ ન થાય, તો અજાગૃત મનમાં પડેલો ઉકરડો બહાર નથી આવતો. મેલા ઉપર માટી ઢાંકી હોય, તો ગંધ આવે નહિ. ઉપલા મનને શાંત કરીએ ત્યારે અજાગૃત મનમાંથી એટલો બધો ધસારો થાય કે જો આપણે

સજાગ હોઈએ અને ચિત્તતંત્રની સમતુલા પ્રગટાવી શકીએ તો જ આપણે તેને પસાર થવા દઈ શકીએ. એ એટલો મોટો ધસારો હોય છે કે પૂરો થાય જ નહિ, પણ જો આપણે એને પસાર થવા દઈએ તો તે વહી જાય. તળાવનું પાણી નહેર વાટે સમુદ્રમાં ખાલી થાય તેમ મન ખાલી થઈ જાય.

-એની ગહનતા

ઉપલું મન જો શાંત થાય તો જ ચિત્ત તટસ્થતાથી અને સમતાથી બધું નીરખી શકે અને તો જ અજાગૃત મન નીરવ બનવાની શક્યતા. આપણા આ અજાગૃત મનમાં અનેક પ્રકારનાં સંબંધોના-અનેક જન્મોના સંસ્કારો તથા લાગણીઓ પડેલાં છે. જમીન ખોદતાં ખોદતાં કોલસો, તેલ વગેરે મળે છે ખરાં, પણ એનોય અંત આવતો હોય છે, પણ અજાગૃત મનમાં તો એટલું બધું પડેલું છે કે તેનો અંત ન આવે.

હેતુ સમજો

ઉપલા મનને શાંત અને નીરવ કરવાની શક્તિ મનુષ્યમાં છે, પણ અજાગૃત મનને શાંત કરવાની શક્તિ નથી. હાલના તબક્કે મનુષ્ય સ્વપ્રયત્નથી દૈવી નથી. જ્યાં સુધી ખરેખરી અદમ્ય, અતૂટ, એકધારી ઝંખના પ્રગટે નહિ ત્યાં સુધી એ બનતું નથી. ભગવાનનું ભજન-પ્રાર્થના કરીએ પણ એનો હેતુ ન સમજીએ, તો એ ક્રિયા પણ જડ બની જાય છે, એનું ઉત્તમ પરિણામ નીપજે નહિ.

મર્યાદા જાણો

માટે, આમાં (મૌનમંદિરમાં) બેસનારે ભાવનાને પ્રગટાવવા કાજે જ્ઞાનાત્મક ઝોક આપવાનું રાખવું જોઈએ. સાત, ચૌદ કે

એકવીસ દિવસ બેસવાથી કાંઈ મનને એકદમ શાંત કરવાનું બની જવાનું નથી, પણ એના સંસ્કાર જરૂર પડે છે. એવા સંસ્કારોનો ઉદય થાય ત્યારે એ જીવ ગતિવાળો બને એ નિશ્ચિત હકીકત છે. અંદર બેસવાથી રોજિંદા વહેવારમાં કેવી રીતે વર્તવું એ પણ પ્રગટ થશે. માટે, માણસે પોતાનું ધ્યેય નક્કી કરી લેવું જોઈએ. ભગવાનને બધાં અનુભવી શકવાનાં નથી. એ તો શક્તિ બહારની વાત છે. માટે, એક જ રીતે બધાંનો ઉદ્ધાર થઈ જાય એવી માનવતંત્રની કોઈ શક્તિ-વ્યવસ્થા નથી.

નાનું, પણ મોટું પગલું

મૌનએકાંત મંદિરમાં આપણે ચેતનનો સાક્ષાત્કાર પામીએ, એ પ્રમાણે વિચારીને બેસીએ તો ખરા, પણ એ પ્રમાણેનું આપણું વર્તન ન હોય તો કશું વળે નહિ. દરેક માણસે પોતે શાંત રહી શકે એ માટે જાગૃતિપૂર્વક, પ્રમાણિક, વફાદાર અને જીવતોજાગતો એકધારો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. એમ થાય તો જ આપમેળે આગળ વધાય. આ પગલું નાનું ભલે ગણીએ છતાં પણ બહુ મોટું પગલું છે. એકધારી શાંતિ અને પ્રસન્નતા પ્રગટે એટલું જ ધ્યેય રાખીએ.

અશાંતિનું કારણ

શાંતિ અને પ્રસન્નતા પ્રગટી શકે તે માટે વર્તન કરવાની રીતનો પ્લાન-યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ. આપણામાં શાંતિ-પ્રસન્નતા નથી ટકતાં એનું મૂળ કારણ આપણા પોતાનામાં છે. આપણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, આશા, તૃષ્ણા વગેરેમાં ડૂબી ગયાં છીએ એને કારણે શાંતિ ટકતી નથી. આપણાં કર્મને કારણે આપણે બીજી વ્યક્તિઓ સાથે સંકળાયેલા છીએ. આપણી આશા, તૃષ્ણા, લોભને લીધે આપણને એમનામાં આસક્તિ પ્રગટે

છે, એને કારણે સંઘર્ષણ પ્રગટે છે. ‘મારામાં એવું નહિ થાય !’ એવું વલણ પ્રગટાવવાનું રાખીએ, તો આપણી શાંતિપ્રસન્નતા ધવાય નહિ.

વ્યક્તિ એ જ સમાજ

આપણી સાથેના જીવો સુધરી જાય એવી આશા રાખવી એ વ્યર્થ છે. જે કરવાનું છે એ આપણે પોતે કરવાનું છે. શાંતિ, પ્રસન્નતા ધવાય નહિ, તો આનંદની-મસ્તીની લહેરોમાં રમ્યા કરાય. આટલું કરે તોપણ ઘણું છે. સામર્થ્ય તો દરેક માનવીમાં રહેલું છે. એક માણસ આવી રીતે વર્તતો થાય, તો એની અસર બીજા ઉપર થયા વિના રહેતી નથી. વ્યક્તિ માત્ર આટલું જ જાળવી શકે તો સમાજની સેવા કરવી નહિ પડે. આ પ્રકારની વ્યક્તિઓનો સમૂહ સત્સંગથી બીજાને અસર પહોંચાડે. પોતે એકલો આવું કરતો હોવાથી એ સમાજની સેવા કરે છે. બહાર જઈને સેવા કરવાની રીત મને પસંદ નથી.

ત્યાગની ભૂમિકા જરૂરી

મેં સેવાના ક્ષેત્રમાં કામ કર્યું છે. મેં જોયું કે આશા, તૃષ્ણા, રાગ, દ્વેષ વગેરે દ્વંદ્વથી ભરેલાઓ સેવા કરે છે, આવા સાધનથી થતી સેવાને પરિણામે વ્યક્ત પણ એવું જ થતું હોય છે. રાગદ્વેષનાં કૂંડાળાં જ ઊભાં થાય છે. જ્યારે આપમેળે ઉત્તમ પ્રકારની શાંતિ અને પ્રસન્નતા પ્રગટે ત્યાર પછી જ સેવાનાં કર્મમાં કે બીજા કોઈ પણ પ્રકારનાં કર્મમાં ભલીવાર પ્રગટે. આવા પ્રકારની શાંતિ પણ ત્યાગ વિના મળતી નથી. દરેકની પૂરેપૂરી કિંમત ચૂકવવી જોઈએ. રણમાં જેવી રીતે સરોવર મિથ્યા છે, એ પ્રમાણે ત્યાગ વિના કંઈ પણ મેળવવું એ મિથ્યા છે.

શક્તિ તો મથનારને મળે

ઘણા લોકો આશીર્વાદ માગે છે. અલ્યા, બે પૈસા મેળવવા હોય તોપણ કામ કરવું પડે છે. કોક સાધુ મહારાજ કહે છે કે આશીર્વાદ આપું છું, પણ એનામાં જે ખમીર પ્રગટવું જોઈએ એ માટે કશું કર્યું નહિ, એવા આશીર્વાદ તો માણસને લૂલો બનાવે છે. ભગવાનની કૃપા કે આશીર્વાદમાં શક્તિ નથી એમ નહિ, શક્તિ તો જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં આપમેળે પ્રગટે છે. એ તો મથનારને આપમેળે માગ્યા વિના મળ્યા કરે છે.

-તો આશીર્વાદ મળશે

જે લોકો કૃપાની વાત કરે છે અને કશું જ કર્યા વિના માત્ર આશીર્વાદ માગવાની વાત કરે છે, એને એ એમ ને એમ મળવાનાં નથી. અહીં આવનારાના મનનાં વલણ પણ સમજી શકાય છે. આંખની રમત, ટોળટપ્પાં, ચેનચાળા બધું જ નિહાળ્યું છે, પણ સ્વજન સિવાય કોઈને વિશે કહેતો નથી. જે પોતાના પગ ઉપર ઊભો રહે, વફાદારીપૂર્વક પ્રેમભક્તિ પ્રગટેલી હોય, તો તેવા ઉપર મહાત્મા લોકોની કૃપા હોય છે. પ્રયોગ કરવાની પણ કોઈની તત્પરતા હું તો જોતો નથી. ઘણાં બોલે છે પણ કરવાની ઝંખના જોઈએ. ખરી ઝંખના વ્યક્ત થયા વિના રહેતી નથી. કોઈ વ્યક્તિ કોધી હોય કે લોભી હોય, તો તે શું વ્યક્ત થયા વિના રહેતી હોય છે ? આપણે સંસર્ગને કારણે વૃત્તિઓને સમજી શકીએ છીએ. માટે, જીવનને ઊંચે લઈ જવા માગે એવા જીવને આશીર્વાદ માગવા નથી જવું પડતું. ભગવાનની કૃપા-ચેતના તથા આશીર્વાદ તેવાની સાથે જ હોય છે. શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા મહાત્માઓ તો બધા જ દેશોમાં હોય છે. એટલે સમાજની ભાવના જીવતીજાગતી રહી છે. માટે, જો આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો આશીર્વાદ-કૃપા મળશે.

શાંતિ માટે સબળ ઉપાય

હવે, મૂળ વાત ઉપર આવું. જાગૃત મનને શાંત કરી શકો એ માટે ભગવાનનું સ્મરણ, સદ્વાચન, વર્તનની કળા, બીજા સાથે વહેવારમાં આવીએ ત્યારે સંઘર્ષણ ન પ્રગટે માટે વફાદારી, પ્રમાણિકતા અને પ્રેમભક્તિપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. એ સાથે આપણે આપણા નિરીક્ષક થવું પડશે. આપણે આપણાં મનાદિ-કરણોને જોયાં કરવાં પડશે. એમ કરવાથી આપણે એનાથી જુદા છીએ એવા પ્રકારની શક્તિ પ્રગટે છે. એમાં આપણે ભળી ન જવાથી એમાં તદ્દૂપ બની જતા નથી, પણ એના સાક્ષી બની શકીએ છીએ. હવે, જે વ્યક્તિ આત્મનિષ્ઠ છે, એનાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ, અહમ્માં ભેદ હોતો નથી. આપણે જો એના હૃદય સાથે એકરૂપ થવાનો હૃદયથી પ્રયત્ન કરીએ, તો એ પણ આપણી સાથે તદ્દૂપ જ હોવાથી એના હૃદયના શાંતિપ્રસન્નતાના સહજ ગુણો-આપણે પણ અનુભવી શકીએ છીએ, પણ આપણે એની સાથે જોડાવાનો સંકલ્પ તથા પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ.

ચેતનના અનેક ગુણધર્મો છે. એ બધા એકીસાથે પ્રવર્તતા હોય છે. એ ગુણધર્મો આત્માના અનુભવીઓ અનુભવતા હોય છે. મનમાં જે થાય એની સાથે ભળી ન જતાં એને નીરખવા માંડીએ અને એમ કરતાં કરતાં પ્રાર્થના કરીએ. આવો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં આપણે જરૂર મુકામે પહોંચીએ. આર્દ્રતાભરી ગદ્ગદભાવે પ્રાર્થના કરીએ તો મદદ પાસે જ ઊભી છે. આવી સ્થિતિ પ્રયત્ન કરતાં થશે. આત્મનિરીક્ષણ, આત્મનિષ્ઠના હૃદય સાથે સંધાન અને પ્રાર્થના-આ ત્રણ સાધનો કરી શકીએ, તો શાંતિપ્રસન્નતા જાળવી શકાય અને આગળનાં પગથિયાં ખુલ્લાં થઈ જાય.

તા. ૭-૪-૧૯૬૧

હરિ:ૐ

૧૮. ‘રાખે લાજ અમારી’

‘મોટા’માં પોતાના ‘ગુરુ’

ગયા મંગળવારે (તા. ૪-૭-૧૯૬૧) આ આશ્રમ ઉપર અને મારા ઉપર કાળું કલંક લાગે એવી ઘટના બની ગઈ. એમ.બી., બી.એસ. તથા આંખના રોગના નિષ્ણાત ઉપરાંત, પરદેશની ડિગ્રીવાળા એક ભાઈ મૌનમાં બેઠેલા. મૌનરૂમમાં મારો ફોટો જોઈને એમના મનમાં ગડમથલ થઈ. એમના કોક બીજા ગુરુ હતા. વળી, પાઠપૂજા કરવાનો એમનો નિયમ હતો. એમને થયું કે મારા ગુરુ સિવાય બીજાને કેવી રીતે પગે લગાય ? આવી ગડમથલમાં એમને તુલસીદાસનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો. તુલસીદાસે વૃંદાવનમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ જોઈ. તેઓ તો રામના ભક્ત હતા. ભગવાન કૃષ્ણની મૂર્તિને કહે કે ‘ભગવાન તમને નહિ નમું, પણ તમે જ રામ છો, એક જ ઈષ્ટદેવ છો એની મને ખાતરી થાય તો જ હું તમને નમું. માટે, તમે ધનુષ્યબાણ હાથમાં લો.’ ભગવાન કૃષ્ણની મૂર્તિએ ધનુષ્યબાણ હાથમાં લીધાં. આ પ્રસંગ આ ડૉક્ટરને યાદ આવ્યો. એમણે એવી પ્રાર્થના કરી કે મોટામાં એવી શક્તિ હોય, તો મને મારા ગુરુમહારાજનાં દર્શન થાય અને એમને એવું થયું. છતાં આ કલ્પનાના તરંગો તો નથીને ? માટે, એમણે અનેક રીતે ચકાસણી કરી. જ્યારે ખાતરી થઈ કે આ ગુરુમહારાજ છે ત્યારે એમને ઘણો આનંદ થયો. આ અનુભવ તેમને બહુ ઉપયોગી નીવડ્યો.

તાપીમાં ભૂસકો

ચારપાંચ દિવસ એમને બહુ સારું લાગ્યું, પછી એમને ભાવાવેશ આવ્યો. ગાંડપણ જેવું લાગ્યું. એમણે ખોરાક લીધેલો નહિ, એ એમની ભૂલ હતી એમ એમણે કબૂલ પણ કર્યું, પણ એ લશ્કરી માણસ હતા. આથી, ઝનૂન ઘણું હતું. એમણે એમ કહ્યું કે ભાવાવસ્થામાં પણ એમણે મારી ચિઠ્ઠી વાંચેલી, પણ એમને મૌનરૂમમાંથી બહાર કાઢવામાં આવ્યા એ એમને બળાત્કાર જેવું લાગ્યું. તેથી, ઓચ્છવભાઈની ફેંટ પકડીને પોતે એમને મારવા ગયેલા. બહાર નીકળીને તાપી નદીમાં નાહીને મૌનરૂમમાં બેસવાની એમની ઈચ્છા હતી. આથી, બધાં પ્રાર્થનામાં બેઠાં એટલે એ તો નદીમાં પડ્યા.

મેં પૂછ્યું, ‘મને પૂછવું તો હતું, એવું કેમ કર્યું?’

એમણે કહ્યું, ‘બીજાઓ મને એમ ન કરવા દેત.’

મેં કહ્યું, ‘હું જરૂર તમને માનત.’

-પણ એમને વિશ્વાસ ન પ્રગટવાથી તાપી માતામાં સ્નાન કરવા એમણે નદીમાં ભૂસકો માર્યો.

એ વાત એમના જ શબ્દોમાં હું તમને સંભળાવું છું.

કૃપાનો ચમત્કાર

‘નદીમાં મેં ભૂસકો માર્યો, પણ જમીન ઉપર મારા પગ અડે જ નહિ, હું અંદર ઘસડાયો. મને તરતાં આવડતું નહિ, એમ છતાં તણાયાનું મને ભાન રહેતું હતું. વચ્ચે વચ્ચે પાણી ઉપર આવી જતો હતો. દસ બાર ઠેકાણે ઊંડું પાણી આવેલું. રાંદેરના કિનારે ઊંડું પાણી હતું. ત્યાં દોરડું નાખીને મને બહાર કાઢ્યો. મેં લશ્કરમાં કામ કરેલું એટલે મારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ

કોઈ કાંઈ કરે તો હું ગુસ્સે થઈને એક સ્લૅપ-તમાચો મારી દઉં. મને પાણીની બહાર કાઢ્યા પછી હું એમાં ફરી પડવા જતો હતો, કેમ કે મારે સ્નાન કરવું હતું અને લોકો એનો વિરોધ કરતા હતા.

‘આ બધું બન્યું એ ભગવાનની કૃપાનો ચમત્કાર છે, એની મને ખાતરી થઈ છે. ટીપું પણ પાણી પિવાયું નથી. જમીનને પગ અડકતા ત્યારે બહાર નીકળવાની બુદ્ધિ સૂઝી નહિ. બહાર નીકળતો-અંદર ડૂબતો-એમ કરતાં રાંદેરના કિનારે પહોંચ્યો. મને મારી રીતે વર્તવા દેવાનો વિરોધ થયો ત્યારે મેં તોફાન કરેલું.’

ડૉક્ટર દોરડે બંધાયા

પછી ડૉક્ટર અમદાવાદ પહોંચ્યા. ત્યાં પણ તોફાનના બે-ચાર બનાવ બનેલા. એટલે એમને દોરડાથી બાંધવામાં આવેલા. ત્યારે એમણે એમનાં પત્નીને જણાવ્યું કે ‘હું મોટેથી હરિસ્મરણ કરું છું એ આવેગને લીધે કરું છું, હું ગાંડો થયો નથી.’

પણ એ લોકો માન્યા નહિ. એમના કહેવાથી એક સંબંધીને એમને ઘેર બોલાવ્યા. ડૉક્ટરને આધ્યાત્મિક બાબતના પ્રશ્નો પૂછ્યા. ડૉક્ટરે જવાબ દીધા ત્યારે ખાતરી થઈ. આથી, એ સંબંધીના જામીન ઉપર એમને બાંધેલા તે છોડ્યા.

એ પછી એ લખે છે કે

‘એ પછી મારાં પત્નીએ કોક સારા વૈદને બતાવીને દવા કરાવવાનું કહ્યું. નડિયાદમાં એક સારા વૈદ મારાં સગાં હતાં. આથી, મેં મારાં પત્નીને કહ્યું કે ‘દવા કરાવવી હોય તો નડિયાદવાળા વૈદને બતાવીએ.’ મારી તીવ્ર ઈચ્છા તો નડિયાદ જઈને ‘મોટા’ને મળવાની હતી. એમ ને એમ મને કોઈ નડિયાદ

જવા ન દે, એટલે મેં આમ કહ્યું. અમે નડિયાદ આવ્યાં અને ઘોડાગાડીમાં બેઠાં. એટલે મેં ઘોડાગાડીવાળાને કહ્યું,

હરિ:ૐ આશ્રમ લઈ લે. ‘આથી, મારી પત્નીને વળી પાછો ધ્રાસકો પડ્યો.’

આ રીતે એ મારી પાસે નડિયાદ આવ્યા અને પોતાને જે કાંઈ થયેલું એનું બધું વર્ણન કર્યું. એ ઉપરથી મેં તમને ઉપરની હકીકત જણાવી. ડૉક્ટરે મને કહ્યું કે ‘મોટા, આંતરિક રીતે હું સંપૂર્ણ સજાગ હતો. બધા બહારથી બૂમ પાડે એ મને ગમે નહિ. મેં બે દિવસ ખાધું નહિ એ મેં મોટી ભૂલ કરી, પણ તાપીમાં નાહવા જતાં મને જબરજસ્ત અનુભવ થયો છે. ભગવાનની શક્તિને કારણે બચ્યો છું, નહિતર બચું નહિ, કેમ કે મને તરતાં તો બિલકુલ આવડતું જ ન હતું. આખરે લાજ ભગવાને રાખી.’

ભગવાન સાથે સંબંધ

‘મોટા’ પ્રત્યે જે આદરભાવ ભક્તિભાવ રાખો છો, એનું આ પરિણામ છે. આશ્રમ તો એક સંસ્થા છે, એ જડ ગણાય, પણ ચેતન પરત્વે જેટલો ભાવ વધારશો તેટલું વધુ સારું પરિણામ આવશે.

સંસારમાં સ્વાર્થની રીતે ભગવાનને ભજીશું તો એનો પણ બદલો વળશે, પણ સવારથી ઊઠીને ભગવાનનો ખ્યાલ રાખીને કામકાજ કર્યાં કરીશું તો મન હળવું રહેશે, મુસીબતો ટળશે અને શાંતિ મળશે.

આપણો કોઈ મિત્ર હોય, બહુ સારી સ્થિતિ હોય, ઘનાઢવ્ય હોય, અને આપણે આપણી જરૂરની પળે એની પાસે જઈએ, તો

એ મદદ આપતાં અચકાય નહિ. જો પ્રેમભાવભર્યો સંબંધ હોય તો, બે પૈસાની જરૂર હોય તો એ જરૂર મદદ આપે, પણ જો એવો સંબંધ ન રાખ્યો હોય તો કામ બને નહિ. આપણે આવો સંબંધ રાખતા નથી. માટે, કહું છું કે ‘ભગવાન સાથે દિલમાં પ્રેમથી સંબંધ રાખ્યા કરો.’

આપણે ભલે સંસારના રગડામાં પડેલા હોઈએ, પણ એને સંસારવહેવારનાં કામમાં પણ જીવતો રાખીએ તોય એની મદદ મળે જ છે. ડોક્ટર તાપીના ઊંડા પાણીમાં જવા છતાં ડૂબી ન ગયા એ તો ભગવાનની કૃપાનો ચમત્કાર છે. મને એમ કહેવામાં આવેલું કે એ ‘ભગવાનનું નામ લેવાવાળા છે.’ પુનિત મહારાજે પણ મને કહેલું કે ‘એ મોટો ભક્ત છે.’ એટલે મેં એમની બહુ દરકાર કરેલી નહિ. એમને આવા હુમલા આવે છે, એનો મને ખ્યાલ નહિ, નહિતર પહેલેથી લક્ષ રાખત.

એક બહેન મૌનમાં બેઠેલાં. એમણે મને એમની સ્થિતિ વિશે પહેલેથી વાત કરેલી. એટલે મેં પહેલેથી કાળજી રાખેલી. ભાઈ, અમારી પાસે તો કંઈ નથી, અમારો ભગવાન સમર્થ છે. ‘કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તુ સમર્થઃ’ - કરવા ન કરવા અને ઊંધું કરવા એ સમર્થ છે, એ બધી દરકાર રાખશે. એમ છતાં એવું કંઈ હોય અને હું હાજર હોઉં તો પહેલેથી મને વાત કરી દેવી.

જો ભગવાન સાથે સંબંધ રાખ્યો હશે, તો તો સાચો ઉકેલ મળશે. જો કોઈ મિત્ર સાથે જીવતો સંબંધ રાખ્યો હોય, તો મદદમાં આવ્યા વગર રહેતો નથી. ભગવાન આપણો ભાઈ-ભાંડુ, સગો છે. સ્વાર્થના સંબંધ કરતાં આ પ્રકારનો સંબંધ અનેકગણો ચઢી જાય છે, પણ આપણને તેનો ખ્યાલ નથી, એટલે આપણાથી એમ બનતું નથી.

વૈજ્ઞાનિક હકીકત

જડમાં જડ વસ્તુ પણ અણુપરમાણુની બનેલી છે, એમ વિજ્ઞાને સાબિત કર્યું છે. આ શરીર, તારા, નક્ષત્રો, સકળ બ્રહ્માંડ-આપણને જે દેખાય છે અને આપણે જેને પૂરેપૂરું દેખી શકતા નથી એ બધું-અણુપરમાણુથી સભર છે. એટલે આપણે જેને માત્ર દેખીએ છીએ એ જ ખરું નથી, પણ એમાં જે રહેલું છે એ ખરું છે.

વિજ્ઞાન હજી Divinity- દિવ્યતાનો ખ્યાલ પૂરેપૂરો આપી શક્યું નથી, કેમ કે એ અંગે પૂરું ભાન પ્રગટ્યું નથી. એ ભાન પ્રગટે તો આપણે બધાં ઘણા આગળ વધી જઈએ.

આમ છતાં વૈજ્ઞાનિકમાં એક મોટી ગુણશક્તિ છે. એક વસ્તુનો-પ્રશ્નનો જ્યાં સુધી ઉકેલ ન મળે ત્યાં લગી એની પાછળ પડ્યા જ કરે. ખંત અને ધીરજની ગુણશક્તિ ઘણી મહાન શક્તિ છે. જે વિષયને પકડેલો હોય તેને એકધારો વળગેલો રહે તેને જ એ વિષયનું હાર્દ મળી શકે. આપણે તેને વળગેલા રહેતા નથી. એટલે એનું હાર્દ મળતું નથી.

શક્તિ છે એમ વિજ્ઞાને સાબિત કર્યું છે. એટલે બહારથી દેખાય છે એ ખરું નથી, પણ અંદર શક્તિ છે એ ખરું છે. જગત મિથ્યા છે અને બ્રહ્મ સત્ય છે એ વૈજ્ઞાનિક હકીકત છે.

‘મોટા’ સાથે દિલની સાંકળ બાંધો

આપણે શુદ્ધ ભક્તિ તો કરી શકવાના નથી. માટે, સંબંધ તો બાંધો, સ્વાર્થને માટે તો એમ કરો. ભગવાન એવી શક્તિ છે કે એ અદૃશ્ય નથી. સકળ બ્રહ્માંડમાં જે ચેતના છે, એ જ ચેતનાશક્તિ ચેતનનિષ્ઠ જીવાત્મામાં પ્રગટેલી હોય છે. એનામાં

શક્તિનું સ્વરૂપ છતું થયું હોય છે. એની સાથે જીવતો સંબંધ રાખીએ, એની સાથે મૈત્રી રાખીએ, અને મુશ્કેલીની વખતે તેને જ પ્રાર્થના કરીએ. સ્વાર્થ બગડતો હોય ત્યારે એને પોકારીએ, પણ એમ ને એમ પોકાર્યે નહિ ચાલે. એની સાથે પ્રેમભર્યો દિલનો જ્ઞાનપૂર્વકનો સંબંધ રાખ્યો હશે, તો કામ પાર પડશે. આ તો પ્રયોગ કરીને અનુભવી શકાય એવું છે, પણ મનુષ્યના દિલમાં આ પ્રગટતું નથી. એ પ્રકારનો સંબંધ તમને બુદ્ધિ સુઝાડશે, મદદ કરશે, પણ એ માટે ચોવીસે કલાક લગીની (સુધીની) તમારા દિલની સાંકળ એની સાથે જોડાયેલી રાખવી જોઈશે.

બુદ્ધિમાં પ્રકાશ

બુદ્ધિ પણ ભગવાનનું સ્વરૂપ છે. એના વડે કરીને સંસારમાં સમજણ પ્રગટે છે. બુદ્ધિથી સંજોગોનો પ્રકાશ પણ જોઈ શકાય છે. એ ભગવાન સાથે એકધારો સંબંધ કરીએ તો બુદ્ધિ વધારે તેજસ્વી, ઉકેલ શોધનારી અને કામચાબ નીવડી શકે, સંસારવહેવારમાં અનેક જાતના કોયડા પ્રગટે. જો કોયડા પણ ભગવાનનાં ચરણકમળે રજૂ કરીએ અને એમની સાથે પ્રેમભર્યો સંબંધ થયો હોય, તો ઉકેલ તરત જ મળે છે. જેમ વીજળી કરવા સ્વિચ કરવાની જરૂર હોય છે, એ પ્રમાણે ભગવાન સાથે જીવતો સંબંધ રાખીને એને પોકાર કર્યો હોય, તો એ હાજર થઈ જાય છે, પણ આપણે સંબંધ બાંધવા સ્વિચનો ઉપયોગ પણ કરતા નથી. એની સાથે જો પ્રેમભાવવાળો સંબંધ હોય, તો બુદ્ધિ-જે એક સાધન છે- તેના દ્વારા ઉકેલ મળી આવે.

દોસ્તી બાંધો

સંસારનાં કર્મો ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરવા એ સંબંધને જીવતો રાખો. જ્યારે બાળક નાનું હોય, બીજાં છોકરાંઓનું

જોઈને માતા પાસે મોટર, ઍજિન કે એવું રમકડું માગે છે ત્યારે એને એ માગતાં સંકોચ થતો નથી. મા પણ જો યોગ્ય લાગે તો એ અપાવે છે. મા બહુ રાજી હોય તો બાળક જે માગે તે અપાવે છે, કેમ કે એકબીજાં અંતરથી સંકળાયેલાં હોય છે. એ પ્રમાણે આપણે ભગવાન સાથે અંતરથી સંકળાયેલાં રહીએ તો મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, પ્રાણ દ્વારા કામ કરી શકીએ, પણ આપણે તો એની સાથે દોસ્તી બાંધતા નથી.

ભગવાનની શક્તિથી મદદ

ભગવાનમાં અનંત પ્રકારની શક્તિ છે અને સાબિત કરી શકાય એમ છે. મારા અનુભવની એક વાત છે. ૧૯૩૨માં વીસાપુર જેલમાંથી છૂટીને હું મુંબઈ ગયો. ઠક્કરબાપા મુંબઈમાં ‘હિંદ સેવક સમાજ’ના ઉપપ્રમુખ હતા. ‘જન્મભૂમિ’ની કચેરીની બાજુમાં એમની ઑફિસ હતી. ત્યાં જઈને એમને પગે લાગ્યો. એમણે મને કહ્યું, ‘હવે, ફરીથી જેલમાં જવાની જરૂર નથી.’ પરીક્ષિતલાલભાઈ, હરિવદન ઠાકોર, હેમંતભાઈ વગેરે જેલમાં હતા. હરિજન આશ્રમ નધણિયાતી સંસ્થા બની ગઈ હતી. ૫૦-૬૦ હજાર રૂપિયાનું ખર્ચ હતું. મારી પાસે તો ઓળખાણ પણ નહિ, પણ ઠક્કરબાપાએ કહ્યું, ‘હું તો આખા હિંદુસ્તાનમાં ફરી રહ્યો છું. તને મદદમાં આવી શકું એમ નથી, પણ મને વિશ્વાસ છે કે તારાથી આશ્રમનું કામ બનશે. તું મંત્રી થા.’

નવસારીમાં-ગાયકવાડીમાં જેલમાં મોકલવાનો બધો કાર્યક્રમ આશ્રમમાં નક્કી થતો, પણ ત્યાં તો સી.આઈ.ડી. વગેરે બેસાડેલા હતા, ત્યાંથી બધો રિપોર્ટ કમિશનરને થઈ જતો. હું

ત્યાં પહોંચ્યો. બધાની સાથે લડ્યો. મેં કહ્યું, ‘અહીં આશ્રમમાં આ બધું સરકારી નહિ ચાલી શકે,’ તેઓ દલીલ કરતા કે ‘બધા ચાલવા દે છે, તો તમે કેમ ના પાડો છો ?’ તોય ખૂબ લડવાડ કરીને બધાને કાઢ્યા.

આશ્રમનિભાવનું ખર્ચ મહિને પાંચથી સાત હજાર રૂપિયા આવતું. શું ખવડાવીશું એ પંચાત હતી. ઠક્કરબાપા તો ઘૂમતા એટલે એમની સાથે પત્રવહેવાર પણ શક્ય ન હતો. આથી, મારી સાધનાની ગાઢતામાં ફેર પડ્યો. મને તો આશ્રમ બંધ કરી દેવાનું મન થયું.

એક દિવસ આશ્રમના છોકરાંઓને લઈને સુપા ગુરુકુલ પાસે ગયો હતો, ત્યાં ગુરુમહારાજે હાજર થઈને કહ્યું, ‘આ જગતને તું કે તારો બાપ ખવડાવે છે ? તું જે કરે છે તે કર.’ આથી, મને નિરાંત થઈ. એવામાં એક દિવસ રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ આશ્રમ પાસેથી પસાર થયા હતા. એ ગાયકવાડી રાજ્યના સૂબા હતા. મારો એમની સાથે પહેલાંનો સંબંધ હતો. એ મારે ત્યાં ઊતર્યા. મેં તેમને બધી હકીકત જણાવી. પોલીસને દૂર કરવા કહ્યું. એમણે પોતાની સત્તા વાપરીને બધું પાર પડાવ્યું.

સંસ્કાર માટે

જો આપણે રાગદ્વેષ મોળા કરતા જઈશું અને એ સાથે પરોપકારનાં કામ કરીશું તો સંસારનાં કામમાં પણ ભગવાનની મદદ મળ્યાં કરશે. કોઈ આપણી સાથે ગમે તેમ વર્તે તોપણ આપણે તો પ્રેમ રાખવો. આ વાતની ખાતરી કરવી હોય, તો પ્રયોગ કરી જુઓ. ગુરુ પ્રત્યે પ્રેમ રાખવો જોઈએ - ભક્તિ

રાખવી જોઈએ. પ્રભુકૃપાથી મારી આ વાત સમજો અને આનો અભ્યાસ પાડો. ભગવાનની શક્તિ મળી રહેશે. એ માટે સંસ્કાર પડે એટલે આ ‘મૌનરૂમ’ની રચના છે.

અહીંના પડેલા સંસ્કારો ઊંડા હોય છે. એ ભૂંસાતા નથી. એ સૂક્ષ્મમાં પડે છે. એ સંસ્કારો વધારેમાં વધારે પડતા રહે અને એને સૂક્ષ્મ શરીર ધારણ કરે, તો તે પ્રમાણે એ બંધાય છે. એ Divine-દૈવી સંસ્કાર છે, એ ઉત્તમ પ્રકારની ભાવનાના સંસ્કાર છે.

બધાં સાથે સુમેળથી વર્તીએ. બેળેબેળે નહિ પણ સમજણપૂર્વક સહન કરવામાં તપ રહેલું છે. આપણે કાંઈ ઉચ્ચ પ્રકારના ભક્ત નથી, પણ આ રીતે ભાવનાથી વર્તવાથી ઉત્તમ પ્રકારના સંસ્કારો જાગૃત થઈ શકશે. માત્ર મનમાં શાંતિ રહે એટલું પણ જો તમે ઈચ્છતા હો, તો તે માટે દિલમાં દિલનો સંબંધ રાખો.

તા. ૧૧-૭-૧૯૬૧

॥ હરિ:ૐ ॥

સાધનામર્મ

૧. મુખથી કે મનમાં જાગૃતપણે જપ, સાથેસાથે હૃદય પ્રદેશે ધ્યાન તથા ચેતનના ચિંતન સહ ભાવાત્મક ભાવનું રટણ.
૨. પ્રત્યેક પળે સતત સમર્પણ, સારું તેમ જ નરસું-બંનેનું.
૩. સાક્ષીભાવ, જાગૃતિ, વિચારોની સાંકળ ન જોડો.
૪. બને તેટલું વધુ વાચિક અને માનસિક મૌન રાખો, કેળવો અને ખૂબખૂબ શરણભાવ જીવનમાં ચેતનાપૂર્વકની જાગૃતિથી કેળવ્યા કરો.
૫. આગ્રહો—પ્રભુચિંતન સિવાયના સર્વ આગ્રહો છોડો, નમ્રતા કેળવો, શૂન્ય થવાનું ધ્યેય રાખો.
૬. ખૂબ ભાવપૂર્વક હૃદયસ્થ રહીને આર્દ્ર અને આર્તભાવથી પ્રાર્થના કરો, ભગવાનને સર્વ સુખદુઃખ જણાવતા રહો, તેની સાથે આત્મનિવેદન દ્વારા અંગત ખૂબ ગાઢો સંબંધ બાંધો, મનમાં કશુંયે ઘોળાવા ન દો. ખાલી રહો.
૭. આવી પડતાં કામો પ્રભુનાં સમજો, જરાયે ક્યવાટ વિના ખૂબ પ્રેમપૂર્વક તે કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગ-બનાવ આપણા કલ્યાણ અર્થે જ છે અને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ આપણા પોતાના જ વિકાસાર્થે થવી ઘટે. પ્રત્યેક પ્રસંગ પાછળ પ્રભુનો ગૂઢ, શુભ સંકેત રહેલો છે.
૮. આત્મલક્ષી-અંતર્મુખી થાઓ, માત્ર પોતાની દુનિયામાં વસો. જાણી-જોઈને જાતને સંડોવવા દો નહિ.
૯. પર (પારકાની) સેવા પ્રભુની સેવા સમજો, સેવા લેનાર, સેવા દેનાર ઉપર, સેવા કરવાની તક આપીને ઉપકાર કરે છે. રામે આખું છે અને રામને દઈએ છીએ, ત્યાં 'મારું મારું' ક્યાં રહ્યું? તારું આ જગતમાં છે શું ?
૧૦. પ્રત્યેક કાર્ય, પ્રત્યેક વાતચીત, વ્યવહાર આપણા ધ્યેયને વેગ આપે એવા ખાસ હેતુસર, હેતુનું લક્ષ જીવતું રાખીને કરવાં. વાંચતી-લખતી વખતે અને પ્રત્યેક કર્મ કરતી પળે ભાવની સ્મરણ ધારણાનો અભ્યાસ કેળવ્યા કરો.
૧૧. વૃત્તિનું મૂળ શોધો, તેનું પૃથક્કરણ કરો. તેમાં ભેળવાયા વિના તેને તટસ્થતાપૂર્વક અને સ્વસ્થતાપૂર્વક નિહાળો.
૧૨. પ્રભુની પ્રત્યેક કળા, સૌંદર્ય, રમ્યતા, વિશુદ્ધતા આદિ પ્રસાદીઓમાં

રહેલા ભાવનું, તેને તેને અનુરૂપ ભાવનું, આપણામાં ત્યારે અવતરણ થવા પ્રાર્થના કરવી.

૧૩. ઊર્મિ, આવેશ અને લાગણીને એમ ને એમ વહી જવા ન દો, તેમ જ તેમાં ભેળવાઈ પણ ન જાઓ. તેનો સાધનામાં ઉપયોગ કરો, તાટસ્થ કેળવો.
૧૪. જમતી વખતે અને પાણી પીતી વખતે જીવનમાં ચેતનશક્તિના અવતરણ-ભાવની પ્રાર્થના કરવી, શૌચ, પેશાબ આદિ ક્રિયાઓ સમયે વિકારો, નબળાઈઓ ઈત્યાદિના વિસર્જનભાવની પ્રાર્થના કરવી.
૧૫. સ્થૂળનો ખ્યાલ ત્યજીને સૂક્ષ્મતત્ત્વને નજર સામે રાખો. વૃત્તિની શુદ્ધિ કરો, ભાવની વૃદ્ધિ કરો.
૧૬. પ્રભુ સચરાચર છે. આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની ભાવના કેળવો.
૧૭. પ્રત્યેક વ્યક્તિ અને વસ્તુની ઊજળી બાજુ જુઓ. કોઈનાય કાજી ન થાઓ, કશાય ઉપર ઝટ અભિપ્રાય ન આપો, વાદવિવાદ ના કરો, પોતાનો આગ્રહ ન રાખો, બીજાઓમાં શુભ હેતુઓનું આરોપણ કરો, માનસિક અને સાર્વત્રિક ઉદારતા જીવનમાં પ્રગટાવો, ખૂબ પ્રેમભાવ કેળવો, પ્રકૃતિનું રૂપાંતર કરવાનું છે તે લક્ષમાં રાખીને પ્રકૃતિવશ ન થતાં કર્મોની ઉપરવટ વર્તો, ફળની આસક્તિ છોડો, પોતાને થતા અન્યાયો-આવી પડતાં દુઃખો-આદિનું મૂળ પોતામાં જ છે એમ દેઢાવો, ગુરુમાં પ્રેમભક્તિભાવ દેઢતર કર્યા કરો, અભીપ્સા, ઈન્કાર અને સમર્પણનો ત્રિવેણીસંગમ ઉદ્ભવવાવો, સદાય પ્રસન્નતા પ્રવર્તાવો, કૃપા અને પુરુષાર્થના યુગલને જીવનમાં ઉતારો, પ્રત્યેક કર્મના આદિ, મધ્ય અને અંતમાં પ્રભુની સ્મૃતિ પ્રગટાવો, મન નિઃસ્પંદ કરો, રાગદ્વેષ નિર્મૂળ કરવાની જાગૃતિ રાખો, થયેલા આધ્યાત્મિક અનુભવો પ્રત્યક્ષ રોજિંદા વ્યવહારમાં જીવતા કરો, ક્યાંયે કશામાંથી ભાગવાનું ના હોય, યદૃચ્છા જે આવી મળે તે પ્રભુપ્રસાદી ગણીને તેને વધાવી લો. ક્યાંય કોઈની સરખામણી ના કરો, અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ એ મનની ભ્રમણા છે, જીવન-સાધના સારુ સર્વ કંઈ સાનુકૂળ જ હોય છે, પ્રભુમય-તેના મૂક યંત્ર-થવાની જ બસ એક ઉત્તેજના હવે જીવનમાં રાખો.
૧૮. કર્મમાં, કર્મનું મહત્ત્વ નથી, પરંતુ જીવનના ભાવનું સતત એકધારું, જીવતું ચિંતન રહ્યા કરે એ સવિશેષપણે મહત્ત્વનું છે. તેવો જીવતો અભ્યાસ કર્મ કરતી પળે કેળવવો.

- શ્રીમોટા

॥ હરિ:ૐ ॥

આરતી

ૐ શરણચરણ લેજો, પ્રભુ શરણચરણ લેજો,
પતિત ઉગારી લેજો (૨) કર ગ્રહી ઉર લેજો. ...ૐ શરણ.
મનવાણીના ભાવો, કર્મ વિષે ઊતરો, પ્રભુ (૨)
મન, વાણી ને દિલને (૨) કૃપાથી એક કરો. ...ૐ શરણ.
સર્વ મળેલાં સાથે, દિલ સદ્ભાવ ઊગો, પ્રભુ (૨)
છો અપમાન થયાં હો (૨) ત્યાંયે ભાવ બઢો. ...ૐ શરણ.
નિમ્ન પ્રકારની વૃત્તિ, ઊર્ધ્વગમન કરવા, પ્રભુ (૨)
પ્રભુકૃપાથી મથાજો (૨) ચરણશરણ ગ્રહવા. ...ૐ શરણ.
મનના સકળ વિચારો, પ્રાણતણી વૃત્તિ, પ્રભુ (૨)
બુદ્ધિતણી સૌ શંકા (૨) ચરણકમળ ગળજો. ...ૐ શરણ.
જેવા દિલ હોઈએ પ્રભુ, તેવા દેખાવા, પ્રભુ (૨)
મતિ મુજ ખુલ્લી રે'જો (૨) સ્પષ્ટ જ પરખાવા. ...ૐ શરણ.
દિલમાં કંઈક ભર્યું હો, તે થકી બીજું ઊલટું, પ્રભુ (૨)
કદી પણ મુજથી ન બનજો (૨) એવી મતિ દેજો. ...ૐ શરણ.
જ્યાં જ્યાં ગુણ ને ભાવ, દિલ ત્યાં મુજ ઠરજો, પ્રભુ (૨)
ગુણ ને ભાવની ભક્તિ (૨) દિલ મુજ સંચરજો. ...ૐ શરણ.
મન, મતિ, પ્રાણ પ્રભુ ! તુજ ભાવ થકી ગળજો, પ્રભુ (૨)
દિલમાં તુજ ભક્તિની (૨) છોળો ઊછળજો. ...ૐ શરણ.

-શ્રીમોટા

पूज्य श्रीमोटानां पुस्तकी

१. मनने (पद्य) २२. ज्वनपोकार (पत्रो) ४४. ज्वनसौरभ (पद्य) ६७. कर्मउपासना (पद्य)
२. तुज यरशे (पद्य) २३. आर्तपोकार (प्रार्थना) ४५. ज्वनस्मरश साधना (पद्य) ६८. मौनओकांतनी डेडीये (प्रवचन)
३. हृदयपोकार (पद्य) २४. हरिजन संतो (गद्य-पद्य) ४६. ज्वनरंगत (पद्य) ६९. मौनमंदिरेजुं हरिद्वार (प्रवचन)
४. ज्वनपगले (पद्य) २५. Life's Struggle (‘ज्वनसंग्राम’नो अनुवाद) ४७. ज्वनमथाभाश (पद्य) ७०. मौनमंदिरेनो भर्म (प्रवचन)
५. श्रीगंगायरशे (पद्य) २६. ज्वनमंधन (पत्रो) ४८. कृपा (पद्य) ७१. मौनमंदिरेमां प्रभु (प्रवचन)
६. केशवयशुडभणे (पद्य) २७. ज्वनसंधन (पत्रो) ४९. स्वार्थ (पद्य) ७२. मौनमंदिरेमां प्राणप्रतिष्ठा (प्रवचन)
७. कर्मगाथा (पद्य) २८. ज्वनसंधोधन (पत्रो) ५०. श्रीसद्गुरु (पद्य) ७३. शेष-विशेष (सत्संग)
८. प्रक्षामप्रदवाप (पद्य) २९. नर्मदापदे (पद्य) ५१. ज्वनकथनी (पद्य) ७४. जन्म-पुनर्जन्म (सत्संग)
९. पुनित प्रेमगाथा (पद्य) ३०. ज्वनदर्शन (पत्रो) ५२. प्रेम (पद्य) ७५. तद्रूप-सर्वरूप (सत्संग)
१०. ज्वनसंग्राम (पत्रो) ३१. ज्वनपराग (सारसंग्रह) ५३. ज्वनस्पंदन (पद्य) ७६. अग्रता-ओकाग्रता (सत्संग)
११. ज्वनसंदेश (पत्रो) ३२. अल्यासीने (पद्य) ५४. मोड (पद्य) ७७. ज्योडाज्योड (सत्संग)
१२. ज्वनपाथेय (पत्रो) ३३. जिज्ञासा (पद्य) ५५. गुणविमर्श (पद्य) ७८. अन्वय-सम्बन्ध (सत्संग)
१३. AT THY LOTUS FEET (‘तुज यरशे’नो अनुवाद) ३४. ज्वन अनुभव गीत (पद्य) ५६. ज्वनपगडडी (पद्य) ७९. ज्योडाज्योड (सत्संग)
१४. ज्वनप्रेरणा (पत्रो) ३५. ज्वनजवक (पद्य) ५७. ज्वनपगडडी (पद्य) ८०. अन्वय-सम्बन्ध (सत्संग)
१५. TO THE MIND (‘मनने’नो अनुवाद) ३६. ज्वनस्मरश (पद्य) ५८. ज्वनयशुतर (पद्य) ८१. पगले पगले प्रकाश (पत्रो)
१६. ज्वनपगरश (पत्रो) ३७. श्रद्धा (पद्य) ५९. भावकणिका (पद्य) ८२. केन्सरनी सामे (पत्रो)
१७. ज्वनपगथी (पत्रो) ३८. भाव (पद्य) ६०. भावकणिका (पद्य) ८३. धननी योग
१८. ज्वनमंडाश (पत्रो) ३९. ज्वनसंसायश (पद्य) ६१. भावरेणु (पद्य) ८४. मुक्तात्मानो प्रेमस्पर्श (पत्रो)
१९. ज्वनसोपान (पत्रो) ४०. निमित्त (पद्य) ६२. भावज्योति (पद्य) ८५. संतहृदय (पत्रो)
२०. ज्वनप्रवेश (पत्रो) ४१. रागद्वेष (पद्य) ६३. भावपुष्प (पद्य) ८६. समय साथे समाधान (पत्रो)
२१. ज्वनगीता (गद्य-पद्य) ४२. ज्वनआडुवाड (पद्य) ६४. भाववर्ध (पद्य) ८७. आ उपरांत उपरानो पुस्तकीमांथी थरेलां १५ संकलनो.